

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

DIPLOMAMUNKA

*Alexandriai Szent Katalin kultusza a középkori
Magyarországon*

Témavezető:

Dr. Klaniczay Gábor
címzetes egyetemi tanár

Készítette:

Uhrin Dorottya
Történelem
(középkor szakirány)

2014

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
Rövidítésjegyzék	3
Bevezetés.....	4
Szent Katalin élete és legendái.....	6
Ereklyéi	12
Katalin tisztelete.....	15
Virgines Capitaes	17
Tizennégy segítő szent	21
Alexandriai Szent Katalin kultuszának terjedése	24
Bizánc.....	24
Nyugat	26
Róma	26
Dél-Itália.....	27
Normandia.....	28
Anglia	29
Szent Katalin magyarországi tisztelete	32
Legendája	35
Ikonográfiája	44
Magyarországi ábrázolások.....	46
Oltárok.....	48
Falfestészet	50
Legendaciklusok.....	51
Táblaképek	51
Falfestmények	52
Katalin kultuszának a terjedése és a támogatói	57
Korai patrociniumok	57
Az Anjouk és Zsigmond alatti kultusza	59
Nemesi alapítások	65
A városi vallásosság	67
Vallásos társulatok	70
Ispotályok	75

Zarándokok.....	78
Összegzés	81
Mellékletek.....	83
Bibliográfia.....	88
Források.....	88
Szakirodalom.....	90
A képek forrásai	104

Rövidítésjegyzék

AOkl	<i>Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.</i> Főszerk.: Kristó Gyula – Almási Tibor. Szerk.: Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó – B. Halász Éva. Budapest – Szeged, 1990–2013.
KMTL	Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): <i>Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).</i> Budapest, Akadémiai, 1994.
KolJK	<i>A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei</i> II. 1485–1556. Szerk.: Jakó Zsigmond. Budapest, 1990. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 17.)
LCI	Kirschbaum, Engelbert – Braunfeld, Wolfgang (szerk.): <i>Lexikon der christlichen Ikonographie.</i> I–VIII. Roma–Freiburg–Basel–Wien, 1974.
Legenda Aurea	Jacobus de Voragine: <i>Legenda Aurea.</i> Szerk.: Madas Edit. Budapest, Neumann Kht., 2004.
Mon. Rom. Ep. Vespr.	<i>Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis / A veszprémi püspökség római oklevéltára.</i> Veszprém, 1896–1907. Szerk.: Fraknói Vilmos – Lukcsics József. (CD-ROM: Veszprém, 2007)
PG	<i>Patrologiae cursus completus: Series Graeca posterior.</i> Szerk.: J. P. Migne. Paris, 1857–1912.
ZsOkl	<i>Zsigmondkori Oklevéltár.</i> Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor, Budapest, 1951–2013.

Bevezetés

Alexandriai Szent Katalin középkori kultuszát számos történész választotta már vizsgálata tárgyául, mivel a korszak egyik legnépszerűbb szentje volt. Legendáját számos nyelvre lefordították: magyarra, csehre, lengyelre, németre, angolra, írre, walesire, anglo-normannra, franciára és spanyolra. Katalin tényleges történelmi nem bizonyítható, de a középkorban hallatlan népszerűsége tett szert. Tiszteletének számos tárgyi nyoma megtalálható a keresztény világban: fennmaradt róla számos ábrázolás oltárképeken, faszobrokon, falfestményeken, üvegablakokon, textileken, kályhacsempéken, miniatúrákon, stb.

Kultuszának kialakulásáról és a kora középkori elterjedéséről Christine Walsh könyvében olvashatunk,¹ különös tekintettel a Sínai-hegyi, bizánci, itáliai, normandiai és angol tiszteletére. Szent Katalin késő középkori angol kultuszával pedig Katherine J. Lewis,² aki – Jacqueline Jenkinsszel közösen – egy tanulmánykötet is megjelentetett róla.³

Magyarországon a női mártírszentek kultusza kevésbé kutatott téma, noha Alexandriai Szent Katalin tisztelete jelentős volt az országban. A négy fő mártír szűz (Alexandriai Szent Katalin, Antiochiai Szent Margit, Szent Dorottya és Szent Borbála) közül csak Margit magyarországi kultusza lett feldolgozva.⁴ Ezen kívül Bálint Sándor Ünnepi Kalendárium,⁵ valamint Pásztor Lajos munkája⁶ jelenthet kiindulópontot a kutatásban.

Dolgozatom elején felvázolom Katalin legendájának az alakulását, valamint a korai kultuszát Bizáncban és Európában.⁷ Ezt követően kitérek Katalin magyarországi tiszteletének a kialakulására és elterjedésére a középkorban. Az elmúlt évszázadok viharos történelmi eseményei miatt – összehasonlítva a Nyugat-Európában fellelhető forrásokkal – viszonylag kevés forrás maradt fenn, főleg az ország középső, török által elpusztított területéről, ami jelentősen megnehezítette kutatásomat. Katalin korai tiszteletére a liturgikus könyvekben

¹ Walsh, Christine: *The cult of St Katherine of Alexandria in early Medieval Europe*. Aldershot, Ashgate, 2007. (Church, faith, and culture in the Medieval West)

² Lewis, Katherine J.: *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*. Woodbridge, Boydell, 2000.

³ Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Turnhout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8)

⁴ Orbán Imre: *“Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*. Budapest, METEM, 2001.

⁵ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest, Szent István Társulat, 1977. I–II.

⁶ Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1940.

⁷ Itt csak Itáliára, Normandiára és Angliára tudok kitérni, sajnos a korai német kultusz nincs feldolgozva, így a későbbiekben további kutatást igényel.

említett ünnepéből és a patrocíniumokból lehet következtetni, amiben alapvető segítséget jelentett Mező András munkája.⁸ Az okleveles emlékeken kívül főleg művészettörténeti és irodalomtörténeti források segítségével lehet rekonstruálni Katalin kultuszát: számos templomfalon és oltárképen ábrázolták legendáját. A legendák írásos emlékei csak a középkor legvégéről maradtak fenn, ezzel szemben művészettörténeti emlékeink már a korábbi századokban is fellelhetők. Az írott forrásokat érdemes összehasonlítani a táblaképek és a falfestmények legendaciklusaival, mivel a képi ábrázolások utalhatnak arra, hogy mikortól váltak ismertté a bővebb legendaverziók az országban.

Fontos megvizsgálni Katalin kultuszának Magyarországra érkezését is. A tisztelet eredetére nézve jelentős következtetéseket tudunk levonni, ha megnézzük, hogy honnan érkezett Katalin kultusza és kik voltak a fő támogatói, ezért dolgozatomban erre is kitérek. A szakirodalom régóta említi, hogy Alexandriai Szent Katalint az Anjou királyok kifejezetten tisztelték, ezt a kérdést bővebben áttekintem, illetve megemlítem európai párhuzamait is.

Lényeges forrást jelentenek a kápolnák, oltárok és testvérületek alapító iratai, illetve a későbbi adományokból és végrendeletekből következtetéseket tudunk levonni, hogy mikor és mely társadalmi csoportok körében terjedt el Katalin tisztelete.

⁸ Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 2003.

Szent Katalin élete és legendái

Szent Katalin – legendája szerint – 305 és 310 között szenvedett vértanúhalált Maxentius vagy Maximinus idején, majd halála után a testét az angyalok a Sínai-hegyre szállították. Szent Katalin életéről nincsenek korabeli forrásaink: sem az egyházatyák műveiben, sem a Sínai-hegyi monostor feljegyzéseiben nem esik róla szó, első említése valószínűleg a 620-as évekből származik.⁹ Műveltségének hangsúlyozása miatt az is lehetséges, hogy legendájára hatott a pogány görög matematikus- és filozófusnő, Alexandria Hypatia története.¹⁰ Katalin életét Krisztus életéhez hasonlóan jelenítették meg. Már az Athanasius-féle legenda¹¹ - Jézuséhoz hasonlóan péntekre teszi halálát. A későbbi feldolgozások pedig bölcsességének magyarázataként azt mondták, hogy az isteni gondviselés már előre megjövendölte születését, ezért szerepeltettek benne egy bölcsét/csillagjóst.¹² Legendájában számos történetietlen részletet találunk, azonban ez nem egyedülálló jelenség a 4. századi mártírok hagiográfiájában. A mártír szüzekről szóló beszámolók sztereotipikus elemei megtalálhatóak az ő történetében is: fiatal nemesi/királyi származású leány, aki hite védelméért halt meg.¹³ Még a filozófusokkal való vitája és bölcsessége sem egyedülálló, Katalin mellett Mária Magdolnát szokták azonosítani, mint a másik prédikáló női szent,¹⁴ aki néha az *apostolorum apostola* címet is megkapja, János evangéliuma¹⁵ alapján. Beatie szerint a keresztényüldözések alatt egy fiatal nő csinálhatott valamit, ami miatt kivégezték és később a története – a népmesék mintájára – szájról szájra terjedt, így egyre színesebbé vált, egészen addig, míg ki nem alakultak belőle a ma ismert Katalin legendák.¹⁶

⁹ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 3. o.

¹⁰ Réau, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. III. Paris, Presses Universitaires de France, 1958. 253. o., Galdi, Amalia: La fortuna del culto di Caterina d'Alessandria agiografie e dedizioni. In: Enrico Menestó (szerk.): *Agiografia e iconografia nelle aree della civiltà rupestre*. Atti del V Convegno internazionale sulla civiltà rupestre Savellettri di Fasano (BR), 17-19 novembre 2011. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, 2013. 152. o.

¹¹ Az Athanasius- vagy Anastasius-féle görög *passio* szerint a legenda szerzője egy bizonyos Athanasius vagy Anastasius volt, aki Katalin halálának a szemtanúja volt, ez azonban csak egy hagiográfiai toposz, a használt név pedig csak a görög *anastasis* vagyis feltámadás szóra utal, így metaforikusan kell értelmezni. A legkorábbi legendavariáns, melyben a szerző magát így nevezi a 10. század végéről származik. l. Walsh, *The cult of St Katherine...*, 12–13. o.

¹² Katona Lajos: *Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban*. Budapest, 1903. 8–9. o.

¹³ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 9. o.

¹⁴ Uo. 20. o.

¹⁵ Ján, 20: 17–18. „Monda néki Jézus: Ne illess engem; mert nem mentem még fel az én Atyámhoz; hanem menj az én atyámfiához és mondd nekik: Felmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, és az én Istenemhez, és a ti Istenetekhez. Elméne Mária Magdaléna, hirdetvén a tanítványoknak, hogy látta az Urat, és hogy ezeket mondotta néki.”

¹⁶ Beatie, B.: Saint Katherine of Alexandria: Traditional Themes and the Development of a Medieval German Hagiographic Narrative. *Speculum* 52 (1977) 798. o.

Nem találunk olyan bizonyítékot, ami összeköti Katalin személyét Alexandriával. Egyedül Euszebiosz számol be arról, hogy egy nagyon híres (de meg nem nevezett) keresztény nő dacolt sikeresen Maximinus lelke felett.¹⁷ Alexandriát Kr.e. 331-ben alapította Nagy Sándor, a város később a Római Birodalom egyik fontos adminisztratív és kulturális központja lett, az ókori világ legnagyobb könyvtárával. A hagyomány szerint Szent Márk evangélista hozta a kereszténységet a városba, a nikaiai zsinat pedig elismerte a három jelentős keresztény központ közül (a másik kettő Róma és Antiochia) az egyiknek. A városban a keresztény-zsidó-görög kultúra keveredésével sajátos iskolák alakultak ki: számos nagy tudós Alexandriához köthető, például Órigenész (†254) és Kelemen (†215k.). Nem véletlen, hogy ebbe a környezetbe illesztették bele Katalin alakját.¹⁸ Annak ellenére, hogy Katalin létezése nem bizonyítható, a kultusza a 8. század végétől fejlődésnek indult.¹⁹

Legendája először a *Menologium Basilianum*²⁰ szerepel, amelynek a legkorábbi verziója a 10. század végén vagy a 11. század elején keletkezett. Eszerint Katalin Alexandriában született és egy gazdag király lánya volt, de a királyt nem nevezi meg név szerint a legenda. Kiemeli Katalin jártasságát a tudományokban: megtanult görögül és minden nép nyelvén, illetve az ötven tudóssal való vitája és *Passiója* szerepel benne, a római császárt ő Maximinusnak nevezi.²¹ A 11. század közepére keltezett *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitane* röviden összefoglalja az életét és a szenvedéstörténetét: Alexandriában élt, az apja Costus volt, szép volt, megtanult görögül, latinul és sok nép nyelvén, de hite miatt Maxentius idején mártírrá lett, mert lefejezték. Ennek a legendának van egy verziója a *Codex graecus*ban, mely annyival részletesebb, hogy leírja Katalin életkorát – 18 éves volt. Mindkét szövegvariáns november 24-et ír az ünnepére.

Simeon Metaphrastes írta meg Katalin hosszabb, görög nyelvű életrajzát a 10. század második felében. Nála november 25. szerepel mártírsága dátumaként: Maxentius császár Alexandriában elrendelte, hogy mindenki menjen oda és áldozzon, de mivel megtagadta ezt Katalin, ezért lett mártírrá. Katalin királyi vérből származott, fiatal és szép volt, csak Krisztusnak élt – valamint leírta a szenvedését. A *passio* megegyezik a *Vita beate Katherine*

¹⁷ „A zsarnok által megerőszakolt nők közül egyedül egy alexandriai, igen kiváló és nagyon híres keresztény nő aratott győzelmet nagyon bátor kitartásával Maximinus szenvedélyes és féktelen lelke fölött; különben híres volt gazdagságáról, származásáról és műveltségéről, de mindezt másodrangúnak tartotta a tisztasághoz képest. Sokáig kérlette a császár, de nem volt képes rá, hogy halálra ítélje – bár ő kész volt meghalni –, mert szenvedélye felülkerekedett haragján; végül is száműzetésre ítélte, és elkobozta egész vagyonát.” Euszebiosz egyháztörténete. Ford.: Baán István. Budapest, Szent István Társulat, 1983. 371. o. VIII/14/15.

¹⁸ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 11. o.

¹⁹ Uo., 23. o.

²⁰ Basilius császár (975–1025) által összeállított életrajzgyűjtemény.

²¹ Orbán, A. P.: *Vitae Sanctae Katharinae*. I. Turnhout, Brepols, 1992. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; 119.) VII. o.

metrica-val, csak néhány eltérés van köztük.²² Szerepel már benne Porphyrius és a császárné, valamint a Chrysadam prefektus által kitalált kínszervezet – a kerék.²³

Általában Dél-Itáliában fordították görögről latinra a szentéletrajzokat, de Szent Katalin történetét valószínűleg Galliában, a Karoling időszakban fordították le, erre egy most Münchenben található kéziratban (clm4554) van utalás, mely 800–840 között keletkezhetett. A kéziratnak az indexében olvasható a *Passio Ecaterine virginis dei*, ami arra utal, hogy a kéziratban eredetileg szerepelhetett egy olyan legenda, amely egy görög forrásból dolgozhatott,²⁴ tehát ez alapján a görög eredeti így a 8. századra datálható.²⁵

A nyugati kereszténységben is több szövegvariánsa van a legendának. A legkorábbi az úgynevezett Vulgata (11–12. századtól vannak kiadásai) és ennek egy rövidített verziója.²⁶ Erre épül többek között Jacobus de Voragine 1260-ban kiadott *Legenda Aureája*,²⁷ melyet számos nyelvre lefordítottak és nagyon hamar elterjedt egész Európában.²⁸

A legenda latin változata még Mombritius *Sanctuarium*ában (1480 előtt) található meg, illetve a montecassinói bencés kolostor egy 10–11. vagy 12. századi kéziratában²⁹ (mely az Athanasius-féle szövegre megy vissza)³⁰ és egy 11–12. századiban;³¹ amelyben a császárt egyszer Maximinusnak kétszer pedig Maximianusnak nevezik.³² Létezik még az ú.n. Arechis-féle szöveg.³³ A 13. századig csak Katalin *Passiója* szerepel a legendákban.

Alexandriai Szent Katalin legendájának számos feldolgozása van: Knust megközelítőleg 120 *Passióra* vonatkozó szöveget talált kilenc nyelven, azonban ő főleg a latin kereszténységre koncentrált kutatásakor. Varnhagen vizsgálatának központjában pedig a latin és az itáliai kéziratok voltak.³⁴ Viteau apát 1897-ben publikálta kutatását a legkorábbi görög nyelvű Katalin legendákról, mely alapján három alapszöveget tudott elkülöníteni, ezeket A, B,

²² Orbán, *Vitae*..., I., VIII–IX. o.

²³ Kardos Gyula: *Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya*. Kassa, 1907. 16. o.

²⁴ Orbán, *Vitae*..., I., XII–XIV. o.

²⁵ Walsh, *The cult of St Katherine*..., 155. o.

²⁶ Katona, *Alexandriai Szent Katalin*..., 7. o.

²⁷ A Vulgatán kívül a forrásának tekinthető a két montecassinói szöveg, az Arechis-féle szöveg, illetve Vincent de Beauvais *Speculum Historiale*jának Katalinra vonatkozó részei. l. Kardos, *Alexandriai Szent Katalin*..., 19. o.

²⁸ Walsh, *The cult of St Katherine*..., 159. o.

²⁹ Bibl. Casin. III. Florileg. 74–76. o.

³⁰ Katona, *Alexandriai Szent Katalin*..., 6. o.

³¹ Bibl. Casin. III. Florileg. 184–187. o.

³² Kardos, *Alexandriai Szent Katalin*..., 17. o.

³³ Katona, *Alexandriai Szent Katalin*..., 7. o.

³⁴ Knust, Hermann: *Geschichte der Legenden der h. Katharina von Alexandrien und der h. Maria Aegyptiaca*. Halle a. S. 1890.; Varnhagen, Hermann: *Zur Geschichte der Legende der Katharina von Alexandrien*. Erlangen, F. Junge, 1891. idézi Walsh, *The cult of St Katherine*..., 153. o.

C-vel jelölte.³⁵ Az A és B verzió november 17-ét ír az ötven filozófus mártíromságára, az A verzióban nem nevezi meg a szerző a kínzóeszközt, a B verzióban már szerepel a keréketörés a négy keréssel, illetve az is, hogy Mihály arkangyal menti meg Katalint azzal, hogy szétrombolja a kínzóeszközt, amely aztán megöli a pogányokat. Az A verzió az így elhunyt pogányok számát is megemlíti: negyvenezen haltak meg. Az A és a B verzió is november 24.-ét ír, a C verzió szerint november 25.-én szenvedett vértanúhalált Katalin.³⁶ Egy D verzió is létezik, ami Viteau szerint a C szövegből ered. A D verzió Simeon Metaphrastes művéből származik, ami a 10. század második felére keltezhető, tehát ezt megelőzte a C verzió. A legkorábbi szövegverzió a B-vel jelölt, ami így a korai 10. századra, esetleg a 9. század végére datálható. Bronzini is elemezte a latin és a görög kéziratokat és megalkotta a stemmájukat, illetve kiadott több, korábban publikálatlan Katalin-legendát.³⁷

A *Legenda Aurea*³⁸ szerint élt egy pogány király, Costus, az ő gyermeke a Katalin (*Catherina*) nevet kapta, már korán kitűnt tehetségével, okosságával, jártas volt a szabad művészetek minden ágában. Egyszer Maxentius császár minden embert Alexandriába hívatott, hogy állatokat áldozzanak a pogány bálványoknak. Akik ezt megtagadják, azokat megbüntetik. Látva ezt Katalin odament Maxentius elé, hogy lebeszélje erről, és megtérítse az igaz isten hitére: „*hosszan vitatkozott a császárral különböző szillogisztikus érvekkel allegorikusan, metaforikusan, dialektikusan és misztikusan.*”³⁹ A császárt elbűvölte Katalin szépsége, esze és nemes származása. Birodalma legbölcsebb tudósait Alexandriába hívatta, hogy legyőzzék a szűz érvelését. Mikor Katalin ezt megtudta, az Úrnak ajánlotta magát, az Úr angyala pedig megígérte neki, hogy nemcsak, hogy legyőzi a vitában a bölcseket, hanem meg is téríti őket, akik ezáltal mártírrá válnak. Összegyűlt ötven filozófus, akik először csodálkoztak, hogy egy asszonyt kell felülmúlniuk az érvelésben, ám végül Katalin meggyőzte a tudósokat arról, hogy az Isten megtestesült és szenvedett. A bölcsek Krisztus hitére tértek, mire a feldühödött császár máglyahalálra ítélte őket, így elnyerték a vértanúság pálmáját, víz helyett pedig tűzben keresztelkedtek. Ezek után a császár megpróbálta elcsábítani Katalint – felajánlotta neki, hogy felesége után a második lesz, azonban Katalin így felelt: „*Ne beszélj ilyeneket, hisz bűn még*

³⁵ Viteau által használt kéziratok: az A verzióhoz – Vat. Palatinus Gr. 4.; a B verzióhoz – Vat. Gr. 807., BN gr. 1539, BN gr. 1538, Vat Gr. 866; a C verzióhoz – BN gr 1180, Cod Coislinianus 175, Velence, Szent Márk MS 143. l. Walsh, *The cult of St Katherine...*, 162–163. o.

³⁶ Orbán: *Vitae...*, I., XII. o.

³⁷ Bronzini, G. B.: *La Leggenda di S. Catherina d'Alessandria, Passioni greche e latine*. Rome, Accademia Nazionale dei Lincei, 1960. (Atti Serie VIII, 9.) ennek az összefoglalását l. Orbán, *Vitae...*, I–II. o.

³⁸ Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. I–II. Szerk.: Maggioni, Giovanni Paolo. Firenze, Edizioni del Galluzzo, 1998. Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Budapest, Neumann Kht., 2004. 297–301. o.

³⁹ *Legenda Aurea* 297. o.

csak gondolni is erre! Én Krisztus jegyese vagyok, ő az én dicsőségem, ő a szerelmem, ő az én kedves gyönyörűségem. Az ő szerelmétől sem csábítás, sem megkínztatás nem tud eltántorítani.”

A király erre megkorbácsoltatta és börtönbe vetette, éhezette tizenkét napig, azonban a királyné és Porphyrius, a hadsereg feje éjjel a börtönbe ment, ahol tanúi voltak annak, ahogy Katalin sebeit az angyalok kenegetik. Az éjszaka folyamán mindketten, valamint a hadsereg száz vitéze is megtért, az Úr pedig mennyei eledellel etette a szüzet rabsága idején. A császár visszatértekor sem volt hajlandó Katalin megtagadni az Urat, így Maxentius császár megparancsolta – egyes legendaváltozatok szerint Chryasadem⁴⁰/Cucarstes⁴¹ prefektus tanácsára –, hogy Katalin kínzására vasszőgekkel kivert kereket készítsenek, ami szétszaggatja a testét, azonban a szűz könyörgésére közbelépett egy angyal, aki ezt a kínzószerkezetet a levegőben széttörte, és ez megölt négyezer pogányt, akik Katalin kivégzését jöttek megnézni.

A királyné kiállt a szűz mellett és szidalmazta férjét, mire az megparancsolta, hogy vágják le a felesége mellét majd a fejét is, a királyné pedig elfogadta a vértanúságot. Testét Porphyrius megszerezte és eltemetette, aki a katonáival együtt megvallotta kereszténységét így szintén mártír lett. Ekkor Katalinnak még választást nyújtott Maxentius, hogy vagy a felesége lesz, vagy meghal, de Katalin a halált választotta, így lefejezték. Ekkor a nyakából vér helyett tej bugyogott ki.

Halála után az angyalok a testét a Sínai-hegyre vitték, csontjaiból olyan olaj csorgott ki, mely minden nyomorék végtagot meggyógyított.

Valószínűleg a *Legenda Aurea*val következik be egy váltás a filozófusokkal való vita kérdésében.⁴² A korábbi változatok Katalin tanultságát illetően az ókori bölcsek – Arisztotelész, Platón, Euszebiosz, Plutarkhosz, Homérosz és a latin változatok Vergilius – ismeretére hivatkoztak, illetve hihetetlenül széleskörű nyelvismeretére. A *Legenda Aurea* azonban kihagyja az antik műveltségéről szóló részt, inkább a filozófiai jártasságára és bölcséleti kérdésekre helyezi a hangsúlyt, melyet részletesen ki is fejt,⁴³ csak Platón istenképe és Sibylla

⁴⁰ Metaphrastes I. Rajhona Flóra: Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora 2013-12-06

⁴¹ Mombritus I. Rajhoba, Alexandriai Szent Katalin...

⁴² Rajhona, Alexandriai Szent Katalin...

⁴³ „Csodálatra méltó volt a bölcsességben, minthogy a filozófia teljességét bírta. A filozófia, illetve a bölcsesség elméleti, gyakorlati és logikai részekre osztható. Az elméleti filozófia egyesek szerint megint csak három ágra bomlik: intellektuális, természeti és matematikai területekre. [...] A gyakorlati filozófia ismét három részre oszlik: etikai, gazdasági és közügyi, illetve politikai ágakra. [...] A logika szintén három részre osztható: a bizonyító, a meggyőző és a szofisztikus logikára.” I. Legenda Aurea 301. o.

jósata marad benne.⁴⁴ Katalin kiemelkedő intellektuális képességei és azok használata a keresztény hit védelmében fontos szerepet játszanak a *Legenda Aurea*ban.⁴⁵ A Katalin kínszása kitalált kerék bonyolult leírása valószínűleg Vitruviustól származik,⁴⁶ mivel az építészet szintén ókori tudományág volt, szintén illeszkedik a Katalin-történetbe.⁴⁷

A 13–14. századtól kezdve tűnnek fel a *nativitas*ra és a *conversio*ra vonatkozó részek, ami kapcsolatban volt azzal, hogy a gregoriánus pápák a szenteket klerikusi modellként akarták használni, illetve később a laikusok számára is mintául szolgáltak a szentéletrajzok. Azáltal, hogy megjelentek a születésre és a megtérésre vonatkozó részek, már nem főként közbenjáróként tekinthettek a szentekre, hanem az erényes élet követendő példáját fogalmazták meg.⁴⁸ A születésének történetét misztikus köntösbe bújttatták: apjának, Costus királynak⁴⁹ nem volt gyermeke, ezért a pogány isteneknek áldozott, hogy örököse szülessen, mígnem egy bölcs azt tanácsolta neki, hogy az egy Istennek áldozzon, s miután a király bevitte az ismeretlen isten képét a pogány templomba a bálványok összeomlottak. A bölcsnek a különböző legendavariációkban más-más nevet adtak, megtalálható az Alfoncius, Alforius, Alforabius és a Macrobius név is.⁵⁰ Ezek a nevek Al Farabi muszlim tudósra vezethetőek vissza, aki a 9–10. században élt és az iszlám vallás egyik legjelentősebb neoplatonista filozófusaként tartják számon.⁵¹ Katalin megtérésére pedig olyan legendavariánsok alakultak, amelyekben egy remete mutatott neki egy képet Máriáról és a gyerekekről mely hatására kereszténnyé vált és nemcsak Krisztus jegyese (*sponsa Christi*) lett, hanem misztikus házasságra lépett vele. Erről az első legendaváltozat a 13. század utolsó negyedéből maradt fenn a legkorábbi népnyelvű Katalin-legendában, amit egy Clemence nevű apáca írt a Barking apátságban francia nyelven,⁵² de valószínűleg 12. századi latin előzményre megy vissza.⁵³

⁴⁴ „A szónokok lehetetlennek tartották, hogy az Isten emberré vált és szenvedett, mire a szűz bebizonyította, miszerint ezt a pogányok megjövendölték. Plato azt állítja, hogy az Isten teljes kör alakú és görbült. A Szibilla pedig azt mondja: <<Áldott és örök Istenség, aki függ a magas fán>>.” *Legenda Aurea* 298. o.

⁴⁵ D’Avray, David L.: Katharine of Alexandria and Mass Communication in Germany: Woman as Intellectual. In: D’Avray, David L. – Bériou, Nicole: *Modern Questions about Medieval Sermons. Essays on Marriage, Death, History and Sanctity*. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo. 1994. (Biblioteca di medioevo latino; 11) 403. o.

⁴⁶ Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*. ford. Gulyás Dénes. Budapest, 1988. X/4.

⁴⁷ Rajhona, Alexandriai Szent Katalin....

⁴⁸ Deák Viktória Hedvig: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomán*. Budapest, Kairosz, 2005. 76. o.

⁴⁹ Costusról különböző legendaváltozatok születtek, van, ahol Nagy Konstantin idősebb féltestvéreként említik, akinek az anyja egy örmény hercegnő volt, majd elvette a ciprusi király lányát, néhol egyszerűen csak Alexandria királyaként említik. l. Walsh, *The cult of St Katherine...*, 10.

⁵⁰ Rajhona, Alexandriai Szent Katalin....

⁵¹ Rescher, Nicholas: Al-Fārābī on Logical Tradition. *Journal of the History of Ideas* 24, (1963)/1. 127. o.

⁵² Walsh, *The cult of St Katherine...*, 137–138. o.

⁵³ Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 11. o.

Petrus de Natalibus 14. századi *Sanctorum*ában is szerepel Katalin legendája, amelyben dátum szerint megadta a királylány életének eseményeit, valamint leírta, hogy apja, Costus alexandriai király öreg volt már, mikor leánya született. A császár beleszeretett Katalinba és haddal fenyegette az anyját, ha nem adja hozzá a leányt, illetve említi a császárné – Faustina – nevét is. Frater Petrus itáliai ferences szerzetes már Katalin apjának az életét is részletezte,⁵⁴ valamint a királylány megtérését is. Costus feleségét Sabinellának nevezte, aki férje halála után utazgatásba kezdett és találkozott egy Ananiás nevű remetével, aki megkeresztelte. Sabinella hazatérve férjhez akarta adni leányát, azonban az csak olyan kérőhöz volt hajlandó hozzámenni, aki méltó hozzá szépségben, okosságban és nemességben. Ilyet nem talált, így anyja elkeseredésében a remetéhez fordult segítségért. Ezek után Katalin és az anyja álmot látott, melyben megjelentek a mártírok és hitvallók, majd Jézus Krisztus is 25 éves csodálatos szépségű ifjú képében, akit már szívesen választana Katalin, azonban Jézus visszautasította, mivel még nincs megkeresztelve. Ezek után elment a remetéhez, aki megkeresztelte, így a következő álmában Jézus már gyűrűvel eljegyezte. Mikor az országának a nemessége megtudta, hogy Katalin csak Krisztusnak akar élni és Alexandriába menni, bevádolták Maxentius császárnál, majd innentől a legenda a *Passió*val folytatódik. Egy 1337-es müncheni kézirat szerint Katalin anyja titokban keresztény volt, ezért rávette a lányát, hogy menjen a remetéhez, aki felkeltette az érdeklődését Krisztus iránt. A 14. században jelent meg először a *nativitas* a legendaváltozatokban, a brüsszeli kéziratban, amelyben az asztrológust, aki Katalin születését jelzi, Alphoriusnak nevezik.⁵⁵

Szent Katalin legendájáról már a 12–13. századtól léteztek népnyelvű változatok, legkorábban angol és francia nyelven jelentek meg. A 13. században keletkezett ófrancia prózai legenda, mely a rövidített Vulgátának a fordítása, illetve ennek verses változata, valamint az ófrancia verses legenda, ami rokon a velencei Szent Márk könyvtár ó-veronai verses olasz legendájával, a 14. században keletkezett számos német és egy spanyol nyelvű legenda is.⁵⁶

Ereklyéi

Halála után Katalin testét – a legendák egy része szerint – az angyalok a Sínai-hegyre vitték, így ereklyéinek egy része ott volt a középkorban. Van olyan verziója is a történetének,

⁵⁴ Constantinus testvére, aki Maxentiust kiűzte a birodalomból.

⁵⁵ Kardos, *Alexandriai Szent Katalin...*, 20–22. o.

⁵⁶ Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 24–25. o.

mikor azt kéri halála előtt, hogy testét rejtse el, azt megelőzendő, hogy ereklyékre osszák.⁵⁷ A *translatióról* azonban nem számol be sem a *Menologium Basilianum*, sem a korai bizánci liturgikus feljegyzések.⁵⁸ A latin legendák Katalin kérését testének egyben hagyásáról kihagyják, ennek az volt az oka, hogy Nyugat-Európában számos helyen tisztelték ereklyéit, így ennek az elemnek a mellőzésével oldották fel azt a paradoxont, ami a legenda kérése és az ereklyetisztelet között feszült volna.⁵⁹ Amennyiben Katalin valóban kitalált személy volt, akkor semmi meglepő nincs abban, hogy nem voltak meg a maradványai, mivel azonban a középkorban kétségtelenül hittek a létezésében, ezért feltételezték, hogy valahol meglehetnek az ereklyéi. A legendája alapján pedig úgy gondolták, hogy a Sínai-hegyen kell keresni testét – tehát ha megtalálták ott valakinek a maradványait, könnyen azonosíthatták Katalinnal, tehát az ereklyéinek eredete kétséges.⁶⁰

A Sínai-hegy lábánál már a korai századokban megjelent egy monasztikus közösség, amit Egeria is említ 4. századi úti beszámolójában.⁶¹ A monostort Justinianus (527–565) alapította a 6. század közepén és Szent Theotokosnak, vagyis az Istenszülő Máriának dedikálták. Ez a terület már az alapítás előtt is vallási központnak számított, Mózeshez kötötték mivel a hagyomány szerint⁶² itt volt az égő csipkebokor, ahol az Úr Mózeshez szólt.⁶³ Mária és Mózes személyét pedig azért lehetett összekapcsolni, mert az egyházatyák Jézus Krisztus fogantatását összekapcsolták Mózes teofániájával: Nüsszai Szent Gergely szerint az égő csipkebokor Mária szüzességének a metaforája.⁶⁴

Tehát a 6. században még nem mutatható ki Katalin kultusza a Sínai-hegy lábánál fekvő monostorban. A hagyomány szerint 800 körül találták meg (*inventio*) Katalin sértetlen testét a ma Jebel Katrin vagy Katalin-hegy néven ismert magaslaton, amit aztán elhelyeztek egy kis kápolnában, ahol a csontokból a hiedelem szerint csodás gyógyító olaj folyt. Azonban nincs bizonyítékunk a 10. század végéig sem a Katalin-ereklyék jelenlétére, sem Katalin kultuszára a monostorban.⁶⁵ Az ebből az időszakból származó kappadókiai freskók és az illusztrált

⁵⁷ PG 116, 299. XXI. „*Da autem et hoc meum corpus, quod te fuit concisum, non possit aspici ab iis qui quaerunt.*”

⁵⁸ Collins, Kristen M.: *Visual Piety and Institutional Identity at Sinai*. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 104. o.

⁵⁹ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 14. o.

⁶⁰ Uo., 39. o.

⁶¹ Egeria *útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból*. Ford.: Ivancsó István. Budapest, Jel, 2009. I./7. 66–67. o.

⁶² Collins, *Visual Piety...*, 95. o.

⁶³ 2Móz 3,1–22.; 2Móz 4,1–17.

⁶⁴ Collins, *Visual Piety...*, 96. o.

⁶⁵ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 40. o.

konstantinápolyi menológium arra utal, hogy Katalin kultusza széles körben elterjedt, nem pedig csak egy-egy monostorra korlátozódott.⁶⁶

Szent Katalin *translatió*jának az időpontját nem ismerjük pontosan, valószínűleg a 11. vagy a 12. században lehetett.⁶⁷ Pécsváradi Gábor, 16. századi zárdok beszámolója szerint Katalin halála után a testét az angyalok a Sínai-hegy csúcsára vitték, ahol 300 évig őrizték, a teste ott benyomódott a sziklába és otthagyta körvonalát, amit még Pécsváradi is láthatott. Később valamelyik apát kinyilatkoztatást kapott és Katalin testét a monostorba szállította.⁶⁸ A monostor a Szent Katalin titulust Collins szerint csak a 11. vagy a 12. században kaphatta meg, mikor odaszállították a szent ereklyéit.⁶⁹ Walsh szerint csak a 14. században vált elterjedté a Szent Katalin titulus, korábban Szent Mária monostoraként utaltak rá: 1328-ban XXII. János pápa (1316–1334) a monostor zárdokainak és adományozóinak búcsújában hivatkozik rá Szent Katalin kolostorként.⁷⁰ Az ikonokon Katalin csak a 11–12. században jelent meg, de csak a 13. századtól terjedt el az ábrázolása, ekkor készült egy, az életét bemutató nagy ikon, ami Nancy Ševčenko szerint válasz volt a nyugatról beáramlott zárdokok sokaságára, akik Szent Katalin ereklyéit jöttek tisztelni.⁷¹ Vagyis Katalin materiális és spirituális kötődése a monostorhoz talán csak válasz volt a latin zárdokok igényeire.⁷²

A *Legenda Aurea* beszámol arról, hogy a szent egy ereklyéjét Symeon Pentaglosses Rouenbe vitte: „Mondják, hogy egy roueni szerzetes a Sínai hegyhez zárdokolt, s ott hét évig buzgón szolgált Szent Katalinnak. Állhatatosan könyörgött, hogy méltó legyen a szent testének egy darabkáját megkapni. Egyszer csak a kézről levált az egyik ujjperc. A szerzetes Isten ajándékeként fogadta, és magával vitte kolostorába.”⁷³ Az ereklye roueni megjelenése mindenképpen inspirálhatta a Katalinról szóló legendák keletkezését, illetve valószínűleg Rouen központi szerepet játszhatott a mártír szűz kultuszának északi terjedésében.⁷⁴

⁶⁶ Collins, *Visual Piety...*, 104. o.

⁶⁷ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 40. o. és Collins, *Visual Piety...*, 96. o.

⁶⁸ Pécsváradi Gábor: *Jeruzsálemi utazás*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. (Magyar Ritkaságok) 171. o.

⁶⁹ Collins, *Visual Piety...*, 96. o.

⁷⁰ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 42. o.

⁷¹ Collins, *Visual Piety...*, 105. o.

⁷² Chatterjee, Paroma: Saint Catherine and Scenes from Her Life. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 265. o.

⁷³ *Legenda Aurea* 300. o.

⁷⁴ Thomas, Alfred: *Imitatio Christi: Female Sanctity and Dominican Piety in the Czech Life of Saint Catherine*. In: Emery, Kent – Wawrykow, Joseph (szerk.): *Christ Among the Medieval Dominicans*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. 294. o.

Pécsváradról beszámol arról, hogy az 1516-ban megtámadták a Sínai-hegyi monostort, ami miatt a szerzeteseknek el kellett menekülniük, s emiatt Katalin ereklyéi szétszóródtak.⁷⁵ Ma a Sínai-hegyen csak Katalin fejereklyéje és bal keze található meg.⁷⁶

Katalin tisztelete

Katalin nevének (Αικατερίνα vagy Εκατερίνα) az eredetére különböző elméletek születtek, mivel egyetlen ismert ógörög szóra sem lehet biztosan visszavezetni. Leginkább a καθάρως (katharos), vagyis tiszta szót tekintik a gyökerének, de ez valószínűleg a nevének a latin formájából származik.⁷⁷ Jacobus de Voragine szerint a neve a catha, azaz „egyetemes” és a „romlás” (ruina) szóból származik, vagyis „egyetemes romlás” mert az ördög minden építményét lerombolta. A görögöt az alázatosságával; a testi vágyat szüzességének tisztaságával; a földi mohóságot a földi dolgok elvetésével. A láncocska (*catenula*) szóból is eredeztették a nevét, mert láncot kovácsolt jócselekedetek által, amin keresztül feljutott az égbe. Ez a lánc vagy létra négy fokból állt: a cselekvés ártatlansága, a szív tisztasága, a hiú világ megvetése és az igazság szólása.⁷⁸

Középkori népszerűsége több okra is visszavezethető: egyrészt arra, hogy Krisztus jegyese volt, és úgy gondolták, hogy Jézus eleget tesz menyasszonya kéréseinek, másrészt mivel felülkerekedett az ötven filozófuson, bíztak bölcsességében.⁷⁹ Illetve kiemelt tiszteletéhez hozzájárulhatott az is, hogy halála előtt megkérte az Jézust, hogy aki közbenjárást kéri, annak az imáit hallgassa meg: *„Ó, hívők reménysége és üdvé, ó, szüzek ékessége és dicsősége, Jézusom, jó király, esedezem hozzád, hogy ha valaki megemlékezik szenvedésemről a végóráján, vagy bánni szükségében engem hív, kegyesen hallgasd meg, és teljesítsd kérését!”* Ekkor szózat hallatszott: *„Jöjj, kedvesem, jegyesem, íme az ég kapuja nyitva áll előtted. És megígérem, hogy azoknak, akik halálodról buzgó lélekkel megemlékeznek, a kért segítséget megadom a mennyekből.”*⁸⁰ Ilyen kitüntetett szerepe csak néhány szentnek volt, például Antiochiai Szent Margitnak, Kelemennek és Miklósnak.

⁷⁵ Pécsávardi, *Jeruzsálemi utazás...*, 168. o.

⁷⁶ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 41. o. 9. l.

⁷⁷ Uo., 1. o. 1. l.

⁷⁸ *Legenda Aurea* 297. o.

⁷⁹ Réau, *Iconographie...*, 264. o.

⁸⁰ *Legenda Aurea* 301. o.

Katalint a középkori társadalom minden csoportja tisztelte. Krisztus menyasszonyaként a fiatal lányok,⁸¹ bölcsessége miatt a diákok, egyetemek, tudósok, klerikusok védőszentje lett. Ő a patrónája a párizsi,⁸² a prágai⁸³ és a pécsi⁸⁴ egyetemnek. Az egyetemi patrónus szentek Párizsban jelentek meg először a különböző nációk pecsétjein. Az *artes* fakultás egy 1275-ös rendelkezése tájékoztat arról, hogy minden nemzet csak egy szent ünnepét ünnepelheti saját nációjából, ezen felül Szent Katalin és Szent Miklós ünnepét ünnepelték, mert ez a kettő összes klerikus számára fontos. Katalin volt a filozófia és az *artes* patrónája.⁸⁵ Padovában pedig a 15. századtól fennmaradtak az egyetemisták által írt szentbeszéddek, melyeket Szent Katalinhoz és Aquinói Szent Tamáshoz írtak.⁸⁶

Katalin a kerék miatt patrónája azoknak a mesterségeknek (fuvarosok, molnárok, kerékgyártók, bognárok, fazekasok, szövők), amelyek valahogy kapcsolatban állnak ezzel az eszközzel. Mivel halálakor a nyakából tej folyt, ezért a szülő és az állapotos nők is különös tiszteletben részesítették, imádkoztak hozzá gyermekáldásért is (Nagy Lajos és Erzsébet királyné is így tett a Képes Krónika iniciáléja szerint, l. lentebb). A várandós nők védelmezésének tekintetében azonban nem őt, hanem Antiochiai Szent Margitot részesítették előnyben, de Németországban Árpád-házi Szent Erzsébetet is segítségül hívták a vajúdó nők.⁸⁷

Népszerűségét mutatják az őt dicsőítő himnuszok, melyekben méltatják szépségét, de még inkább páratlan érdemeit,⁸⁸ s megemlékeznek halála módjáról is, illetve az állhatatosságáról.⁸⁹ A 13. században már példaként állítják a hívők számára „*Alexandria virágát*”, Krisztus jegyesét, Costus leányát.

„*Vita nobis exemplaris*

Vita tota militaris

Katharinae floruit

⁸¹ Réau, *Iconographie...*, 265.

⁸² Thomas, *Imitatio Christi...*, 305. o., Horváth Cyrill: *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1899. 119. o.; A Sorbonne pecsétjén is ő található. l. Réau, *Iconographie...*, 265. o.

⁸³ A prágai egyetemet IV. Károly alapította 1348-ban, akinek Katalin személyes védőszentje is volt. l. lentebb.

⁸⁴ Horváth Cyrill: *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1899. 119. o.

⁸⁵ Klaniczay Gábor: Nemzeti szentek a késő középkori egyetemeken. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum – ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia XIV.) 243. o.

⁸⁶ Silvio Berardinello: *Le orazioni per i santi protettori dell'Università di Padova*. Quaderni per la storia dell'Università di Padova 19, 1986. 17–85. o. idézi: Klaniczay, Nemzeti szentek..., 244. o.

⁸⁷ Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 58. o.

⁸⁸ „*quas virgo meruit, nec meritis pares*” l. *Analecta Hymnica medii aevii* I. szerk.: Dreves, Guido Maria. Leipzig, 1907. 259. sz. 333. o.; „*Plurima fulsit Catharina forma, Sed magis pulchram numerosa virtus*” l. *Analecta Hymnica* I. 260. sz. 334. o.

⁸⁹ *Analecta Hymnica* I. 380. sz. 557. o.

*Flos est soli Pelopaei
Katharina, sponsa dei,
Costi regis filia*⁹⁰

Virgines Capiales

A *Virgines Capiales* vagy *Quattuor Virgines Capiales* a négy fő szüzre utal, vagyis Szent Dorottyára, Alexandriai Szent Katalinra, Antiochiai Szent Margitra, és Szent Borbálára, illetve a 15. század közepéig gyakran valamelyiküket Orsolya vagy Ágnes helyettesíthette.⁹¹ További kedvelt mártír szüzek: Luca, Cecília, Ágota, Krisztina, Júlia és Anasztázia.⁹²

Bár mindegyik szent történetének megvannak a sajátosságai, de a szűz mártírok hagiográfiája tartalmaz néhány állandó elemet: a fiatalnak és gyönyörűnek mondott keresztény leány meg akarja tartani a szüzességét. Általában mind származását, mind erkölceit tekintve nemesnek és ártatlannak mondják, majd következik egy drámai fordulat, mikor a leány pogány apja és/vagy a pogány és zsarnok uralkodó támadást intéz a leány szüzessége ellen – azáltal, hogy házasságba akarja kényszeríteni. A leendő mártír visszautasítja az ajánlatot, mivel a kereszténységet és szűzi tisztaságának a megőrzését összekapcsolja, szemben a pogány uralkodó kíváncsiságával. Hite védelméért próbákat kell kiállnia, ami a tetőpontját a kínzásakor éri el. Végül kivégzik – általában lefejezik, ezután gyakran úgy végződik a legenda, hogy a szűz mártír lelkét az angyalok a mennybe viszik.⁹³ Szent Apollónia legendájának a fejlődésében is megfigyelhető, hogy idővel beleépítik a mártír szüzek hagiográfiájának a toposzait: az Apollóniáról szóló első beszámolók szerint a mártír egy idős diakonissza volt, akit a feldühödött pogány csöcselék ölt meg, de a 15. században gyakran fiatal szűzként ábrázolták.⁹⁴

A mártír szüzek életének történetét gyakran összehasonlítják Jézuséval (*imitatio Christi*), ez nyilvánul a képi ábrázolásokban is: a mártír szüzeket gyakran szinte meztelenül ábrázolják, mint a keresztre feszített Krisztust. A fedetlen testük az ártatlanságukra és a

⁹⁰ Uo., I. 376. sz. 550–551. o.

⁹¹ Marosi Ernő – Beke László: *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. Budapest, Akadémiai, 1987. I. 212.

⁹² Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 80. o.

⁹³ Riches, Samantha: St. George as a Male Virgin Martyr. In: Riches, Samantha – Salih, Sarah (szerk.): *Gender and Holiness: Men, Women, and Saints in Late Medieval Europe*. London, Routledge, 2002. (Routledge studies in medieval religion and culture 1) 66–67. o.

⁹⁴ Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 46–47. o.

mártíromságuk után elnyert új életükre utal.⁹⁵ Hasonlóságuk ellenére mindegyik vértanú szűz kultuszának megvolt az a sajátos vonása, amely nem tette lehetővé felcserélésüket: általában kínzásuk módja adta meg azt a testrészt, mely bántalmai esetén fohászkodtak hozzájuk: Szent Ágotához mellkasi problémák,⁹⁶ Apollóniához pedig a fogfájás⁹⁷ esetén imádkoztak gyógyulásért.⁹⁸

A négy mártír szűz történetében kiemelik mentális és fizikai erejüket. Ez leginkább Katalin személyén keresztül tűnik fel, aki híres volt műveltségéről, emellett az uralkodóval szembeni dacolása miatt nem mondható tipikusan női jegyekkel rendelkező szentnek. A mártír szűzek elítélése némileg hasonlít a későközépkori boszorkányperek vádaskodásához, amelyeket a hatalommal rendelkező nők ellen folytattak – akik viselkedése nem felelt meg a férfiak által dominált társadalom elvárásainak, nem volt eléggé „nőies”. Nem véletlen egybeesés, hogy Jeanne d’Arc két női védőszentje is Katalin és Margit volt.⁹⁹

A *virgines capitales* szentjei szüzességükkel a legideálisabb példát testesítették meg a nőknek, ugyanakkor a férfiak számára is ez volt a legkívánatosabb állapot, de nem volt olyan fontos, mint a nők esetében, mivel „a nők érintetlen teste tükre volt a lelkük tisztaságának, és fizikai képe az Édenkert szűz földjének.”¹⁰⁰ Tulajdonképpen a 12. századig a női szentség egyik feltételeként számolhatunk a szüzességgel, csak olyan jelentős személyiségek, mint Svédországi Szent Brigitta és Árpád-házi Szent Erzsébet fellépése hozott változást a női szentség alapvető kívánalmaiban, azonban a korszakban még mindig elsődleges fontosságú az érintetlenség.¹⁰¹

Szent Borbála (*Barbara*) – legendája szerint – Nikomédiában született Maximianus császár idején, egy gazdag pogány férfi, Dioscorus leányaként. Az apja nagyon szerette gyönyörű lányát, ezért egy magas tornyot épített számára és abba záratta, hogy egyetlen férfi se vethessen rá szemet. Szépsége mellett igen eszes is volt, így már gyermekkorától kezdve isteni dolgokon elmélkedett, megvetette a bálványokat, de ekkor még nem ismerte az igaz istent. Úgy vélte, hogy az ember és az ember formájára épített bálványok mind teremtmények,

⁹⁵ Riches, St. George as a Male Virgin Martyr, 67. o.

⁹⁶ Ágotának kínzója levágatta a kebleit. l. Legenda Aurea. 70. o.

⁹⁷ Apollóniának halála előtt kivérték a fogait l. Legenda Aurea. 73. o.

⁹⁸ Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 80–81. o.

⁹⁹ Cazelles, Brigitte: *The Lady as a Saint. A Collection of French Hagiographic Romances of the Thirteenth Century*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1991. (Middle Ages series [University of Pennsylvania Press]) 55–56. o.

¹⁰⁰ Brown, Peter: *The Body and Society. Men, Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York, Columbia University Press, 1988. 299. o.

¹⁰¹ Cazelles, *Lady as Saint...*, 73. o.; Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 84. o.

hiszen a négy elemből – föld, tűz, levegő, víz – készültek, így szükségszerűen teremtetők is van. Borbála meghallotta, hogy egy bölcs alexandriai férfi, Órigenész képes bizonyítékokkal alátámasztani az igaz Isten létezését és a bálványok hamisságát. Ezért a szűz levelet írt neki, melyben megfogalmazta a véleményét a hamis istenekről és kérve kérte Órigenészt, hogy világítsa meg számára az igaz Istent és oszlassa el a kétségeket, melyek őt marcangolják. Órigenész eleget tett a kérésének és megírta neki, hogy az igaz Isten lényegében egy, de személyében hármassal: az Atya, a Fiú és a Szentlélek. Küldött egy követet és vele könyveket, hogy ha valamit nem értene Borbála, akkor a követ majd válaszol, illetve azt a tanácsot adta neki, hogy Krisztus nevéért ne vonakodjon temérdek szenvedést vállalni, mert cserébe a mennyben örök élet lesz a jutalma. A követet Borbála fogadta – apját azzal nyugtatva, hogy orvossal beszél – és elnyerte a kereszttség kegyelmét.

Az apja házasságra akarta kötelezni, amit Borbála elutasított. Nem sokkal később az apja egy fürdő építésére adott parancsot. A szűz a Szentháromság tiszteletére kettő helyett három ablakot vágatott, az apja ezt megtudván megkérdezte, hogy miért tette ezt Borbála, miért ad több fényt három ablak, mint kettő: *„Három világítja meg a világot, s szabályozza a csillagok járását, tudniillik az Atya, a Fiú és a Szentlélek, és ez a három személy egylényegű.”* Erre az apja dühösen kardot rántott, de az Úr kegyelméből Borbála alatt megnyílt a föld és egy hegyen találta magát, hogy megmeneküljön apja elől. Ám elárulta őt az egyik pásztor, akivel találkozott. Az apja megtalálta a lányát és megkorbácsoltatta majd börtönbe záratta, addig, amíg jelentette az esetet az elöljárónak, Marcianusnak, aki követelte Borbálától, hogy áldozzon a bálványoknak. Éjjel Krisztus begyógyította Borbála sebeit és vigasztalta cellájában. Reggel az elöljáró folytatta a szűz kínzását: égő fáklyákat köttetett az oldalához, kalapáccsal verte a fejét és lemetszette a melleit, majd azt akarta, hogy meztelenül vezessék végig az utcán, azonban Borbála könyörgésére az Úr angyala egy leplet terített rá. Ezután egy hegyre vezették, ahol tulajdon apja fejezte le december negyedikén. Halála előtt – Katalinhoz hasonlóan – közbenjárásért könyörgött az Úrhoz, azoknak, akik földidéznek szenvedését: *„Úr Jézus Krisztus, akinek minden engedelmeskedik, teljesítsd azt az egy kérésemet, hogy ha valaki megemlékezik nevedről, földidézve szenvedésemet, Uram, ne emlékezz bűneire az ítélet napján, hanem légy kegyes hozzá, hiszen tudod, hogy test vagyunk.”*¹⁰²

Szent Dorottya (Dorothea) apja a nemes származású Dorus, anyja Thea volt. A szülők a keresztényüldözések elől két leányukkal Kappadókiába, Caesarea városába menekültek, ahol megszületett Dorottya. A leány keresztény hitben nevelkedett, erényekben gazdag, békés volt,

¹⁰² Legenda Aurea 15. o.

s szebb minden más lánynál. Fabricius, a tartomány helytartója beleszeretett, és feleségül akarta venni, ám Dorottya ezt elutasította, mert az ő jegyese Krisztus. Erre haragjában Fabricius forró olajba tetette, ahonnan sértetlenül szállt ki, majd kilenc napra bezáratta étlen-szomjan, azonban az angyalok táplálták. Az ítélszéknél Fabricius követelte, hogy imádjá a bálványokat, ám azok Dorottya imájára összetörtek és sokan megtértek emiatt. Ezután különböző módokon kínozták a leendő vértanút: vaskampókkal tépték a testét, megvesszőzték, korbácsolták, égő fáklyákat kötöttek a mellére majd börtönbe vetették, reggelre azonban eltűntek a sebei. Ezt látván a helytartó hazaküldte, ahol félelmükben az Istentől elfordult testvéreit megtérítette, emiatt Fabricius megégette őket. Dorottytól is követelte, hogy áldozzon a pogány isteneknek, azonban ő ezt megtagadta: hajlandó volt kiállni minden szenvedést mennyei jegyeséért, akinek a kertjében majd rózsákat és almákat fog szedni. Fabricius utasítására teljesen összeverték az arcát, azonban másnapra ez is meggyógyult, így Dorottyt fővesztés általi halálra ítélték. Mikor a városfalon kívülre vezették, Theophilus, a birodalom főjegyzője gúnyolódott rajta, hogy küldjön neki rózsát és almát jegyese kertjéből, amit Dorottya meg is ígért neki. Mielőtt lefejezték volna, megkérte Istent, hogy akik megemlékeznek szenvedéseiről, azokat szabadítsa meg a gyötrelemtől, főképpen a megszegényítéstől, a hamis vádaktól és a szegénységtől, valamint azt kérte, hogy életük végén bűneikre bocsánatot nyerjenek. Főként a szülő asszonyok számára kért segítséget, hogy könnyű legyen szülésük. Mikor lehajtotta a fejét, megjelent neki egy ifjú, aki három almát és rózsát hozott egy kosárában, amit Dorottya Theophilusnak küldetett. Mikor Theophilus megkapta az ajándékát megtért, ami miatt Fabricius őt is halálra ítélte.¹⁰³

Antiochiai Szent Margit¹⁰⁴ Theodosius pogány pátriákának volt a leánya, aki apja akarata ellenére keresztény hitre tért. Mikor a gyönyörű Margit a dajkájának a juhait legeltette, meglátta őt Olybrius prefektus és rögtön szerelemre gyulladt iránta. Ám a szűz megvallotta, hogy keresztény és nem adja fel hitét, ezért a prefektus börtönbe záratta és megkínoztatta: megvesszőztette és vasszerűvel leszaggatta a húsát, mígnem kilátszottak a csontjai. Miután levették a kínzófáról, azután sem volt hajlandó megtagadni a hitét. Éjjel a börtönben kérte az Urat, hogy mutassa meg az ellenségét, mire megjelent egy sárkány – ami egyes verziók szerint el is nyelte Margitot. Majd az ördög egy ember képében jelent meg, de Margit felismerte és fölé kerekedett. Az ördög bevallotta, hogy rá akarta venni a szüzet, hogy engedelmeskedjen a helytartó parancsának, és hogy irigylis az emberektől a boldogságot. Másnap a bíró előtt sem volt hajlandó Margit áldozni a bálványoknak, így fáklyákkal sütögették a testét, majd

¹⁰³ Legenda Aurea 72–73. o.

¹⁰⁴ Magyarországi kultuszáról I. Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*”

hidegvízbe mártották, hogy fokozzák a fájdalmát. Az isteni kegyelem folytán sértetlen maradt a lány, ezért lefejezték. Halála előtt azt kérte az Úrtól, hogy ha egy asszony hozzá fohászkodik, épen szülje meg a gyermekét.¹⁰⁵

Tizennégy segítő szent

A késő középkorban megjelenik a szentek egy csoportjának a kultusza, az úgynevezett tizennégy segítőszenté (*Quatuordecim Auxiliatores*), akikhez közösen vagy egyenként fohászkodtak. Kultuszuk elterjedését az 1348-as pestisjárvány körüli időkhöz köthetjük, majd a német népi áhítat nyomán a tiszteletük hamar meghonosodott egész Európában.¹⁰⁶ Legkorábbi ábrázolásuk az 1320 táján készült regensburgi minoritatemplom falán található töredékes freskó.¹⁰⁷ Regensburg a tizennégy segítőszent kultuszának egyik központja volt, emellett Nürnberg és a würzburgi és bambergi egyházmegyék jelentették tiszteletük központjait. A kultusz kialakulására nagy hatást gyakoroltak a koldulórendek lelkeségi irányzatai és a középkori német misztika.¹⁰⁸ A csoport tagjai: Balázs, György, Erazmus, Vitus, Pantaleon, Kristóf, Ciriakus, Dénes, Achatius, Eustachius, Egyed, Antiochiai Margit, Alexandriai Katalin és Borbála. Valamelyikük helyett szerepelhet még Sixtus, Miklós, Lénárd, Sebestyén, Wolfgang, Pankratiusz, Oszvald vagy Dorottya. Az adott szent segítségét a legendájában leírt élettörténete alapján kérték, így szinte valamennyi emberi problémára találtak egy segítőszentet. A 14. században még nem differenciálódott teljesen a patrónusi szerepkörük, csak a 15. században alakult ki egy-egy szent speciális szerepe bizonyos emberi problémák megoldására.¹⁰⁹ Szent György a sárkány – vagyis a gonosz – legyőzője, a lovagok és a katonák védelmezője, a középkor végére a parasztok és jószágaik védője lett, ünnepnapja, április 24., a tavaszkezdet napja, segít kígyómarás, pestis, lepra esetén.¹¹⁰ Szent Kristófról úgy tartották, hogy megóv a hirtelen – vagyis a szentségek kiszolgáltatása nélküli – haláltól, illetve a középkor végén volt egy olyan felfogás is, hogy aki meglátja Kristóf képét, az aznap nem fog meghalni.¹¹¹ Szent Achatius vagy Ákos halálfélelem, kétségek és súlyos betegségek esetén segített a néphit

¹⁰⁵ Legenda Aurea 146–148. o.

¹⁰⁶ Közös ünnepük július 12.-én volt, l. Bálint, *Ünnepi kalendárium II.* 34. o.

¹⁰⁷ Kölnei Livia – Balázs Erzsébet: *In Omni Hora. Minden órában. A tizennégy segítőszent kultusza Magyarországon.* Budapest, Kairosz, 2002. 9. o.

¹⁰⁸ Kölnei, A tizennégy segítő szent..., 103–105. o.

¹⁰⁹ Kölnei – Balázs, *In Omni Hora*, 12–13. o.

¹¹⁰ Bálint, *Ünnepi kalendárium I.* 293–314. o.

¹¹¹ Uo. II. 91. o.

szerint. Szent Eustachiushoz vagy Eusztákhhoz mindenféle bajban fordulhattak.¹¹² Szent Sebestyén a pestis és egyéb járványok esetén védelmezte a hozzá fordulókat.¹¹³ Szent Pantaleon életében orvos volt, így mindenféle bajban segített.¹¹⁴ Szent Vítus életében a császár ördögtől megszállott fiát gyógyította meg, így démoni eredetű betegségek, megszállottság esetén szokták segítségül hívni, csakúgy, mint Szent Ciriákust.¹¹⁵ Szent Dénes a legendája szerint lefejezése után fejét a kezében fogva ment el a sírjáig, így fejfájás és fejjel kapcsolatos problémák esetén fordulnak hozzá. Szent Erazmust kínzásai között szerepelt az is, hogy orsóval kitépték a beleit, így a bélgyörcsök esetén kérték segítségét. Szent Balázs megmentett egy gyermeket a fulladástól, így már a 12. századtól találunk olyan imát, mely gégedaganat elleni védelmet kér tőle, valamint kelések, vérzés, kólika, fogfájás esetében fordultak hozzá. Bari Szent Miklóshoz nehéz anyagi helyzetben imádkoztak, illetve ő védte a gyermekeket, a házasságot és az anyaságot. Szent Wolfgang betegeket gyógyított és gabonát osztott. Szent Sixtus pápa a 3. században vált vértanúvá, a szegényeket segítette.¹¹⁶ Szent Egyed a gyónás védőszentje, a bűnbocsánatért szoktak hozzá esedezni, Szent Lénárdhoz pedig a rabok szabadulásáért könyörögnek.¹¹⁷ Borbáláról, Antiochiai Szent Margitról és Dorottyáról már fentebb volt szó.

A tizennégy segítő szentről számos közös ábrázolás maradt fenn, ezeken a szentek vagy sorfalat alkotnak, vagy egy központi figura (például a templom patrónusa vagy Krisztus) köré helyezkednek el. 1400-ból, Bajorországból származik az az imaformula, amelyben először szerepel Ciriakusszal kiegészülve a csoport. A segítőszentek csoportjának felállása ezután állandósult az imákban és a miseformulákban.

Magyarországra kultuszuk a 15. század utolsó évtizedeiben érkezett délnémet területekről, főként a Felvidéken terjedt el. Fennmaradt ábrázolásuk például Lőcsén a Szent Jakab templom Szent Miklós oltárának a predelláján *Altare XIV. AVXILIATORVM* felirattal, Besztercebányán (1509) a Szent Borbála oltáron,¹¹⁸ Garamszentbenedeken (1510) Kassán (1520–1530), Liptószentmárián (1500–1510).¹¹⁹ Ábrázolásuk gyakran szerepel valamelyikük számára felszentelt oltáron, leggyakrabban Miklósén és Borbáláén. Oltárt szenteltek a tizennégy segítőszentnek Kassán (1483), a Szent Erzsébet dómban és Kelénpatakon (1509), illetve a budavári Magdolna káplonában is álhatott egy oltáruk.¹²⁰

¹¹² Kölnei, A tizennégy segítő szent..., 111. o.

¹¹³ Bálint, *Ünnepi kalendárium I.* 160–161. o.

¹¹⁴ Kölnei, A tizennégy segítő szent..., 112. o.

¹¹⁵ Bálint, *Ünnepi kalendárium I.* 452–453. o.

¹¹⁶ Farmer, David Hugh: *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford, Oxford University Press, 1997. 450. o.

¹¹⁷ Kölnei, A tizennégy segítő szent..., 112–115. o.

¹¹⁸ Uo., 129. o.

¹¹⁹ Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Budapest, 1955. 312., 336., 370. o.

¹²⁰ Kölnei, A tizennégy segítő szent..., 118. o.

Kultuszuk elterjedését segítette, hogy a 14. századi járványok hatására megnőtt a szentekhez fohászkodás jelentősége, főképpen a gyógyító szentek lettek népszerűbbek, mivel a középkori ember kiszolgáltatott volt a természeti csapásoknak, így szüksége volt mennyei segítőkre, akik óvták a véstől.¹²¹ Ez a folyamat hozzájárult Katalin kultuszának a terjedéséhez is.

¹²¹ Uo., 105–109. o.

Alexandriai Szent Katalin kultuszának terjedése

Bizánc

Katalin kultusza először Bizáncban jelent meg. Azonban az első kétség kívül őt ábrázoló kép a nápolyi San Gennaro katakombá elöcsarnokának a kisebb fülkéjében található (datálásáról l. lentebb), itt Katalin Katániai Ágota és Római Eugénia társaságában jelenik meg.¹²² Ezen az ábrázoláson bizánci császárnéi ruhában van, ami a kultusz bizánci eredetére utal. Az *Index of Christian Art* szerint a római *Campo Santo Teutonicoban* található egy 4–5. századra keltezhető ún. *Ménász-ampulla*. Ezek az ampullák számos helyen megtalálhatóak Itáliában, Galliában és Spanyolországban, egyik felükön Szent Ménászt,¹²³ a másikon pedig valamilyen más dekorációt ábrázolnak. A szóban forgó ampulla egyik oldalán talán Katalint található, azonban ez igen kétséges, Walsh szerint még az ábrázolt személy nemét sem lehet hitelt érdemlően megállapítani, és az ampulla korai datálása sem biztos. Tehát az ampulla nem számítható hitelesnek a kultusz eredetének a kérdésében, a korai dél-itáliai ábrázolások stílusa pedig bizánci eredetre utal, ezért valószínűsíthető, hogy Katalin kultusza Bizáncból ered.

A legkorábbi liturgikus adat Katalinról egy 7. századi szír nyelvű, de görög eredetű litániában található, mely most a Vatikáni Könyvtárban található. Ebben különböző szentekhez könyörögnek a bűnbocsánatért, a szent nők között szerepel Katalin is. Egészen a 8. század végéig, 9. század elejéig igen ritkán szerepel a görög liturgiában, azonban innentől kezdve – valószínűleg *Passiója* elterjedésének a hatására – megnövekedett a kultusza. A következő adat egy Katalint dicsőítő himnuszra a 8. század végéről vagy a 9. század elejéről származik, melyet egy ún. alázatos szerzetes írt, ez a Viteau által megállapított legrégebb legendaszöveghez áll közel.¹²⁴ Theophanes Graptostól¹²⁵ (778k.–845) is fennmaradt Katalinnak címzett himnusz, melyben kifejti a mártír szépségét, okosságát, vitáját a filozófusokkal, a császárné és Katalin

¹²² Beatie, Saint Katherine..., 788. 14. lj.

¹²³ 3. századi vértanú, története szerint katona volt, majd Diocletianus keresztényüldözése idején megvallotta a hitét, ezért megkínózták majd megölték. l. Farmer, David Hugh: *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford, Oxford University Press, 1997. 346.o.

¹²⁴ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 24–26. o.

¹²⁵ Theodore Graptos testvére, az ikonoklaszta vita második felében a képtisztelet védelmezőjeként lépett fel, azért büntetést kellett elszenvednie. A vita vége után Nicea érsekének választották, számos himnuszt írt. l. Kazdhan, Alexander P., (szerk.): *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York, Oxford University Press, 1991. III. 2062. o.

lefejezését, valamint a vértanú szűzhöz küldött imák erejét. Ünnepeinek az első nyomát a 9. század végéről vagy a 10. század elejéről találjuk meg a konstantinápolyi liturgiában. Egy patmoszi és egy jeruzsálemi kéziratban szerepel az ünnepe dátumaként november 25.-e, azonban ezen a napon ő még csak negyedikként szerepelt az ünnepelendő szentek között, megelőzte őt Szent Kelemen, Alexandriai Péter és Szent Merkúriusz. Tehát ekkor még az ünnepe nem számított túl jelentősnek, csak a 10–11. században terjedt el jelentősebben a kultusza a Bizánci Birodalom területén.¹²⁶

A bizánci krónikák közül Metaphrastes menologiumának¹²⁷ negyedik kötetében található meg Katalin élete, illusztrált másolataiban pedig fellelhetőek róla ábrázolások, összesen négy kódexben, de ezek inkább portré jellegűek, míg más szentekről szerepelnek narratív képek is, Katalin mindegyiken bizánci császárnői ruhában van. A Menologium Basilianum (1000k., valószínűleg egy kétrészes sorozat első része lett volna, de a második rész összeállítása nem bizonyított) az egyházi évet szeptembertől februárig fedi le, ebben maradt fenn Katalin legkorábbi legendája, illetve az első narratív ábrázolása,¹²⁸ azonban csak röviden tér ki a Menologium Basilianum az életére – mivel mindegyik szentre csak 16 sort szán. Itt is császári stílusban ábrázolják, hitvédőként és mártírként. Azért kaphatott helyet a Menologium Basilianumban, mert II. Basileos császár azokat a szenteket ábrázoltathatta, akikről úgy gondolta, hogy aktívan közben járhatnak az érdekében Istennél, Katalin győzelme a filozófusok felett pedig a kereszténység sikeres védelmét szimbolizálhatta a külső támadók ellen.

Theodore zsoltárjában (11. század) Katalin vitája jelenik meg a bölcsekkel, itt is császárnőként ábrázolják.¹²⁹ Azonban ez a három mű is különbözik abból a szempontból, hogy míg a Menologium Basilianumban az állam nevében lép közbe, addig a Metaphrastes-féle menológiumban a saját személye miatti közbelépés van hangsúlyozva. Hitvédő szerepének ábrázolása is különbözik abban, hogy Metphrastes-krónikában a külső ellenségekkel szembeni védelem jelenik meg, addig Theodore zsoltárjában inkább a belső ellenség elleni. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a Studios-kolostor szerzetesei az ikonoklaszták ellen léptek fel, ennek a küzdelemnek egyik megjelenítője volt Katalin. Kis-Ázsiában, Kappadókiában a 10. században terjedt el a kultusza, legkorábbi ábrázolását Tokali Kilise-ben találták meg, ahol más női szentekkel együtt szerepel. Ezek az ábrázolásai nem narratívak,

¹²⁶ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 27. o.

¹²⁷ A 10. század utolsó évtizedeiben készülhetett, 1004 előtt. A szentek életét tartalmazza ünnepeik szerint, szeptemberrel kezdve. I. Ševčenko, Nancy Patterson: *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1990. 1–4. o.

¹²⁸ Beatie, *Saint Katharine...*, 788–789. o.

¹²⁹ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 29–33. o.

leggyakrabban szerzetesekhez és remetékhez tartozó templomoknál találhatjuk meg őket, mivel számukra fontos volt Katalin mártírsága és szüzessége, valamint a muszlimok közelsége miatt hitvédő szerepe is kiemelkedett.¹³⁰

Tehát Katalin kultusza Bizáncban alakulhatott ki valamikor a 6. század második felében vagy a 7. század elején. Kezdetben főleg Katalin hitvédő, közvetítő szerepét emelték ki. A későbbi évszázadokban Bizánc közvetítésével érkezett meg Katalin tisztelete Európába.

Nyugat

Három lehetséges útvonal van, melyen keresztül Katalint tisztelete elérte Nyugat-Európát: Rómán, Dél-Itálián vagy a német lakta területeken keresztül érkezhetett meg. Legvalószínűbb azonban, hogy egymástól függetlenül mindhárom területre beszivárgott a kultusz.¹³¹ Bár Katalin kultuszának már a 7. századtól van nyoma a forrásainkban, de csak az első kereszties hadjárat után erősödött meg a tisztelete.¹³²

Róma

Róma a 7–8. században egyfajta menedékként szolgált a muszlimok elől menekülő keleti keresztényeknek, akik megérkezve számos esetben keleti rítusú monostort alapítottak, talán így érkezhetett Katalin tisztelete Itáliába. Valamint a kultusz kialakulását segíthette, hogy 678–741 között 13-ból 11 pápa görög vagy szír származású volt. Katalin legrégebbi ábrázolása a San Lorenzo al Verano bazilikában van, ahol egy glóriás női figurát ábrázoltak, CATERINA felirattal, ez egy sorozat része volt: Lőrinccel, Andrással és János evangélistával együtt szerepelt.¹³³ A Cyriaca katakombában a névadó szentet és Szűz Máriát Katalinnal ábrázolták. Ezeket a képeket Seroux d’Agincourt a 8–9. század közé datálta, Weigand szerint azonban Katalin kultuszának az alapjait a 13. században fektették le, így szerinte a 11. századnál nem lehet korábbi ez az ábrázolás. Walsh szerint a képek 10–11. századiak lehetnek, ő az itáliai kultusz kezdetét is erre az időszakra rakja. A San Sebastiano alla Polveriera kolostortemplomban is lehetett egy falfestmény CATERINA felirattal, azonban a feliratról csak egy 1903-as rajz számol be nekünk. Ennek a freskónak a datálásáról is megoszlanak a

¹³⁰ Uo., 34–37. o.

¹³¹ Uo. 45–47. o.

¹³² Lewis, *The cult of St Katherine...*, 49. o.

¹³³ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 48. o.

vélemények, a 10. század végétől a 13. századig helyezik el időben a történészek, ám a legvalószínűbb a 10. század végi keletkezés. A Colosseum melletti 4. század óta álló San Clemente bazilika 1857-es ásatásakor előkerült néhány falfestménytöredék, melyeket Joseph Mullooly Szent Katalin vértanúhalála jeleneteiként azonosított, ám nem valószínű, hogy tényleg Katalint ábrázolták.¹³⁴

Az ábrázolásokat tehát nem lehet biztosan datálni, így nem számolhatunk egy korai kultusszal, valószínűleg csak a 10. századtól terjed el Katalin tisztelete Rómában.

Dél-Itália

A Dél-Itáliában felbukkanó Katalin kultusz vegyes görög és latin keresztény háttérrel rendelkezett, de itt már sokkal változatosabbak a források, mint Rómában, ugyanakkor szintén probléma van a datálásukkal. A nápolyi San Gennaro katakombában találhatjuk Katalin legkorábbi ábrázolását.¹³⁵ 763-765 között Pál püspök egy keresztelőkápolnát építtetett az első katakomba bejáratához, ennek az egyik fülkéjében van falfestmény Ágotáról, Katalinról és Eugéniáról. Katalin nevét felirat is őrzi: SCA ECATERINA, ami a görög nevének (Αικατερίνα) közvetlen latin olvasata, ami inkább egy korai datálást valószínűsít, mivel a 11. századtól terjed el az *Ecaterina* helyett a *Katherine* vagy *Catherine*. Továbbá a 10. századtól a 16/17. századi nagy pestisjárványig nem használták a katakombát, az pedig valószínűtlen, hogy a falfestményeket olyan időszakban festették, mikor a katakomba nem működött. Walsh szerint 9–10. századi lehet ez a festmény,¹³⁶ ami azt valószínűsíti, hogy a dél-itáliai kultusz a rómainál előbb volt, és innen terjedt el Itália számos részére,¹³⁷ ez Dél-Itália Bizánccal való közvetlen kapcsolatának köszönhető.¹³⁸ Katalin korai nápolyi kultuszát támaszthatja alá az is, hogy Katalin latin nyelvű *Passiójának* megírását egy 10. századi nápolyi alespereshez, Péterhez kötik, aki számos hagiográfiai művet írt, azonban ebben az esetben a szerzősége nem biztos.¹³⁹ A másik jelentős dél-itáliai helyszín, ahol ki lehet mutatni Katalin kultuszát, az Montecassino. Mint már fentebb említettem, fennmaradt két korai Katalin legenda az apátságban, ezen felül az Montecassinonak voltak kapcsolatai a görög szerzetesekkel: Rossanói Nílus életrajzában olvasható, hogy megkérték őt görög istentisztelet celebrálására a montecassinoi apátságban. III. János apát (998–1010) pedig a Sínai-hegyen töltött hat évet a 990-es évek elején. Azt nem lehet

¹³⁴ Uo., 48–51. o.

¹³⁵ Beatie, *Saint Katherine...*, 788. 14. l.

¹³⁶ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 52–53. o.

¹³⁷ Galdi, *La fortuna...*, 154–155. o.

¹³⁸ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 52–53. o.

¹³⁹ Uo., 52–53. o., Galdi, *La fortuna...*, 158. o.

tudni, hogy a későbbi apát becsatlakozott-e a kolostor életébe, vagy remeteként élt, de az nehezen elképzelhető, hogy semmilyen kapcsolata ne lett volna a monostorral. Ráadásul pont erre a dátumra keltezhető Katalin ereklyéinek megtalálása, ám ha az *inventio* nem is előzte meg János apát ottlétét, Katalin ünnepét már ismerhették a monostorban. János apát magával hozhatta Katalin legendáját, azonban a két Montecassinóban fennmaradt legendaszöveget nem lehet biztonsággal a 10. század végére datálni. I. Alfamus salerno-i érsek (1058–1085) talán montecassinói tartózkodása alatt ismerkedett meg Katalin kultuszával. Három himnuszában is magasztalja, és összefoglalja *Passióját*, mindhárom himnusz említi tanultságát és szenvedéseit, valamint, hogy lefejezése után a nyakából vér helyett tej folyt, az angyalok elszállították a testét és a csontjaiból gyógyító olaj csepegett.¹⁴⁰

Normandia

Katalin kultusza Normandiában a 11. század elején jelent meg, nem sokkal később, mint Itáliában. Az a sajátosság figyelhető meg itt, hogy Katalin kultuszának a nyomait nem a liturgikus forrásokban találjuk meg először, hanem az ereklyéjét említik Rouen újonnan alapított, a Szentháromságnak és Szűz Máriának szentelt kolostorában. Ez az első olyan kolostor Normandiában, amelyet nem a normann hercegi család tagjai alapítottak, hanem az 1030-as évek környékén Goscelyn, Rouen és Arques vicomteja és felesége, Emmeline, akik egy apácázárdát (roueni Saint-Amand zárda) is alapítottak ugyanebben az időben. Személyes Katalin iránti tiszteletükre nincsen adat, a kolostort a Szentháromság dedikációja szerint említik egészen a 12. század elejéig, míg a Katalin ereklyéinél történt csodák hatására Saint-Catherine-du-Mont-de-Rouen néven kezdenek rá hivatkozni. Az ereklyét a fennmaradt források¹⁴¹ szerint egy Simeon nevű görög szerzetes hozta magával a Sínai-hegyi monostorból, mikor alamizsnáért folyamodott II. Richárd herceghez (996–1026).¹⁴² Ekkoriban Katalin ereklyéi még nem a Sínai-hegyi monostorban, hanem mellette egy kis kápolnában voltak elhelyezve és szerzetesek őrizték a csontokat és a belőlük csöpögő szent olajat. Simeon az ereklye egyik őrzője volt, amikor csodálatos módon a Katalin testéről levált három csont. A szerzetes Trieri Szent Simeonként azonosítható, aki a Sínai-hegyen is élt, illetve az 1020-as években megfordult Rouenben is, az életrajzában azonban nem írnak Katalin ereklyéinek Rouenbe szállításának

¹⁴⁰ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 54–57. o.

¹⁴¹ A roueni Szentháromság kolostor egy névtelen szerzetesének beszámolója a 11. század végéről, Flavigny Hugó krónikája és a *Chronicon Triplex*. I. Walsh, *The cult of St Katherine...*, 73. o.

¹⁴² Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 51. o.

történetéről, így vagy egy kétes ereklye-üzlet kötöttet, vagy a források szerzői Simeont csak arra használták fel, hogy elfogadható eredettörténetet kreálhassanak az ereklyéknek. A kolostor a szent csodatévő maradványait bevételei növelésére használhatta fel, ezért kellett egy olyat történet szerkeszteni az ereklyék megtalálásához, amely legitimizálja ottlétüket. Ez egyáltalán nem lenne meglepő, mivel a középkorban az ereklyék vásárlása és az ellopása is széles körben elterjedt volt.¹⁴³ Valószínűleg a Szentháromság kolostor nem tudott egy helyi szent tradíciójából jövedelemre szert tenni, így egy olyan egyetemesen elismert szenthez nyúltak, akinek nem volt a közelben kultuszközpontja.

Katalin ereklyéinek a megérkezése az első apát, Isembert idejére tehető, az 1030-as vagy az 1040-es évekre, legkésőbb 1047-re. A kultusz elősegítésére a kolostor egy szerzetese, Ainard 1046/1047 előtt írt Katalin tiszteletére zsoltosmát is, mely sajnálatos módon nem maradt fenn. Viszont fennmaradt a 11. század második feléből Katalin roueni csodáinak a gyűjteménye két kéziratban, melyek tartalmazzák Katalin *Passióját*, ereklyéi *translatióját* és a csodáit (*miracula*). A munkák elkészültét valószínűleg az ereklyék ottléte inspirálhatta.¹⁴⁴ Összesen 22 csoda leírása maradt fenn, ezekben az esetekben Katalin ereklyéjénél csodás gyógyulás történt négy terméketlenséggel, négy szemproblémával, négy fekélyel/üszkösödéssel, három elmebajjal, két lázzal és egy-egy remegéssel, archénulással, menstruációs problémával, fogfájással és egy meghatározhatatlan betegséggel kapcsolatban.¹⁴⁵

Anglia

Katalin angliai kultuszának kialakulása sokkal inkább a bizánci modellt követi, mint a normandiai: először a liturgiában érhető tetten a tisztelete, majd ezután jelenik meg a hagiográfiában. A kultuszának tárgyi nyomai először oltárokon és kápolnákon testesültek meg, olyan templomokban, amelyeket más védőszentnek dedikáltak. Mivel nem volt Angliában Katalinnak elsődleges ereklyéje, hanem csak olyan ampullák, amelyekben a csontjaiból kicsöpögő gyógyító olaj volt, ezért a kultuszának a növekedése nem egy ereklyetulajdonos pártfogolásának köszönhető, hanem egymástól független egyének támogatásának. Tehát nem

¹⁴³ Erről részletesen I. Geary, Patrick J.: *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

¹⁴⁴ Lewis, *The cult of St Katherine...*, 52. o.

¹⁴⁵ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 63–88. o. és Walsh, Christine: The Role of the Normans in the Development of the Cult of St Katherine. In: Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Turnhout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8) 19–27. o.

állapítható meg egy kultuszközpont, hanem számos helyi központ alakult ki a neki dedikált oltárok és kápolnák körül.

Katalin a középkori Anglia egyik legnépszerűbb női szentje volt. Személyét angolosították, a 15. századi középgangol legendájában egy olyan genealógiát is felállítottak róla, amelyben erőteljes angol kapcsolatot adtak neki.¹⁴⁶ Ez azonban nem egyedülálló folyamat, Franciaországban is megfigyelhető Jeanne d'Arc személyén keresztül, akihez három szent szólt és látta el tanácsokkal, ebből az egyik Szent Katalin volt – aki franciául beszélt az Orléans-i Szűzhöz.

Katalin kultusza Angliában az 1030-as években jelent meg, csakúgy, mint Normandiában, azonban a kultusz az ereklye hiánya¹⁴⁷ miatt nem tudott olyan gyorsan elterjedni. A kultusz terjedésében jelentősebb gyorsulást csak 1066 után tapasztalhatunk, azonban ebben nem biztos, hogy a normann hódításnak volt elsődleges szerepe, mivel a normann egyházi vezetőréteg összetétele meglehetősen vegyes származású volt. Például itáliai származású volt az a négy kiemelkedő egyházi személyiség, aki előmozdította Katalin angliai kultuszát a 11. században, és az egyiküknek az ortodox kereszténységgel is volt kapcsolata. A régebbi angol történetírás egyértelműen a normann hódítás hatásának tulajdonította Katalin kultuszának az elterjedését, ezt arra alapozta, hogy Hódító Vilmos Anglia 1066-os elfoglalása után jelentős területeket adományozott a roueni Szentháromság kolostornak. Azonban ezek az adományok – összehasonlítva más kolostoroknak tett adományaival – egyáltalán nem olyan bőkezűek, mint ahogy első pillantásra látszanak. Korábban a keresztes hadjáratoknak is jelentős szerepet tulajdonítottak Katalin kultuszának az elterjesztésében, de ezeknek sem volt olyan számottevő szerepe, noha mindenképp hozzájárultak a keleti szentek megismeréséhez.¹⁴⁸

Katalin angliai kultuszára a legkorábbi hivatkozás a winchesteri kalendáriumban található,¹⁴⁹ ami bizonyosan az 1060-as évek előttre datálható, de talán már az 1030-as években elkészült. A korai datálás azért lenne jelentős, mert akkor Katalin roueni és angol kultusza nagyjából egyszerre indult. Érdeemes megjegyezni, hogy a kalendárium számos női szent ünnepét tartalmazza, így megvan annak az esélye, hogy kifejezetten nőknek készült.

¹⁴⁶ Costus Constantius fia volt egy örmény hercegnőtől, annak halála után vette feleségül Ilonát, a brit király leányát, akitől a későbbi Nagy Konstantin született, ez a nézet a 15. századtól terjedt el l. Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 46. o.

¹⁴⁷ A Westminster apátság 15. század közepi katalógusában van egy olyan tétel, ami Katalin másodlagos ereklyéjeként azonosítható. A feljegyzések Hitvalló Eduárdhoz (1042–1066) kötnék egy olyan ampullát, mely Szent Katalin csontjaiból kifolyt olajat tartalmaz. l. Lewis, *The cult of St Katherine...*, 52–53. o. valamint a Thorney apátság 12. századi feljegyzéseiben is van arra utalás, hogy az apátság birtokában van Katalin testéből kicsorgott olajnak. l. Walsh, *The cult of St Katherine...*, 118. o.

¹⁴⁸ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 97–100. o.

¹⁴⁹ A kézirat: BL, MS Cotton Vitellius E.xviii, fol. 7r.

Valószínűleg Winchesterben készülhetett, az 1090–1110-es években az egyik legkorábbi angliai Katalin legendát tartalmazó kézirat (amely a Vulgata alapján készült).¹⁵⁰ A 12. század végéig leginkább Dél-Angliában találkozhatunk Katalin kultuszával, innen terjedt el később az egész országban. A Katalin felé irányuló egyéni áhítattal először a 12. század elején találkozunk, mikor Geoffrey de Gorham *Ludus Sanctae Catherinae* címen darabot írt, amelyet dunstable-i diákjai játszottak el. István király (1135–1141. április és 1141. november–1154) felesége, Matilda, pedig 1148-ban ispotályt alapított, amelynek a patrónusa – III. Ince 1216-os bullája szerint – Szent Katalin volt. Nem lehetetlen, hogy maga Matilda választotta a Katalin titulust az ispotályának. A 13. század elejére további két életrajza született Angliában Katalinnak, és kultusza országszerte elterjedt.¹⁵¹ Az uralkodói család Katalint kifejezetten támogatásban részesítette, egyrészt azért, mert úgy gondolták, hogy hatékonyan közben tud járni Istennél, másrészt uralkodói származása miatt szívesen választották védőszentül a magasabb státuszban lévő emberek. III. Henrik és felesége, Eleonóra különösen tisztelte, mivel 1236-ban a királynéi lakosztályba Szent Katalin tiszteletére szentelt kápolnát építettek, a mártír szűz életét bemutató dekorációkkal. A királyi pár hetedik gyermeke a Katalin nevet kapta, és jelentős támogatásban részesítették a Matilda által alapított ispotályt is. Később az uralkodói család más tagjai is pártfogolták kultuszát, például Aragóniai Katalin és Katherine Swynford.¹⁵²

Katalin kultusza a 13. századtól kezdve egyre szélesebb körben elterjedt Angliában. A fiatal lányok számára egy példát jelenthetett, mivel hatékony segítőnek tartották a szentet. Ezen felül számos céhet szenteltek neki, illetve sok végrendeletben említik a neki dedikált kápolnákat, társulatokat stb. Katalin tisztelete fénykorát Angliában is a késő középkorban éri el.

¹⁵⁰ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 101–106.

¹⁵¹ Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 53–62. o.

¹⁵² Erről részletesebben l. Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 63–79. o.

Szent Katalin magyarországi tisztelete

A Szent Katalin kultusz magyarországi megjelenésére vonatkozóan az első adatunk a Pray-kódexből (1192–1195)¹⁵³ van, ahol említik Katalin szűz ünnepét november 25-én, majd középkori kódexeinkben számos alkalommal szerepel még.¹⁵⁴ Ez az adat azonban csak a kultusz liturgiában való megjelenésére szolgál információval, így bár már a 12. század folyamán számolhatunk Katalin tiszteletével, de források híján nem lehet bővebb következtetéseket levonni. Az első neki dedikált templom 1231-ből az esztergomi dominikánusoké, és már ebben az évszázadban említik az ünnepét a *Missale Ecclesiae Hungaricae*-ben.¹⁵⁵ Ez a dátum szervesen beilleszkedik abba a folyamatba, miszerint a nők a vallási élet minden területén egyre jelentősebb szerepet kezdtek vállalni. Míg korábban a nők iránt negatív véleménnyel voltak Éva bűnbeeséskor játszott szerepe miatt, a 12–13. századra sikerült egyre inkább átalakítani ezt a nézetet. Jól mutatja a változást, hogy míg a 12. századig a női szentek és boldogok tisztelete az egyházi kultuszban csak 12%-ot tett ki, ez az arány a 13. századra 24%-ra nőtt.¹⁵⁶ A nők társadalmi és vallási szerepének változására hatással volt Nyugat-Európában a 12. században fellendülő Szűz Mária kultusz, valamint a lovagregények és a trubadúrköltészet nőkultusza is.¹⁵⁷ A korai Katalin patrocíniumoknál jelentős szerepet játszottak a magyarországi domonkosok, akik ferences társaikhoz hasonlóan a vallásos nőmozgalmaknak feltűnően nagy figyelmet szenteltek.¹⁵⁸ S később is jelentősen támogatták kultuszát, jól mutatja ezt, hogy Katalin verses legendája egy domonkos kolostorban maradt fenn és a Katalinról szóló prédikációk is a domonkos kötődésű pécsi egyetemi beszédekben olvashatóak. Fontos ugyanakkor a ferencesek szerepe is. A ferences Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is írt Katalinról szóló prédikációt,

¹⁵³ KMTL 557–558. o.

¹⁵⁴ Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Budapestini, sumptibus Musaei Nationalis Hungarici, 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; 26.) 39. o.

¹⁵⁵ Radó, *Libri liturgici...*, 75. o. Katalin ünnepét számos középkori liturgiás könyvben megtalálhatjuk: pl. a 13. századi *Missale Ecclesiae Hungaricae* S. XIII, 14. századi *Missale Ecclesiae Hungaricae* S. XIV; *Missale strigoniense ecclesiae collegiatae posoniensis codex A*, *Missale strigoniense cuiusdam Posoniensis ecclesiae*, *Missale itinerarium* s. XIV *Hungaricum* I. Radó, *Libri liturgici...*, 98. o., 107. o., 118. o., 126. o. Illetve az esztergomi graduáléban, I. Szendrei, Janka (szerk.): *Graduale Strigoniensis* (s. XV/XVI). Budapest, MTA, Zenetudományi Intézet (Musicalia Danubiana 12.) 79. o.

¹⁵⁶ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, Balassi, 2000. 170–171. o.

¹⁵⁷ Klaniczay Gábor: Előszó. In: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről*. Budapest, Balassi, 1999. 16. o.

¹⁵⁸ Klaniczay, *Az uralkodók...*, 173. o.

illetve a ferences Kapisztrán János teste 1456 és 1526 között az újlaki Szűz Mária kolostor Szent Katalin kápolnájában pihent,¹⁵⁹ a helyszínt maga Kapisztrán választotta.¹⁶⁰

Katalin kultusza Magyarországon jelentősebben csak a 13. század végétől, 14. század elejétől terjedt el. Ebben szerepe lehetett az Anjouknak, hiszen I. Károly és Nagy Lajos is az egyik gyermekét Katalinnak nevezte el, illetve az Anjou Legendáriumban és a Képes Krónikában is megtalálható a szent (l. lentebb). A Katalin személynév népszerűsége a középkori Magyarországon a 13. században ugrik meg,¹⁶¹ az Anjouk idején az egyik legnépszerűbb névvé válik minden társadalmi réteg körében.¹⁶² Az adatok vizsgálatával az is nyilvánvalóvá válik, hogy német területekről érkezett Katalin tisztelete, a német származású nemesek (mint például a Lomniciak), illetve a bányavárosok (pl. Telkibánya, Pozsony) polgárai hozták magukkal a kultuszát. Buda esetében a német polgárság mellett az is erősítette ezt a kultuszt, hogy a budai Szent Katalin testvérületnek kapcsolata volt Nürnberggel, ahol Katalin tisztelete jelentős volt.¹⁶³ Fontos kapcsolatot jelentett még a bécsi egyetem is, hiszen a védőszentje éppen Katalin volt, így sok esetben azt látjuk, hogy azok alapítanak Szent Katalin tiszteletére oltárt, templomot vagy testvérületet, akik korábban Bécsben végeztek.

Katalin kultuszában az a sajátos, hogy nem egy ereklye körül alakult ki az azt őrző templomban. Az ereklye egy szent tiszteletének terjedésében igen jelentős szerepet játszhat, hiánya pedig lassíthatja a kultusz terjedését. A nem helyi kötődésű szentek esetén a kultuszt leginkább az ereklye jelenléte mozdíthatja elő, például Antiochiai Szent Margit kultusza is jelentősen megerősödött miután II. András hazahozta a szent fejereklyéjét a Szentföldről Magyarországra.¹⁶⁴ Katalin kultuszának központjaként ereklye hiányában nem nevezhető meg egyetlen helység és egyetlen támogató, aki előmozdította a tiszteletét, hanem inkább több kisebb központtal számolhatunk. A patrocíniumok térbeli vizsgálatával az is megállapítható, hogy egymás közelében 2-3-4 alapítvány is található, tehát egy központi patrocíniumból terjedhetett szét a kultusz a közeli településekre.

¹⁵⁹ F. Romhányi Beatrix – Laszlovszky József – Szakács Béla Zsolt (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Arcanum, 2008. CD-ROM., Andrić, Stanko: *The Miracles of St. John Capistran*. Budapest, CEU Press, 2000. 314. o.

¹⁶⁰ „Ha tehát testemet ide temetitek el, a rendtársak ezt a helyet nem hagyják el, s így a népek világosságára és megtérésére lesznek.” I. Andrić, Stanko: Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, METEM, 2009. 52. o.

¹⁶¹ Slíz Mariann: *Személynevek a középkori Magyarországon*. Máriabesenyő, Attraktor, 2011. 57. o.

¹⁶² Slíz Mariann: *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik, 2011. 125. o. 51. táblázat

¹⁶³ Simon, Anne: *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. Farnham Ashgate, 2012.

¹⁶⁴ Orbán Imre szerint Margit tiszteletének nem a kiváltója, hanem a bizonyítéka volt a fejereklye Magyarországra hozatala a Szentföldről. I. Orbán, „Ecce, iam vici mundum!” 106–107. o. Azonban bár mindenképpen létezett korábban is Margit-kultusz, de az elterjedését nagyban befolyásolhatta a fejereklye jelenléte. L. Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 37. o.

Zsigmond idejére mutatható ki, hogy a magyar származású világi nemesség is egyre inkább tiszteletben részesítette Katalint.¹⁶⁵ A városi lakosság között a tisztelete a 15. században terjedt el, erről tanúskodik az a Nagyszeben városi tanácsa és a plébános között létrejött megállapodás, amely szerint a misék között kell lennie egy olyannak is, melyet Katalinnak szenteltek.¹⁶⁶

A 14–15. században Katalin rövid hajjal való képi ábrázolása Karen Winstead szerint a szent olyan férfias – papokra hasonlító – vonásait emelte ki, mint a tanulás, a vitatkozás tanult férfiakkal és a tanítás.¹⁶⁷ A szerző megállapításait Észak-nyugat Európára vonatkoztatja, azonban ez igaz a Magyar Királyságra is, még a keleti részein is, így Erdélyben is található több ilyen ábrázolás.¹⁶⁸

Igazán a késő középkorban növekszik meg Katalin, Borbála és Dorottya kultusza, csakúgy, mint a tizennégy segítő szenté.¹⁶⁹ A 15. századtól az egyházi elit támogatásában részesült a mártír szüzek kultusza, mivel illeszkedett az igényeikhez.¹⁷⁰ Az angol breviáriumok vizsgálata azt mutatta ki, hogy Katalin alakját klerikusi modellként használták a késő középkorban, „férfiasították” a róla alkotott képet, mivel Katalin hasonlított egy képzett klerikushoz,¹⁷¹ Magyarországon ezt igazolja Temesvári Pelbárt munkája is.¹⁷² A humanisták igen kedvelték, mivel – ahogy legendájából is értesülhetünk – járatos volt a tudományokban.

¹⁶⁵ L. lentebb Bántornya és Keszthely ábrázolásainál.

¹⁶⁶ Florea, Carmen: *The Cult of the Saints in Medieval Transylvania (14th–16th Centuries)*. Cluj, 2013. [doktori disszertáció] 114. o.

¹⁶⁷ Winstead, Karen A.: St. Katherine's Hair. In: Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Thurnout, 2003. 188. o.

¹⁶⁸ Florea, *The Cult of the Saints...*, 112–113. o.

¹⁶⁹ Kölnei Livia: A tizennégy segítőszent kultusza a középkori Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* 1997–1998. 123. o., Florea, Carmen: *The Cult of the Saints in Medieval Transylvania (14th–16th Centuries)*. Cluj, 2013. [doktori disszertáció] 105. o.

¹⁷⁰ Florea, *The Cult of the Saints...*, 107. o.

¹⁷¹ Reames, Sherry L.: St. Katherine and the Late Medieval Clergy: Evidence from English Breviaries. In: Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Thurnout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8) 214. o.

¹⁷² Florea, *The Cult of the Saints...*, 111. o. Rajhona, Alexandriai Szent Katalin...

Legendája

Katalin legendája Magyarországon csak a középkor végéről maradt fenn, azonban már a 13. századtól bizonyíthatóan ismerték, ezt támasztja alá a Katalin-patrociniumok létezése. Vásári Miklós 1343-ban, Padovában készült kódexe illusztrálja¹⁷³ Katalin megtérését is, ami arra utal, hogy a 14. század közepén már ismert volt Magyarországon egy, a Legenda Aureánál bővebb Katalin história is, mely már tartalmazta a *conversiót* is. Ezt a nézetet támasztják alá a legendaciklusáról készült 14. század elejére keltezhető falfestészeti emlékek: a gelencei templom ábrázolásai (l. lentebb) például már tartalmazzák Katalin misztikus eljegyzését.¹⁷⁴

Katalinról fennmaradtak szentbeszédek is. A pécsi egyetemi beszédek – vagyis *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*¹⁷⁵ nevükkel ellentétben nem a pécsi egyetemen készültek, hanem annak alapítása előtt (1367), legkésőbb a 14. század elején keletkeztek, mivel a domonkos kötődésű beszédek még mellőzik – a domonkos egyházdoktor – Aquinói Szent Tamás személyét, ami nehezen elképzelhető szentté avatása (1323) után.¹⁷⁶ A beszédek a 15. század eleji müncheni kódexben maradtak fenn, a másoló azonban ezeket a prédikációvázlatokat egyetemi beszédeknek tekintette, így a pécsi egyetemhez kötötte. A sermókat a 13. század végén állíthatta össze egy magyar domonkos, hazai hallgatóságnak, feltehetően a budai kolostorban.¹⁷⁷ Ebben a gyűjteményben maradt fenn három Katalin-napi prédikáció.¹⁷⁸ Mivel a sermókat feltehetőleg olyan novíciusoknak szánták, akik prédikátornak készültek, ezért a beszédek színvonala magas szintű, skolasztikus,¹⁷⁹ s visszastral választott hivatásukra, hangsúlyozza az érvelés, tudás, beszéd, értelem fontosságát. Ahhoz hogy egy novícius alkalmas legyen prédikátornak (*idoneitas*), két dolognak kell megfelelnie: a tudás (*sciencia*) és a tisztaság (*mundicia*)/ önmeztartóztatás (*continentia*) kívánalmainak.¹⁸⁰ Az apostolokon és az egyházdoktorokon kívül ehhez Katalin is példát

¹⁷³ Padova, Biblioteca Capitolare, A 25, f. 1r.

¹⁷⁴ Jékely, Saint Margaret or Catherine? 184. o. és Holler László: A Képes Krónika első három iniciáléjáról. In: *Magyar Könyvszemle* 120 (2004) 4. sz. = <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00043/Ksz2004-4-02.htm> 2014-03-09

¹⁷⁵ Petrovich, Eduardus – Ladislaus, Paulus (szerk.): *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*. Budapest, Timkovics, 1993. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum)

¹⁷⁶ Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből: a kezdetektől a XIV. század elejéig*. Debrecen, Kossuth, 2002. (Csokonai Könyvtár) 133. o.; Madas Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek”. In: *A könyv- és könyvkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, 2000. 20. o.

¹⁷⁷ Madas, *Középkori prédikációirodalmunk...*, 136. o.

¹⁷⁸ Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati...*, 304–309. o. 146–148. sermo.

¹⁷⁹ Molnár Péter hamarosan megjelenő cikkében foglalkozik az egyetemi beszédek szerzőjének politikai-elméleti műveltségével, a korai datálás esetén a beszédek szerzőjét igen jól értesültnek mondhatjuk, azonban a késői datálás esetén már nem elmondható. l.: Molnár Péter: Az ún. Pécsi egyetemi beszédek egyik forrásáról (Az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon a 13. század második felében)

¹⁸⁰ Madas, *Középkori prédikációirodalmunk...*, 137. o.

mutatott. A tisztaság és a tudás fontosságát metaforákban fogalmazták meg: a Szent Katalinról szóló második beszéd szerint a Nap a fénylő tudás, a Hold a tiszta önmegtartóztatás.¹⁸¹ Ez a gondolat felbukkan egy Domonkosról szóló és egy zsinati beszédben is. Utal a beszédek szerzője Arisztotelészre is, aki szerint a lélek születésekor tökéletlen, de az erények gyakorlása által tökéletesíthető.¹⁸² Katalin intellektuális képességeinek a dicsérete nem csak az ún. pécsi egyetemi beszédekben jelent meg, hanem más, külföldi sermó-gyűjteményekben is, például Konrad Holtnicker 13. századi beszédeiben.¹⁸³ A magyarországi szentbeszédek szövegei is alátámasztják azt a nézetet, miszerint Katalin alakját klerikusi modellként használták. Katalin a bölcsessége és a vitakészsége miatt szolgálhatott modellként a férfiaknak. Bár a többi mártír szűz történetében is szerepel a pogányok megtérítése valamilyen formában, de Katalinnál kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a bölcsessége és a tanultsága segítségével fordította a kereszténység felé a hitetleneket, legendáiban az is szerepel, hogy mire alapozta az érvelését. Az egyetemi beszédekben pedig kifejezetten egy férfi képességeihez hasonlítják Katalin képességeit. A szerző Bibliából vett példákat alkalmaz Katalinra, az első beszédben¹⁸⁴ a frigyláda fölött álló kerub arcához¹⁸⁵ hasonlítja Katalin négy erényét, amelyeket apja halála után, birodalma igazgatása közben gyakorolt. Katalinnak volt ökör, ember, oroszlán és sas arca (ez egyben utalás is a négy evangélistára), mert férfi módjára kormányzott (ökör), édesen vigasztalt (ember), az oroszlán félelmetességével megragadta és a sas éleselméjűségével igazgatta királyságát.¹⁸⁶ Miként az Úr Jézus Krisztus teremtette a kerubokat, úgy teremtette ezt a szent szüzet is, és miként a kerubok négy részből (láb, szárny, arc, arcának díszítése)¹⁸⁷ állnak, úgy Katalin is. Mert (1) Katalinon keresztül mutatta meg Isten a csodatévő képességét, (2) bölcsességét, mikor vitatkozott a filozófusokkal, (3) a jóságát, mivel a sokakat a mártíromságba vezetett, és a tagjaiból kifolyó olaj gyógyított, illetve akik Katalinnak könyörögtek annak kérését teljesítette az Úr, (4) Katalin szenvedése hasonló volt Jézus szenvedéséhez.

Magyarországról név szerint Temesvári Pelbárttól és Laskai Osváttól ismerünk Katalin prédikációkat, akik mindketten obszerváns ferences szerzetesek voltak – az Érsekújvári-kódex

¹⁸¹ „Sol est sciencia illuminans, luna est continencia purificans” 147. De S[ancta] Katherina. Secundus sermo. In: Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati...*, 306. o.

¹⁸² Madas, *Középkori prédikációirodalmunk...*, 137–139. o.

¹⁸³ D’Avray, *Katharine of Alexandria...*, 404. o.

¹⁸⁴ 146. De S[ancta] Katherina. Secundus sermo. In: Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati...*, 304–305. o.

¹⁸⁵ Ez 10,14 „És négy orczája vala mindeniknek, az első orcza vala Kérub-orcza, és a második orcza ember-orcza, a harmadik oroszlán-orcza és a negyedik sas-orcza.”

¹⁸⁶ „Habuit faciem bovis viriliter operando, hominis dulciter consolando, leonis terribiliter corripiendo, aquile subtiliter considerando.”

¹⁸⁷ Ez, 1,26 „És a mennyezeten felül, a mely fejöket felett vala, látszék mint valami zafirkő, királyi székek formája, és a királyi székek formáján látszék mint egy ember formája azon felül.”

verses legendája pedig a másik nagy koldulórendhez, a domonkosokhoz kötődik. Ennek nyilvánvalóan az lehetett a háttere, hogy a koldulórendek a szentek életét modellként kínálták fel a laikusoknak. Egyik állomásaként a 13. században létrehozták az első legendáriumokat, amelyek a liturgikus évet követve tartalmazzák a szentek élettörténetét, segítve ezzel a papok és a prédikátorok pasztoriális tevékenységét,¹⁸⁸ a leghíresebb ezek közül Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-ja. A szentek legendái nem csak írásos formában, hanem szájhagyomány útján is terjedtek az egyházi társadalom körében, azonban az így keletkező hozzátoldások csak ritkán kerültek írásos formába. A középkor második felére a vasárnapi evangéliumot magyarázó prédikációkon (*sermones dominicales*) túl divatosá váltak szentekről szóló prédikációk (*sermones de sanctis*) melyekben a szentek legendáit gyakran kiszínezték, aszerint, hogy éppen milyen példát akartak adni a szent életéből.¹⁸⁹ A 15. század második felétől kezdve készültek a magyar nyelvű kódexek, azért hogy az apácákat – akik gyakran nem tudtak latinul – bevonják a hitéletbe, ebben pedig jelentős szerepük volt a koldulórendeknek, akik éppen szegénységük miatt szorosabb kapcsolatot ápoltak a néppel – nem véletlen, hogy Katalin magyar nyelvű verseslegendája éppen egy domonkos apácakolostorban maradt fenn.¹⁹⁰

Szent Katalinról Temesvári Pelbárt Pomeriumában található négy latin nyelvű Katalin-napi prédikáció,¹⁹¹ illetve született róla két magyar nyelvű Katalin-legenda¹⁹² prózaként a Debreceni-, és az Érdu-kódexben (1519–1527); az Érsekújvári-kódexben (1529–31) pedig a verses legendája található.

Pelbárt beszédeit az egyházi év liturgiája szerint rendezi sorba, általában egy-egy ünnepre négy sermót adva.¹⁹³ Három sermó-gyűjteményt adott ki *Pomerium Sermonum* cím alatt, ebből az első, 1498-ban a *Sermones de Tempore* volt, mely 171 prédikációt tartalmaz, ezek a vasárnapok és az ünnepnapok rendje szerint követte egymást. A következő évben megjelent *Sermones de Sanctis* 211 sermója a szentek ünnepeit öleli fel, majd ugyanebben az évben jelent meg a *Quadragesimale*, mely tematikus rendben tartalma 50 prédikációt a bűnről,

¹⁸⁸ Deák, Árpád-házi Szent Margit..., 78. o.

¹⁸⁹ Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és kritika) 82. o.

¹⁹⁰ Kövári Krisztina: Alexandriai Szent Katalin verses legendája = http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/01.htm 2013-12-06

¹⁹¹ Pelbartus de Temeswar: *Pomerium de sanctis, Pars aestivalis*, Augsburg, 1502. Sermo XCIX – CII.

¹⁹² Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi kódexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. Pest, MDCCCLV.

¹⁹³ Bárczi Ildikó: A tematika sokszínűsége Temesvári Pelbárt prédikációiban. In: Berhidai Piusz – Kedves Ilona (szerk.): *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából. 1504–2004*. Esztergom, 2006. 65. o.

bűnbánatról és a tíz parancsolatról.¹⁹⁴ Pelbárt feldolgozásának a forrásai valószínűleg régebbi és újabb prédikációgyűjtemények és talán egyházatyák, antik szerzők és breviáriumok lehettek, de valószínűleg a legenda írásakor nagyobb szabadságot engedett meg magának.¹⁹⁵ Négy Katalin-beszéde Laskai Osvát prédikációgyűjteményéhez, az Érdy-kódex Katalin sermójához és az Érsekújvári- és a Debreceni-kódex legendájához is forrásul szolgált.¹⁹⁶

Pelbárt feldolgozása abban különbözik a *Legenda Aurea*tól, hogy részletesen leírta Katalin születését: élt egy gazdag és hatalmas király Alexandriában, akit Costusnak hívtak, de hosszú idő óta hasztalanul reménykedett a gyermekáldásban, mígnem megkérdezett egy Alforabius nevű bölcset, hogy ő maga vagy a királyné hibájából nem születik-e utódja. A bölcst az mondta, hogy gyermektelenségüknek az az oka, hogy rossz istennek áldoztak, így Alforabius tanácsát követve öntettek egy feszületet és annak tettek áldozatot, miközben a többi bálvány összeomlott. A királyné pedig nemsokára teherbeesett. Pelbárt legendaverziója szerint Alforabius *historia ab Alforabio descripta* címen legendát is írt Katalinról, melyben az szerepel, hogy Krisztus másodszor is megjelenik Katalin előtt és megígéri neki a mártírhalált.¹⁹⁷ Az Alforabius név Pelbárt saját alkotása lehet, melyet az ismert arab bölcst nevének a hatására alakíthatott át. Katona szerint az Alforabius a korábbi *Alphorius* verzióból eredhetett, vagy az Alforabius a későbbi *Alphorius*, *Alphoncius*, *Alphonsus* és *Macrobius* korai alakja.¹⁹⁸ Ebben a változatban Katalin édesanyja hamar meghalt, illetve Pelbárt említette Katalin ötven filozófussal való vitájának a négy sarkalatos pontját, melyet általában nem fejtettek ki részletesen.

Alforabius nem írt legendát Katalinról, mivel a 9–10. században élt, amikor a Katalin-legendák csak a *passiót* tartalmazták, inkább Pelbárt a legenda valamely keleti feldolgozására utalhatott. Ezt támasztja alá az, hogy az Érdy-kódex legendája – amely nagyrészt megegyezik Pelbárt beszédeivel, annak latin vagy magyar verziójára megy vissza.¹⁹⁹ Nemcsak Pelbárt esetében fordult elő, hogy a Katalin-legendában szereplő bölcseket muszlimokkal azonosítja, a somogyomi templom falképei is a Katalinnal vitázó bölcseket egzotikus ruhákban ábrázolják.²⁰⁰ A *Legenda Aurea*ban az szerepel, hogy mielőtt börtönbe vetették Katalint megkorbácsolták,

¹⁹⁴ Kertész Balázs: Two Hungarian Friars Minor in the Late Middle Ages: Pelbart de Temesvár and Oswald de Lasko. In: E. Kovács Péter – Szovák Kornél (szerk.): *Infima Aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*. Budapest, Corvina, 2009. 63–64. o.

¹⁹⁵ Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 21. o.

¹⁹⁶ Rajhona, *Alexandriai Szent Katalin...*

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 41. o.

¹⁹⁹ Volf György: *Érdy-kódex* (1526–1527). Nyelvmemléktár 4–5. Budapest, 1876. VII. o.

²⁰⁰ Gaylhoffer-Kovács Gábor: Alexandriai Szent Katalin legendája három százszöldi freskón. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 302–303. o.

Pelbártnál viszont az szerepel, hogy skorpiókkal kínozták²⁰¹ („*Tunc eam iussit in scorpionibus caedi...*”)²⁰²

Pelbárt Katalin műveltségét méltató sorai,²⁰³ arra utalnak, hogy Pelbárt elmélyült a humanizmusban és a neoplatonizmusban, és ezeknek az elveit beleépítette prédikációiba is, ebben viszont a rendtársa, Laskai Osvát már nem követte.²⁰⁴ Laskai Osvát a bécsi egyetemen tanult, prédikációgyűjteménye (*Biga Salutis*) három kötetből állt: *Sermones de sanctis* (1497) mely 112 sermót tartalmazott a szentek ünnepeire, a *Sermones dominicales* (1498) 124 prédikációja a vasárnapokat és különböző egyházi ünnepeket fedett le, a *Quadragesimale Bige salutis* (1501) a tíz parancsolatról, a mennyről és a poklóról tartalmaz szentbeszédet.²⁰⁵

Az Érdy-kódex Katalin legendája és beszéde (*alexandriai zent Katherina Azzonnak kegyes Innepeerol*) Pelbártból vagy magyar átdolgozásából merített.²⁰⁶ Leírja, hogy Katalin Jézus szeretetért vállalta a mártíromságot, és három tanúságot említ: Jézus Krisztus más szüzek és asszonyok fölötti szerelmét Katalin felé: Mária után őt szereti leginkább; Katalin Máriához hasonló követségéről és hogyan koronáztatott meg Katalin dicsőséggel Isten országában. Valamint részletesen leírja Katalin történetét.²⁰⁷

A Debreceni-kódex,²⁰⁸ bár elvileg Pelbártot követi, sok helyen inkább Laskai Osvátra támaszkodik.²⁰⁹ Érdekessége a kódexben leírt legendának, hogy egy helyen megszakad:²¹⁰ Katalin megtérésének leírása után latinul ír a szerző néhány sort,²¹¹ mely majdnem szó szerint megegyezik Pelbárt írásával,²¹² majd folytatódik tovább Katalin legendája, amit azonban azzal még egyszer megszakít, hogy megmagyarázza a mártír szó jelentését.²¹³

²⁰¹ A skorpiók általi kínzásának van ábrázolása is Itáliában l. Kaftal, George: *Iconography of the Saints in the Painting of North East Italy*. Firenze, Le Lettre, 1978. 195. o. Fig. 235.

²⁰² Pelbartus, *Pomerium*, sermo C.

²⁰³ “*Secunda est sapientia media, quae est scientia humana. Et ista quaedam est physica, ut sunt septem artes liberales, quas Katherina perfecte scivit. Quaedam est ethica, quae docet morum honestatem, Katherina omnibus virtutibus fuit decorata. Quaedam est iconomica, quae docet domum et familiam regere. Ipsa palatium et familiam sapienter gubernavit. Quaedam autem est politica, quae docet urbes et regna pacifice gubernare. Katherina ut regina regnum optime rexit. Ergo ista sapientia plena fuit.*” Pelbartus, sermo C.

²⁰⁴ Rajhona, Alexandriai Szent Katalin ...

²⁰⁵ Kertész, *Two Hungarian Friars...*, 69. o.

²⁰⁶ *Érdy-kódex* (1526–1527). szerk.: Volf György. Nyelvemléktár 4–5. Budapest, 1876. VII., Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 53. o.

²⁰⁷ *Érdy-kódex*, 505–530. o.

²⁰⁸ *Debreceni Kódex 1519*. szerk.: Abaffy Csilla – Reményi Andrea – Madas Edit. Budapest, Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997. (Régi Magyar Kódexek 21)

²⁰⁹ Rajhona, Alexandriai Szent Katalin...

²¹⁰ *Debreceni Kódex*, 525. o.

²¹¹ *Debreceni Kódex*, „*Cum enim maxencius Imperator /Qui regnare cepit Circa Annos domini CCCX.*” Pelbárt: „*Cum enim Maxentius imperator, qui regnare coepit circa annos Domini CCCX.*” l. Temesvári: *Pomerium*, sermo XCIX.

²¹² Rajhona, Alexandriai Szent Katalin...

²¹³ „*Annak elette lassok megh hogÿ mÿchoda ez jÿewghe martÿr*” *Debreceni Kódex*, 527. o.

Az Érsekújvári-kódexben fennmaradt Katalin magyar nyelvű verses legendája, mely a magyar kódexirodalom legnagyobb teljesítményű alkotása.²¹⁴ A kódex a Nyulak szigeti Domonkos-rendi kolostorban készült 1529 és 1531 között. Alexandriai Szent Katalin legendáját Sövényházi Márta másolta.²¹⁵ A kódexet közösségi használatra készíthették, gazdagon díszített volt és terjedelmes, tartalmára nézve vegyes. Legtöbb szövegét latinból fordították, kivételt képez ez alól Katalin verses legendája, mely önállósága a többi szövegnél jóval nagyobb.²¹⁶ A verses epika a vallásos tárgyú művekben ritka, Magyarországon csak néhány szentről készült – Istvánról, Imréről, Gellértről, Lászlóról és Margitról – az egyetlen ismert magyar nyelvű pedig Katalinról.²¹⁷ A legendában skolasztikus elemek is megtalálhatóak, Katalin életének példáján próbálta a szerző összebékíteni a tudományokat és a kereszténységet, hiszen a keresztény tételeket az antik bölcsekkel, arab tudományossággal támogatja, sőt a pogány filozófusok megtérnek és keresztény mártírokká válnak. Katalin bölcsességénél kifejezik, hogy jártas a *triviumban* és a *quadriviumban*, de a legenda utal számos antik szerző ismeretére: Averroesre, Cicerótól a *De officiis*re, Boethiusra. Vergilius *Aeneis*ére és *Eclogáira*, Senecára, Cato *Distichonjaira*, Ágostonra, Isidorusra, Vegetius hadtudományi munkájára. Ezáltal próbálja szorososan összekapcsolni a humanizmust az egyházzal.²¹⁸

Az Érsekújvári-kódex részben Pelbárttól vette a legendát, azonban annál sokkal bővebb,²¹⁹ szerzője Szilárdy Áron véleményével szemben nem Pelbárt volt.²²⁰ Tartalmi vonatkozásait tekintve már egy kész művet ültetett át magyar nyelvre, megvan benne a *nativitas*, a *conversio* és a *passio*. Katona Lajos vizsgálta a verses legenda forrásait, összesen nyolc kéziratot és három nyomtatványt tanulmányozott, melyben szerepel a *nativitas* és a *conversio*. Holler László táblázata bemutatja a Katona által használt forrásokat,²²¹ félkövér betűvel van jelezve a Katona által használt rövidítés, majd a lelőhely és a bölcs neve szerepel.

Kéziratok:

1. Br	Brüsszel Királyi Könyvtár	7917.	(Alphorius)
2. M	München Bajor Állami Könyvtár	cod. Lat. 18358.	(Alphoncius)
3. C	Krakkó Jagelló Egyetem Könyvtára	2039. BB XXVII. 12.	(Alfoncius)

²¹⁴ Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*. Budapest, Mundus, 2006. 160. o.

²¹⁵ Érsekújvári kódex 1529-1531. *A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, valamint digitalizált változata CD-mellékletként*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, Tinta Kiadó, 2012. 17. o.

²¹⁶ *Érsekújvári kódex*, 20. o.

²¹⁷ Kövári Krisztina: Alexandriai Szent Katalin verses legendája

²¹⁸ Kardos, *Középkori kultúra*..., 161. o.

²¹⁹ Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig*. Budapest, 1891. 428. o.

²²⁰ Horváth Cyrill: *Pomerius*. Budapest, Singer és Wolfner, 1894. 72. o. Szilárdy még egy 1504-es bázeli nyomtatványt, az ún. *Nova Legendát* is Pelbárt művének tulajdonítja

²²¹ Holler, *A Képes Krónika*.

4. B	Budapest Egyetemi Könyvtár	79. Lat.	(Alfoncius)
5. c	Krakkó Jagelló Egyetem Könyvtára	2366. AA XIII. 21.	(Alphoncius)
6. b	Budapest Egyetemi Könyvtár	56. Lat.	(Alphoncius)
7. M¹	München Bajor Állami Könyvtár	cod. Lat. 18630.	(Alphoncius)
8. G	Wolfenbüttel Herzog August Könyvtár	17. 10. Aug.	(Alphorius)

Nyomtatványok:

09. **Pelb.** Sermones Pomerii fratris *Pelbarti de Themeswar* diui ordinis sancti Francisci de Sanctis incipiunt feliciter. Hagenau, 1499. Sermo XCIX. (Alphorabius)

10. **I** [*Frater Petrus:*] Nova quaedam singularis atque rara legenda ex aliis sex legendis collecta et perfecta. (Nova Legenda) Basilea, 1504. Az 1500. évi strassbourgi kiadáshoz képest az V. fejezet tartalmaz egy rövid betoldást, mely Katalin születésére vonatkozik, ennek a betoldásnak a jelölése **I.** (Macrobius)

11. **PD** Deuotissimi Patris *Petri Dorlandi* ordinis Carthusiensis De Natiuitate Conuersione de vita inuictissimae martiris beatissimae virginis Katherinae oratioē soluta nō inelegans Libellus. Louanii, 1513. (Alphonsus)

A nagybetűkkel jelölt budapesti és krakkói kézirat párt alkot egymással, ugyanúgy a kisbetűkkel jelöltek is.²²² A legenda *nativitas* részének fő forrásául Temesvári Pelbárt műve, a brüsszeli és a vele rokon müncheni kézirat szolgál. A brüsszeli kézirat eredetije a 13. század végére datálható, így ekkor már létezett a *nativitas*ra vonatkozó legenda.²²³

A verses legenda számos helyen hasonlít a 13. század vége körül keletkezett cseh verses legendára, még ha nincs is közvetlen kapcsolat köztük, de azonos forrásokból dolgozhattak: a Vulgata és a *Legenda Aurea* bizonyosan forrása volt mindkettőnek, azonban jelentős eltérések találhatók a bölcsekkel való vita kérdésében, ennél a résznél más forrásokat használhattak. A cseh verses legenda a budapesti–krakkói legendának²²⁴ egy korábbi változatát használhatta, melyben nem szerepelt még a *nativitas*.²²⁵

A verses legendában Costus, miután a bálványoknak hiába áldozott a gyermekáldás reményében, egy asztrológushoz, Alphorabiushoz fordult,²²⁶ aki azt a tanácsot adta neki:

²²² Katona, *Alexandriai Szent Katalin...*, 12. o.

²²³ Uo., 11. o.

²²⁴ Budapesti Egyetemi Könyvtár 79. sz. legendája és a vele rokon krakkói egyetem 2039. sz. legendája.

²²⁵ Kardos, *Alexandriai Szent Katalin ...*, 47–57. o.

²²⁶ Az asztrológia a korszakban igen divatos volt, a szerző meg lehetett bizonyosodva hatékonyságáról. L. Horváth, *A magyar irodalom...*, 122. o.

*„Azt, hogy az ég forgása tartja,
természetők is mutatja,
Hogy lehetne magzat tőlük.
Mert nincs vétek ő felőlük.
[...]
Hogy valamely Isten légyen,
Ki ily meddőséget tégyen”*

Azt tanácsolta a királynak, hogy öntesse ki aranyból az Istenek Istene képét, s az csodálatos módon az arany feszület formájára készült el. Mikor a király bevitte a pogány templomba a feszületet a bálványok leomlottak – s kilenc hónap múlva az uralkodónak leánya született, akit Alphorabius tanácsára Katerinának, „minden istenek romlásának” neveztek.

A verseslegenda is kiemeli Katalin okosságát és tanultságát. Apja halálos ágyánál meghagyta a lányának, hogy csak az igaz Istent imádjá, akinek a képe a feszület formájában jelent meg, és csak olyanhoz menjen hozzá, aki felér vele szépségben és okosságban, gazdagságban és nemességben. Egy alkalommal Katalin az országát járta, mikor ráesteledett és egy erdőben egy remetekunyhóhoz érkezett, és ott lakó öreggel beszédbe elegyedtek. A remete hallván, hogy Katalin magához illő férjet keres, egyből tudott is ajánlani egy hatalmas császárt, akinek a fia megfelelne a királylánynak. Erre Katalin megjegyezte, hogy ezen felül ő még a szüzességét is meg akarja tartani, mivel minden bölcs a szüzességet dicséri. A császár fiának ez megfelelt, mivel amelyik jegyest megszereti, azt szüzességben tartja, még az anyja is szűz volt. Katalin szerette volna megismerni ezt a királyfit, így a remete mutatott egy képet neki Máriáról és a kisdetről. Katalin éjjel imádkozott a kép előtt, álmában meg is jelent neki Mária és Jézus, azonban mikor Katalin közeledett volna a kisdedhez, az elfordult, mert nem felelt meg neki a királylány. Másnap a remete elmagyarázta neki, hogy azért nem mutatkozott meg előtte Jézus, mert Katalin még pogány, így ha felveszi a keresztséget, már láthatja őt. Katalin minden vágya ez volt, így megkeresztelkedett, „így a lelke is szép lett”. Éjjel álmában:

*„...Láta egy mezőt
És egy szép szűz leányt a mezőben,
És egy szép gyermeket az ölében.
Mely két személy oly szép vala,
Hogy a napnál is fényesebb vala.
Katerina csodálkozék
És hozzájuk közelebb lépék...*

*Kit ... Mária hogy megláta,
Szent fiának ily szót monda:
Én édes szerető fiam Jézus...
Im ez Katarinát tekintsd meg,
Ki szódnak mindenben enged.”*

Jézus már magához engedte Katalint, sőt egy gyűrűvel el is jegyezte. A magyar nyelvű verses legendának ezt a részletét megőrizték a báti Szent Márton-templomból származó táblaképek (1420–1430)²²⁷ (l. 6. kép), melyek Szent Katalin életének ritkán²²⁸ ábrázolt eseményét: a megtérést jelenítik meg két képen. Ez a jelenet nem található meg a *Legenda Aurea*-ban. Az első képen Katalin önmagát a tükörben szemléli s meggyőződik szépségéről és bölcsességéről – s magához illő királyi jegyest keres, mellette egy fehér ruhás nő szerepel karba tett kézzel. A második képen a remete nyújt át neki egy Madonnát ábrázoló képet, megmutatva számára a hozzáillő jegyest.²²⁹ Ezek a jelenetek a verses legendán kívül megtalálhatóak még három 14. század végi vagy a 15. század eleji prágai latin kéziratban is.²³⁰

Ez után a verses legenda szerzője Katalin *passióját* írja le, mely nagyjából megegyezik a *Legenda Aurea* változatával.²³¹ A báti ábrázolásokból is látszik, hogy Katalin legendája mennyire elterjedt volt már a 15. század elején is, illetve a kultusz egyediségére is utal.²³²

Tehát Magyarországon Szent Katalin legendájáról írásos emlékünks a 13. század végén/14. század elején jelent meg az ún. pécsi egyetemi beszédekben: a sermo-gyűjtemény három Katalinra vonatkozó szentbeszéde már tartalmaz utalásokat a legendájára. A 14. századtól a művészettörténeti adatok már arra utalnak, hogy ismert volt egy a *Legenda Aurea*-nál bővebb legendaverzió is. A 15. század végén jelent meg Temesvári Pelbárt feldolgozásában

²²⁷ Radocsay, *Táblaképei...*, 46–47. o. Rados Jenő az 1390–1400-as évekre rakta, l. Rados, *Magyar oltárok*, 35. o. érdemes megjegyezni, hogy Meysztowicz a két ábrázolást Piast Erzsébet és Kotromanić Erzsébet képi megjelenésének gondolta, mivel a tükör éppen az idősebb nő kezén levágott ujjakat takarná el. Azonban ez a feltételezés már csak azért sem lehet helytálló, mert a képen a bal kéz van eltakarva Zách Felicián pedig Erzsébet jobb kezéről metszette le az ujjakat. l.: Szende László: *Piast Erzsébet és udvara (1320–1380)*. 2007. [doktori disszertáció] 37. o.

²²⁸ Réau, *Iconographie...*, 268. o.

²²⁹ Poszler Györgyi: Két jelenet Alexandriai Szent Katalin legendájából. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Budapest – Luxemburg, 2006. 623. o.

²³⁰ Prag, UB, Cod. 6 D 115, fol. 337v–338v, 15. sz.; Prag, UB, Cod. 1 C 38, fol. 169v–170r, 1410 datiert; Prag, UB, Cod. 8 C 17, fol. 223v–224v, E 14/A 15. sz. l. Schill, Peter: *Ikonographie und Kult der heiligen Katharina von Alexandrien im Mittelalter, Studien zu den szenischen Darstellungen aus der Katharinenlegende*, München, 2005. A 2002-es disszertáció: http://edoc.ub.unimuenchen.de/4091/1/Schill_Peter.pdf 2014-02-19. 336. o.

²³¹ Horváth, *A magyar irodalom...* 123–132. o.

²³² Schill, *Ikonographie...*, 336. o.

Katalin legendája, amely aztán a későbbi magyarországi legendák fő forrásává vált. Ezek a legendák már nem csak a *passiót*, hanem a *nativitast* és a *conversiót* is tartalmazták.

Ikonográfiája

Alexandriai Szent Katalint a középkor egyik legnépszerűbb női szentjeként²³³ számos vallási indíttatású tárgyon ábrázolták. Attribútumai segítségével könnyen megkülönböztethető a többi női szenttől: gyakran ábrázolják kibontott hajjal vagy csuklyában. Mártírhalála miatt a 8–12. század között a kezében kereszttel illusztrálták, de a koronás ábrázolásmód is jellemző rá. A 12. századi alkotásokon a pálmalevél és a könyv (vagy más olyan dolog, mely a tudós voltára utal)²³⁴ alapján lehet megkülönböztetni a többi szenttől, ám ezeket az attribútumokat a 13. századtól a kerék és a kard váltja fel.²³⁵ Noha számos női mártír kard által halt meg, Katalin az egyetlen, aki azt emblémaként hordja, sőt használja is. Számos ábrázolásán suhogtatja kardját vagy Maxentiust a földre kényszeríti, sőt néhányszor az látható, amint kínzója nyaka vagy szeme felé szúr, illetve olyan mozdulatot tesz, mintha kasztrálná.²³⁶ Krisztus menyasszonyaként a gyűrű is megilleti, mint attribútum,²³⁷ kezében számos esetben látható liliom vagy más virág.²³⁸ Jellemző még rá, hogy Madonna mintájára ábrázolták.²³⁹ A fenti attribútumok számos kombinációja megtalálható a különböző ábrázolásokon, néhány esetben Katalin mellett összetört kerék van, vagy a császáron tapos.²⁴⁰ Gyakran gazdagabban van felöltöztetve, mint a többi női szent, a kiegészítői is részletesebben vannak ábrázolva, néha még olyan extra kellékeket is kap, mint például egy boss.²⁴¹ Már a korai bizánci ábrázolásokon is megfigyelhető, hogy császárnői ruhában van.²⁴² Karen A. Winstead szerint a 14. század végén

²³³ Buzwell, Greg: *Saints in Medieval Manuscripts*. London, British Library, 2005. 13. o.

²³⁴ Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 165. o.

²³⁵ LCI 290. o.

²³⁶ Winstead, Karen A.: St. Katherine's Hair. In: Jenkins, Jacqueline; Lewis, Katherine J. (szerk.): *St. Katherine of Alexandria*. Turnhout, Brepols, 2003. 189. o.

²³⁷ Réau, *Iconographie...*, 265. o.

²³⁸ Kaftal, George: *Iconography of the Saints in Central and South Italian Painting*. Firenze, Le Lettre, 1986. 256. o.

²³⁹ Gerát, Ivan: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. Bratislava, VEDA, 2001. 156. o.

²⁴⁰ LCI VII., 290. o.

²⁴¹ Winstead, St. Katherine's Hair, 172. o.

²⁴² Walsh, *The cult of St Katherine...*, 29. o.

és a 15. században Katalin emblémája lehetett a rövidebb, vállig érő haj, ami a férfias vonásaira utal.²⁴³

Gyakran ábrázolták képmását (*imago*), a legendaciklusa (*historia*) a 12. századtól megtalálható az egyházi művészetben.²⁴⁴ A szentekről készült képmás a szent jelenlétét szimbolizálta, melyet tisztelni lehetett, míg legendájának az elbeszélése csak a történetét, a múltat szimbolizálta.²⁴⁵ A *Passiójának* ábrázolása húsz részre osztható,²⁴⁶ a leggyakrabban ábrázolt jelenetek:²⁴⁷

Szent Katalin születése

Szent Katalint megtéríti a remete²⁴⁸

Misztikus házassága²⁴⁹

Vita a filozófusokkal²⁵⁰

A filozófusok megtérése és tűzhalála²⁵¹

Passio

Mellei levágása²⁵²

Kerékbetörése²⁵³

Lefejezése²⁵⁴

Az angyalok elszállítják a testet²⁵⁵

Ezen felül még az előtte térdeplő donátorral is ábrázolhatják.²⁵⁶ További jelenetek: Katalin visszautasítja a kérőit, Rosszalja, hogy a császár bálványokat imád, Krisztus/angyal megjelenik neki a börtönben és vigasztalja,²⁵⁷ A császárné és Porphyrius meglátogatja a börtönben és megtérnek, A császárné megvallja hitét, és kínozzák, stb.. Már a korai ábrázolásokon együtt szerepel Margittal,²⁵⁸ aki a Szent Katalin misztikus eljegyzését bemutató

²⁴³ Winstead, St. Katherine's Hair, 188. o.

²⁴⁴ Réau, *Iconographie...*, 266. o.

²⁴⁵ Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi, 2000. 10. o.

²⁴⁶ LCI VII., 294. o.

²⁴⁷ Réau, *Iconographie...*, 267. o.

²⁴⁸ Pl. Tino da Camaino földomborműve a nápolyi Szent Klára templomban a 14. századból; a báti táblák (l. fentebb)

²⁴⁹ Pl. a 15. századból a heiligenkreuzi mester műve: a bécsi múzeum diptichonja, vagy Filippo Lippi műve a bolognai Szent Domonkos templomban.

²⁵⁰ Pl. a 12. századból az Angersi katedrális üvegablaka, vagy a 13. századból a Montmorillon-i Notre-Dame kriptájának freskója.

²⁵¹ A Menologium Basilianum 11. századi miniatúrája, mely a Vatikáni Könyvtárban található.

²⁵² Csak egy ábrázolása van, a 14. századból. L. Réau, *Iconographie...*, 270. o.

²⁵³ Pl. a 14. századból a Dordogne-i Sainte-Geniès kápolnájának freskója

²⁵⁴ Már a 10. századból van ábrázolása, a Menologium Basilianum egy miniatúráján (BnF)

²⁵⁵ Pl. a 13. században a blankenbergeri Szent Katalin-kápolna freskója vagy Hans Suess von Kulmbach oltártáblája 1515-ből a krakkói Mária-templomból.

²⁵⁶ Kaftal, George: *Iconography of Saints in the Painting of North West Italy*. Firenze, Le Lettre, 1985. 183. o.

²⁵⁷ Uo. 188. o.

²⁵⁸ Collins, Visual Piety..., 104. o.

képeken majdnem állandó társa, de Dorottya, Borbála és esetleg Apollónia is előfordul ezeken a képeken.²⁵⁹ A misztikus eljegyzés témája főleg Németalföldön és a német területeken terjedt el.²⁶⁰ A másik mártír szűz, akivel rendszeresen együtt ábrázolják, az Szent Borbála.²⁶¹ Gyakran szerepel a Mária a gyermekkel típusú ábrázolásokon is: ekkor Mária mellett ábrázolnak négyhat szentet, általában a vértanú szüzeket. Katalin mellett megjelenhet Dorottya, Ágnes, Borbála, Margit, Apollónia, Orsolya, Agáta esetleg Mária Magdolna.²⁶² Mária ábrázolása a női szentekkel kapcsolatban áll azzal a középkorban elterjedt nézettel, amely szerint Isten tökéletessége csak az anyja közvetítésével tárul fel az emberi szemek számára, mivel Mária Jézus után a legtökéletesebb ember.²⁶³ Kötöttebb ábrázolásmódja a Mária a gyermekkel témának, amikor a *virgines capitales* szentjei közül válogatnak csak, ide tartozik Dorottya, Katalin, Margit és Borbála. A 15. század közepéig gyakran valamelyikük helyett Orsolya vagy Ágnes szerepelt.²⁶⁴ A mártír szüzeket attribútumaik segítségével lehet megkülönböztetni.²⁶⁵ Mária Magdolna, bár nem volt mártír szűz, de Katalin személyével párhuzamba lehet állítani (l. fentebb), így közös ábrázolásokon is megjelennek, például Pisa városában a Szent Katalin domonkos ház 13. századi poliptichonján.²⁶⁶ Katalin misztikus házasságának az ábrázolása gyakran feltűnik a Végítélet ábrázolásával együtt, ez arra vezethető vissza, hogy tipológiai kapcsolat van közöttük: a Jelenések könyvében²⁶⁷ az apokalipszis báránya és a menyasszony össze vannak kapcsolva, emiatt a középkorban az apokalipszis bárányáról a mártírokra és a szüzekre asszociáltak.²⁶⁸

Magyarországi ábrázolások

Általában Katalin legendájának a részleteit ábrázolják vagy más szentekkel együtt szerepel. Katalin leggyakrabban Mária és a négy vértanú szűz vagy a tizennégy segítő szent

²⁵⁹ Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 123. o.

²⁶⁰ Uo., 88. o.

²⁶¹ Réau, *Iconographie...*, 265. o.

²⁶² Orbán, „*Ecce iam vici mundum!*” 88. o.

²⁶³ Thomas, *Imitatio Christi*, 301. o.

²⁶⁴ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet...*, I. 212.

²⁶⁵ Jékely Zsombor: Saint Margaret or Catherine? Iconographical Problems of Transylvanian Wall-paintings from the 14th Century. In: Alicija Karłowska-Kamzowa (szerk.): *Women in the Culture of the Middle Ages*. Poznań, 1995. 181. o.

²⁶⁶ Walsh, *The Cult of St. Katherine...*, 20. o.

²⁶⁷ Jel, 21,9–10. „És jött egy a hét angyal közül, akiknél a hét pohár volt, telve a hét utolsó csapással, és így szólt hozzám: „Jöjj, megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány feleségét. Elvitt engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatta nekem a szent várost, Jeruzsálemet, amely az Istentől, a mennyből szállt alá.”

²⁶⁸ Thomas, *Imitatio Christi...*, 304. o.

körében található meg, akik a 14–15. század fordulóján Magyarországon a legkedveltebb csoportokat alkották.²⁶⁹ Ugyanakkor más női szentek (például Szent Anna) mellett is megjelennek. Madonna és a kisdéd ábrázolások gyakori szereplője a négy mártír szűz egyike vagy mindegyikük,²⁷⁰ illetve Mária és Jézus életének történetével együtt is szerepelhetnek.²⁷¹ A férfi szentek közül Szent György gyakran megjelent Margit vagy Katalin társaságában.²⁷² Valószínűleg Szent György és Szent Margit közös ábrázolása az előzménye annak, hogy Magyarországon előszeretettel ábrázolják a Szent László legendával együtt valamelyik vértanú szűz legendáját: általában Margitét vagy ritkábban Katalinét. Az ilyen együttes ábrázolások esetében László, a lovagkirály, a férfiaknak mutatott példát, a mellette lévő mártír szűz pedig a nőknek. Együttes ábrázolásuk azért is volt lehetséges, mert az életútjukban sok hasonlóság fedezhető fel: László és a vértanú szűz is a keresztények ellenségeivel küzdött. A bögözi templom falfestményei Margiton és Katalinon kívül (akik példát adhattak a templomba látogató hívőknek) az erényes életért járó jutalmat és az bűnökért járó büntetést (végítélet) is ábrázolják.²⁷³ Katalin és László legendájának együttes ábrázolására példa Gelence, Bántornya,²⁷⁴ és talán Homoróddaróc.²⁷⁵ Darlacon Katalin legendáját festették meg, de Szent László portréja is megtalálható.²⁷⁶

Katalin magyarországi ábrázolásain erősen érezhető a német és a cseh hatás. A trencsényi házioltár belső középső képmezőjében Madonna szerepel, a két szárnyon pedig Katalin és Borbála, akiknek fejtípusában a cseh Madonnák hatását lehet észrevenni.²⁷⁷ A cseh és német hatás látható például az 1520-as évekből fennmaradt, szepeshelyi püspöki palotából előkerült, azonban ismeretlen helyről származó öt táblaképen.²⁷⁸ Ebből négyen Katalin legendájából vett

²⁶⁹ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 212.

²⁷⁰ Chlumská, Štěpánka (szerk.): *Obrazy z legendy o Sv. Kateřině Alexandrijské : Mistr Litoměřického oltáře a jeho dílna = Master of Litoměřice Altarpiece and his workshop : Master of Litoměřice Altarpiece and his workshop : Vystava*. Praha, Národní galerie v Praze, 1999. 51. o.

²⁷¹ Potuckova, Kristina: *Virginité, Sanctity, and Image: The Virgines Capitales in Upper Hungarian Altarpieces of the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Budapest, 2007. [szakdolgozat] 30–31. o.

²⁷² Jékely Zsombor – Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2008. 134. o.

²⁷³ Jékely Zsombor: *A bögözi templom*. Sepsiszentgyörgy, BAÁSZ, 1996. 36–37. o.

²⁷⁴ Vö. Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*. Budapest, Romanika, 2008. 238–242. o., 62–67. o.

²⁷⁵ Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 291. o.

²⁷⁶ Madas – Horváth: *Középkori prédikációk...*, 335. o.

²⁷⁷ Radocsay, *Táblaképei...*, 45. o.

²⁷⁸ Magyar Nemzeti Galéria, I. sz. 55. 914. 1-5. l. Végh János: Ismeretlen Szent Katalin sorozat a Szepességből. In: *Művészettörténeti Értesítő* (1964). 79. o., Mikó Árpád: Alexandriai Szent Katalin vitája a tudósokkal. In: G. Szende Katalin (szerk.) *A magyar iskola első évszázadai (996-1526): az "1000 éves a magyar iskola" országos program győri kiállítása: Xántus János Múzeum*, Győr, 1996. 163. o., Török Gyöngyi: Szent Katalin-oltár táblái: Katalin megidézése, Szent Katalin vitája a tudósokkal, A Katalin által megtérített bölcsek a máglyán, egykor hátoldalán a Keresztrefeszítés, Szent Katalin vértanúsága. In: Mikó Árpád – Verő Mária (szerk.): *Mátyás király*

jeleneteket lehet látni: 1, Katalint az uralkodó elé vezetik (a trón oldalán az 1520-as év olvasható) 2, vitája a filozófusokkal 3, a filozófusok tűzhalála, 4, Katalin vértanúsága. Az ötödik kép Krisztus keresztre feszítését ábrázolja. A sorozatból az látszik, hogy a művész szerényebb tehetségű volt, azonban motívumai alapján az állapítható meg, hogy hatással volt rá Lucas Cranach és Hans Schäußelein munkássága, illetve Dürer fametszetei. Azt nem lehet tudni, hogy közvetlenül Cranach művei ihlették-e meg a festőt, vagy a nem sokkal korábban elkészült lőcsei plébániatemplom főoltárának táblaképei, melyek szintén Cranachra és Schäußeleinre mennek vissza.²⁷⁹ Konkrét előképe nincsen,²⁸⁰ de feltételezhető, hogy Cranachnak is volt egy Katalin-ciklusa, melynek ez a sorozat az egyetlen ránk maradt emléke.²⁸¹

Oltárok

Az oltárok a templom belsejében, nyilvános helyen vannak így a kultusz szempontjából nagy jelentőségűek. Az oltárképeken megjelenő női szentek az ideális keresztény nőt mutatják be. Azonban Katalin számos férfias vonatkozással rendelkezik, mely a magyarországi ábrázolásain is látszik: rövid hajjal ábrázolják Berethalom táblaképén (l. 7. kép), Segesd szárnyas oltárának oromzatán és Muzsna retabulumának predelláján (aminek a megrendelője Muzsnai Sándor plébános volt, aki a bécsi egyetemen tanult,²⁸² talán így fejezte ki kötődését az egyetem patrónusához).²⁸³

A 14. század végén, 15. század elején Sziléziából indulva terjedt el a Felvidéken az ún. *viereraltar*, mely fő figurája általában Mária volt a négy mártír szűzzel körülvéve.²⁸⁴ Míg Sziléziában gyakran Hedvig is helyet kapott köztük, addig a Felvidéken Katalin helyettesítette őt.²⁸⁵

öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16-17. század). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 3) 68–69. o.

²⁷⁹ Végh, Ismeretlen Szent Katalin sorozat..., 79. o.

²⁸⁰ Mikó, Alexandriai Szent Katalin vitája..., 163. o.

²⁸¹ Végh, Ismeretlen Szent Katalin sorozat..., 87. o.

²⁸² Sarkadi Nagy, *Local Workshops*..., 303. o.

²⁸³ Florea, *The Cult of the Saints*..., 112–113. o.

²⁸⁴ Erre példa Frics, Nagyszalók, Busóc (1390–1410), Kislomnic (1400–1410), Szepesszombat (1464–1470), Lőcse, Farkasfalva (1480), Felka (1480), Dénesfalva (1490–1500), Bakabánya (1480–1490), Székelyzsombor (1540k.) stb. l. Orbán, „*Ecce, iam vici mundum*” 123. o. l. még: Almakerék (1450k.), Székelyzsombor (1520) l. Sarkadi Nagy, *Local Workshops*..., 173. o., 157. o.

²⁸⁵ Potuckova, *Virginity*..., 29–30. o.

Dénesfalván Mária Magdolna 15. század második felébe keltezhető oltárán ábrázolják a négy vértanú szüzet,²⁸⁶ Szepeshely főoltárán (15. század) a magyar királyi és Anjou dinasztikus szentek mellett jelenik meg Katalin, Borbála és Orsolya.²⁸⁷ Katalinnak számos oltárt szenteltek, így: Lőcsén (1460)²⁸⁸, Felsőrépáson és Nagyturányban (1490-1500)²⁸⁹ Ezen kívül említik még oltárát Csanádon (1391)²⁹⁰, Váradon (1372 előtt),²⁹¹ Győrött (1414),²⁹² Sopronban (1421),²⁹³ Gyulafehérváron (1451), Eperjesen (1462), Késmárkon²⁹⁴, Rajkán (1497),²⁹⁵ Gálszécsen (1512),²⁹⁶ Pozsonyban (1512),²⁹⁷ Pozsonyszentgyörgyön, (1514), Óbudán (1522), Budán (1525), Selmecebányán (16. század közepe) és Vácon²⁹⁸ és Esztergomban.²⁹⁹

Katalin oltárait főként a Felvidéken találhatjuk, ami arra utal, hogy itt jelentősebb kultusszal számolhatunk. Ez valószínűleg nagyrészt a német hatásnak köszönhető, mely az ábrázolásmódban is megnyilvánult. Hasonló folyamat játszódott le a tizennégy segítő szent terjedésekor is (ennek a csoportnak Katalin is a tagja), hiszen az ő kultuszukra is jellemző a német hatás.³⁰⁰

²⁸⁶ Rados, *Magyar oltárok*, 45. o. Mária Magdolnával közös ábrázolás még Szászbogács 1518-as oltárán, ahol Szűz Máriát, Mária Magdolnát és Katalint ábrázolják. I. Sarkadi Nagy, Emese: *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania*. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2011. (Studia Jagellonica Lipsiensia, 9.) 124. o.

²⁸⁷ Rados, *Magyar oltárok*, 47. o.

²⁸⁸ Kataliné a templom legrégibb oltára, a belső szárnyon ábrázolják a szent életét. L. Rados, *Magyar oltárok*, 44. o.

²⁸⁹ Potuckova, *Virginity...*, 30. o.

²⁹⁰ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

²⁹¹ Okleveles adat van rá 1400-ból: ZsOkl II. 36. 276. sz. IX. Bonifác pápa Laybani Jakabnak adja az oltár igazgatóságát. Az oltárt Meszesi Demeter alapította (1345–1372), I. Bunyitay Vincze: *A Várad Püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1883. I. 186. Valamint kápolnát is emeltetett a tiszteletére, melybe később Scolari András püspök a könyvtárat helyeztette. I. Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. In: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, Kriterion, 1977. <http://mek.niif.hu/03200/03227/html/jako20.htm> 2014-02-20. Érdekes megjegyezni, hogy Scolari András pecsétje Szent Katalint ábrázolta I. Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, II. 468. o. 1472/2. Feltehetőleg Váradon már korábban is állhatott egy oltár, amiről egy 1288-as oklevél tájékoztat. I. DL 64073

²⁹² ZsOkl IV. 425. o. 1414. sz.

²⁹³ ZsOkl VIII. 44. 65. sz. Bálintnál 1422-ből van az első adat, I. Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

²⁹⁴ A Vértanú Szüzek oltárán ábrázolják Borbálát, Katalint és Margitot, a feliratból (*sancta Katherina. ora. pro. nobis. deum. a- m- 493*) megállapítható, hogy 1493-ra datálható az oltár. A külső szárnyakon Dorottya, Apollónia, Ágnes és Orsolya szerepel, I. Rados. *Magyar oltárok*, 50. o.

²⁹⁵ Békefi Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, MTA, 1910. 431. o.

²⁹⁶ Radocsay, *Táblaképei...*, 142. o.

²⁹⁷ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

²⁹⁸ Kubinyi András: *A középkori Vác 1526-ig*, in: Sági Vilmos (szerk.): *Vác története*. I. Szentendre, 1983. (Studia Comitatus 13.) 67. o.

²⁹⁹ Kollányi Ferenc: *Visitatio capituli e. m. Strigoniensis anno 1397. Történelmi Tár* 24 (1901). 240. o.

³⁰⁰ Kölnei, *A tizennégy segítő szent...* 136. o.

Falfestészet

A 13. századtól kezdve találkozhatunk Katalint ábrázoló falfestészeti emlékekkel: Katalinról és Dorottyáról Csaroda szentélyének keleti ablakának a részsíjében található ábrázolás, fölöttük a halott Krisztust ábrázolták.³⁰¹ Hízsnyó templomában a 14. század végéről maradt fenn a keleti ablak béléletében ábrázolás róla.³⁰² Mártonhelyen fennmaradtak Aquila János freskói 1392-ből, ahol Katalin ábrázolása a hajó északi falán található.³⁰³ Ófehértó 15. századi falképein a diadalív béléletében az északi oldalon Antiochiai Szent Margit (pálmaággal és sárkánnyal) a délin Katalin tűnik fel.³⁰⁴ Katalin egyik kezében kard, a másikban éles késekkel teli küllős kerék szerepel, mindkettőjük ruházata gazdagon díszített, királynőként jelennek meg, ékkövekkel kirakott koronával.³⁰⁵ Tereskén, a bencés apátság keleti ablakánál³⁰⁶, Cserényben,³⁰⁷ Lőcsén³⁰⁸ és Almakeréken³⁰⁹ női szentekkel, Nyíracsadon a templom béléletében a kosarat tartó Dorottyával ábrázolják, kezében kereket tart, mellettük valószínűleg Szent Istvánt és Szent Lászlót ábrázolhatták.³¹⁰ Nógrádsápon a 15. századi falképeken Borbálával és Köpönyeges Máriával együtt szerepel.³¹¹ Medgyes Szent Margit templomának falfestményein is ábrázolják őt.³¹²

Katalin *imago*ját leggyakrabban a Máriával és többi mártír szűzzel együtt ábrázolták Magyarországon is. Emellett magyar sajátosságként Szent István és Szent László tűnik fel mellette az ábrázolásokon.

³⁰¹ Szatmáriné, *Középkori templomok...*, 109. o.

³⁰² Radocsay Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1977.138. o.

³⁰³ Uo., 152. o.

³⁰⁴ Szatmáriné, *Középkori templomok...*, 49. A templom a Báthori-család birtokán volt, birtokot I. Károly adományozta Bereck fiainak, Lőrincnek és Miklósnak, valószínűleg ők voltak azok, akik Szent Margit tiszteletére templomot építhettek. l. Marosi – Beke: *Magyarországi művészet* I. 319. o.

³⁰⁵ Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009. 310. o.

³⁰⁶ Marosi – Beke: *Magyarországi művészet* I. 399. o. II. 1286.

³⁰⁷ Marosi – Beke: *Magyarországi művészet* II. 423. o. 1363

³⁰⁸ a 14. század végéről l. Radocsay, *Falképek...*, 148. o.

³⁰⁹ Kerékkel ábrázolják, egy repülő angyal kardot ad neki. l. Radocsay, *Falképek...*, 119. o. A templomot az Apafi család alapította a 14. század elején, a falképek 1400 környékén készültek. 1450 körül egy Szűz Mária oltárt adományozott a templomnak Apafi Mihály és felesége Klára, melyen ábrázolták a négy vértanú szűzet, köztük Katalint is. l. Jenei, Dana: *The Church of Virgin Mary in Mălâncrav* = <http://www.mihaieminescutrust.org/images/content/Virgin%20Mary%20Church%20Malancrav.pdf> 2014-02-27 3. o., Roth Viktor: Az almakeréki templom és műkincsei. In: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. 1912. 158. o., Sarkadi Nagy, *Local Workshops...*, 173. o.

³¹⁰ Jékely – Lángi, *Falfestészeti emlékek...*, 277. o.

³¹¹ Radocsay, *Falképek...*, 159. o.

³¹² Gaylhoffer-Kovács, *Alexandriai Szent Katalin...*, 322. o.

Legendaciklusok

Táblaképek

A magyarországi táblaképfestészet első emlékei a 14–15. század fordulójáról származnak a Felvidékről, valószínűleg voltak korábbi alkotások is, de azok mára elpusztultak. Ezeken a képeken számottevő cseh művészeti hatás figyelhető meg.³¹³ Katalin legendaciklusa több helyen fennmaradt Bártfán, Báton (l. fentebb), Berkiben, Csütörtökhelyen, Lőcsén, Pónikon és Szepeshelyen (l. fentebb).

A bártfai Vir Dolorum oltárán (1500) található Katalin legendaciklus képei különböznek a megszokottól, mivel a csukott oltárnál látszó képekről hiányzik Maxentius. 1. Az első kép Katalin vitáját mutatja a filozófusokkal, akik körülállják őt, ő pedig fölējük tornyosul, nyitott könyv van a kezében, és magyarázó gesztikuláló pózban. 2. A második képen a megtért filozófusok máglyán égnek, két néző elfordul a látványtól, közben egy fehér ruhás angyal lebeg a leendő mártír fölött. 3. A harmadik képen a kerék látható, ami stabil eleme a legendájának. 4. A negyedik képen a hóhér leveszi kardját, megragadja Katalin haját és feltűnik egy angyal. Az oltár predelláján is ábrázolják Katalint: Erzsébet, Kunigunda, Orsolya, Apollónia, Borbála társaságában.³¹⁴ A templom Mettercia-oltárának oromzatában található egy Szent Katalin szobor is, amelynek a feje aránytalanul nagy, teste merev, esetlen formái vannak, így a stílusjegyeiben a magyarországi gótikus faszobrászat kezdeteire emlékeztet.³¹⁵

A csütörtökhelyi (1490, ma nagyturányi)³¹⁶ oltáron Katalint karddal ábrázolják, lábánál Maxentiusz található, Borbála, Margit, Dorottya és Orsolya kíséretében. A nyitott oltárszárnyaknál a hívők láthatták Katalin életének négy legfontosabb eseményét: 1. Középen trónol, közben hitvitát folytat a filozófusokkal, 2. Kínzása, félig lefejezett teste egy faszerkezeten függ, húsát tépik és korbácsolják, közben a csuklóját zsinórral rögzítik 3. A késekkel teli kerék – mellyel gyötörnék – leesve kínzóit öli meg. 4. Katalin lefejezése Maxentius és tanácsadói előtt. A kínzás jelenténél részt vesz Maxentius felesége is, aki kímélné őt. Feltűnik a jeleneteken egy-egy angyal is, de az angyal csak a kerék szétzúzásakor avatkozik aktívan közbe. A képeken lehet látni azt, hogy a csúfságot és a gonoszságot összemossák: a kínzók kifejezetten rútak. A lőcsei (1460 körül) Katalin-oltár is ezeket a jeleneteket ábrázolja.³¹⁷

³¹³ Radocsay, *Táblaképei...*, 44. o.

³¹⁴ Potuckova, *Virginity*, 39. o.

³¹⁵ Rados Jenő: *Magyar oltárok*. Budapest, 1938. 44. o.

³¹⁶ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

³¹⁷ Potuckova, *Virginity*, 38. o. l. még: Marosi – Beke, *Magyarországi művészet...*, I. 723. o., II. 587. o. 1803–1804.

Berkiben (1520) négy jelenetben lehet látni Katalin életét, 1. a bölcsek tűzhalálát, 2. Katalin lefejezését, 3. kínzását, 4. kerékbetörésének a csodáját.³¹⁸ Pónikon Szűz Mária oltárán a filozófusok máglyahalálát és Katalin vértanúságát lehet látni két jelenetben.³¹⁹

Katalin legendaciklusa táblaképeken csak a Felvidéken maradt fenn, bár valószínűleg Magyarország többi részén is lehettek ilyen ábrázolások, de ezek nem maradtak fenn. Azonban az mindeképp megállapítható, hogy jelentős kultusza lehetett Katalinnak az ország északi részén.

Falfestmények

A Katalin és Margit életéből vett jelenetek falfestészeti ábrázolása párhuzamosan terjedhetett el a 12. század második felében.³²⁰ A kutatások azt igazolták, hogy a középkori Magyarországon Margit, Dorottya és Katalin freskóciklusait hasonló módon ábrázolták.³²¹ A történet gerincét az uralkodó előtti megjelenés, a kínzás és a lefejezés alkotta, így a korábbi szakirodalmak gyakran összekeverték a vértanú szüzek ciklusait.³²² Katalin legendájának ábrázolását falfestményen Homoróddarócon, Máramarosszigeten, Somogyomon, Darlacon és Szászfenesen ismerjük.³²³ Valamint Gelence³²⁴ Bántornya³²⁵ Kászonimpér,³²⁶ templomában is megtalálható Katalin históriája. A falusi templomokban ábrázolt vértanú szüzek általában a nőknek mutattak példát, az ő érzelmeikre akartak hatást gyakorolni.³²⁷

Gelence Szent Katalin legendáját ábrázoló falfestményei a 14. század első évtizedeire keltezhetőek. A hajó déli falán, az Utolsó Ítélet alatt találhatóak. Az első jeleneten Katalin misztikus eljegyzése látható, szemben vele a Mária a kisdeddal ábrázolást lehet megtalálni. Majd Maxentius előtt jelenik meg, amint megtéríti a filozófusokat. A következő jelenet a börtönbe vetését ábrázolja, sajnos a többi jelenet annyira megrongált állapotban van, hogy nem

³¹⁸ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

³¹⁹ Potuckova, *Virginity*, 38. o.

³²⁰ Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Művészettörténeti Füzetek 9.) 160. o. 654. l.

³²¹ Jékely – Lángi, *Falfestészeti emlékek...* 215. o.

³²² Jékely, *A bögyözi templom*, 28. o.

³²³ Gaylhofer-Kovács, *Alexandriai Szent Katalin...*, 287. o.

³²⁴ 14. sz. első fele, az Utolsó ítélet alatt ábrázolják életét, I. Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 350. o., II. 77. o. 248. és Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések I.* Budapest, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ – Méry Ratio, 2004. 39. o.

³²⁵ Itt Aquilai János freskói láthatóak, I. Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 482. o. és II. 225. o. 718.

³²⁶ Falképeken látható Katalin vagy Margit legendája: 1. álló női szent 2. feje fölé kardot emelnek, lelkét angyal viszi a mennybe 3. valószínűleg Szent György. I. Jékely – Kiss, *Középkori falképek Erdélyben*, 134. o. és Lángi – Mihály, *Erdélyi falképek...* 1. 50. o.

³²⁷ Jékely, *A bögyözi templom*, 30. o.

azonosítható, az utolsón kívül, ami a halotti ágyán ábrázolja Katalint, majd a lelkét egy angyal viszi a mennybe.³²⁸ A Katalin kínszásaként azonosítható jelenet olyan elemeket tartalmaz, amelyeket Antiochiai Szent Margit vagy Szent Borbála legendájában szoktak ábrázolni, ezért a ciklust gyakran Antiochiai Szent Margit falképeiként azonosították. Sőt olyan – mindenképpen hibás – vélemény is volt, mely szerint Árpád-házi Szent Margit legendája szerepel a gelencei templom falain.³²⁹

Katalin legendaciklusa Homoróddarócon is fennmaradt,³³⁰ bár igen töredékesen. A képek árulkodnak a festő fogytékos rajztudásáról, aki ugyanakkor magabiztosan ábrázolja a legendarészleteket.³³¹ A képeken megjelenik Katalin tekintélye: koronával ábrázolják kezében könyvvel, ezzel szemben a filozófusokat – akikkel vitatkozik – gúnyosan ábrázolják: fő ellenfelének például hat ujj van a képeken.³³² Nyitott szájuk és a gesztusaik a zavartságukat és Katalin fölényét érzékeltetik, amit a gótikus minuszkulás felirat is megerősít: *Sta. Catterina. vero respondit.*³³³ Katalin legendája mellett Homoróddarócon megfestették a Krisztus az Olajfák hegyén jelenetet és talán még egy Szent László-legenda is található a falakon.³³⁴ Az ábrázolásmód Gelence és Almakerék képeivel mutat rokonságot.³³⁵

Máramarossziget Szent Imre tiszteletére szentelt templomában ábrázolták Katalin legendáját. A templom 1859-ben leégett így az 1860-as években lebontották, de szerencsére készültek a falképekről másolatok és leírások 1845-től.³³⁶ Ezek a KÖH tervtárában, az MTA Könyvtárában és a szigeti gyülekezetnél megmaradtak, így a ciklus részben rekonstruálható. Szilágyi István hét jelentet írt le,³³⁷ az elsőt az öreg Maxentius egy bálvány előtt imádkozik, mögötte a koronás Katalin, majd a leendő mártír szűz a fiatal császár előtt áll, kezében könyvvel. A sekrestyeajtótól jobbra a szent előtt térdeplő donátort ábrázolják. Majd Katalin

³²⁸ Jékely, Saint Margaret or Catherine? 184. o.

³²⁹ Uo., 186. o.; Horváth Zoltán György: *Székelyföldi freskók. A teljesség igényével*. I. Budapest, Masszi, 2001. 91. o.

³³⁰ A 14. század elejére (Radocsay), a 14. század végére (Dana Jenei) vagy a 15. század elejére (Entz) datálják. I. Gaylhofer-Kovács, Alexandria Szent Katalin..., 291. o.

³³¹ Jelenetek: 1. a pogány áldozat visszautasítása, 2. Katalin Maxentius előtt, 3. disputa, 4. a bölcsek halála, 5. a császárné és Porphyrius kivégzése, 6. Katalin ostromozása, 7. keréksoda, 8. Katalin lefejezése (?) (hiányzik a lélekvitel és Katalin temetése) I. Gaylhofer-Kovács, Alexandria Szent Katalin..., 300. o.

³³² Florea, *The Cult of the Saints...*, 109. o.

³³³ Gaylhofer-Kovács, Alexandria Szent Katalin..., 312. o.

³³⁴ Uo., 291. o.

³³⁵ Jékely, Saint Margaret or Catherine? 185. o.

³³⁶ Jékely Zsombor: Máramarossziget elpusztult falképei és a legkorábbi magyarországi falképmásolatok. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szörvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 326. o.

³³⁷ Szilágyi István levelező tag következő előadása a máramarosszigeti falfestményekről. *Magyar Akadémiai Értesítő* 10. (1850) 234–258. o. és Szilágyi István: A máramarosi falfestésekről. *Új Magyar Múzeum* I. (1850) II. CCXLII–CCXLIV. I. Jánó Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémiai Könyvkiadó, 2008. 32. o.

lába alatt a császár összekuporodva helyezkedik el,³³⁸ Katalin jobb kezében kard, baljában kerék. E fölött a töredékes festményeken kínszenvedését és a tudósokkal folytatott vitáját mutathatták be. Bal szélén a mártír lelkét egy kendőben egy angyal viszi a mennybe, így alatta a kivégzést ábrázolhatták. A homlokív alatti mezőben pedig az a jelenet lehetett, amikor az angyalok Sínai-hegyre vitték a testet.³³⁹ Egy jeleneten Katalin angyalok általi tanítását ábrázolták.³⁴⁰ A képeket részletesebben Szilágyi István vizsgálta, aki a legendákat egy 1399-ben befejezett breviárium segítségével elemezte, melyet a szigeti református közösség könyvtárában talált. A breviárium Szent Katalin officiumának a forrása nem kizárt, hogy a *Legenda Aurea* egy másolata lehetett.³⁴¹

Somogyom templomának középkori patrociniuma Szűz Mária volt, a hajó északi falát falfestmények takarták, amelyen Szent Katalin legendája³⁴² mellett talán Szent Péter mártírhalála, Köpönyeges Madonna és Mihály arkangyal látható.³⁴³ A legendaábrázolás részletessége a történelmi Magyarországon is egyedülálló, olyan jeleneteket tartalmaz, melyek nem szerepelnek a *Legenda Aurea*-ban. A képek érdekessége, hogy abban a jelenetben, amikor a pogány áldozatot ábrázolják, Katalin kísérettel vonul be a templomba, így is mutatva királyi származását, mely itáliai sajátosság (számos motívum egyezik Altichiero da Zevio padovai Katalin freskóival [1378/1379-1384]). A filozófusokkal folytatott vitájakor pedig úgy helyezik el Katalint, mintha tanítana, ami azért jelentős,³⁴⁴ mert Nyugat-Európából mindössze négy ilyen ábrázolás maradt fenn.³⁴⁵ További ritkán ábrázolt jelenet a megtért császárnő angyalok általi koronázása, amely valószínűleg nem képi hagyományra megy vissza,³⁴⁶ hanem esetleg a magyar nyelvű verses legenda egy részletét ábrázolhatta.³⁴⁷ Az a legendaelem, hogy a császárnő

³³⁸ Ehhez hasonló ábrázolás található Szalárdon és Liptószentmárián I. Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek...*, 215. o.

³³⁹ Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek...* 215. o.

³⁴⁰ Jékely, Máramarosziget... 334. o.

³⁴¹ Szilágyi, A máramarosi falfestésekről; I. János, *Színek és legendák*, 32. o.

³⁴² Jelenetek: 1. a pogány áldozat visszautasítása, 2. disputa, 3. a bölcsek halála, 4. Katalin ostromozása (?), 5. a császárnő és Porphyrius megtérése, 6. a császárnő és Porphyrius kivégzése, 7. kerécsoda, 8. Katalin lefejezése, (?) és lélekvitel (?) (hiányzik Katalin temetése). I. Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 300. o.

³⁴³ Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 295. o.

³⁴⁴ Uo. 308. o.

³⁴⁵ Schill, *Ikonographie...*, 148. o.

³⁴⁶ Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 308. o.; Schill, *Ikonographie...*, 173. o.

³⁴⁷ „Mert ez éjjel en ágyamban,
Mikort valék jobb álmamban,
Hát immár az temlecbe vagyok,
És ott ilyen dolgot láték:
Az setét temlec hát fényes
És a szíz annál sokkal fényesb.
Hát vele vannak angyalok,
És ott ilnek vén jámborok,
Ezök ötet vigasztalván.

koronát kap, Metaphrastesnél jelenik meg.³⁴⁸ További érdekesség, hogy a freskók a kerécsoda részeként is ábrázolják a bálványok ledöntését, amit esetleg Dorottya legendájából kölcsönzött a szerző. Ezek a jelenetek stílusban hasonlóságot mutatnak a szászfenesivel, valamint a kerécsoda kompozíciója is megegyezik, azonban a szászfenesi templom freskóciklusa³⁴⁹ még nincs feltárva így nem lehet teljes összehasonlítást végezni.³⁵⁰ Az eddigi feltárások alapján a déli falon az ablaktól keletre lehet látni Katalin kerekéi általi kínt, majd a diadalív falán a lefejezését, a mártírságának a jelenetei ezek után az ábrázolások után folytatódhattak.³⁵¹

Darlacon a képi ábrázolás erőteljes keleti hatást mutat, azonban a legenda ábrázolása a nyugati hagyományt követi. A falképeket a 15. századra vagy a 16. század elejére lehet datálni.³⁵² A ciklus képei a *Legenda Aurea*t követik, azonban például a bölcsekkel való vita ábrázolása hiányzik, de valószínűleg csak még nem került elő, mert kevésbé hihető, hogy az egyik legfontosabb jelenetet ne ábrázolnák.³⁵³ Ami különleges a darlaci ciklusban, hogy Katalin kínt két jelenetben is ábrázolják: oszlophoz kötve karmos botokkal, valamint a földön fekvő szentet bottal ütlegelve, ez a nyugati hagyományban ritka ábrázolásmód. Valamint angyal helyett Isten lenyúló kezével jelezték az égi támogatást, a kerécsoda ábrázolásakor pedig a kerék egy angyali intésre, nem pedig erőteljes-erőszakos rombolás hatására törik össze. Ezek a motívumok az ikonfestéssel mutatnak párhuzamokat.³⁵⁴ További érdekesség, hogy a darlaci falképek alexandriai temetést ábrázolnak, amelyre csak egy montecassinói kézirat

Mondám hogy vala oly fényesség,

Hogy en reá nem nézheték.

Mikort a szíz engem láta,

Ottan a nevemen szólíttá,

És egyiktől egy koronát vén,

És azt mikoron nekem adá,

Kit szépséggel fejemben tőn,

Hát szóval nekem azt mondá:

Ím teneked az úr Krisztus

És mennybeli dicső Jézus

Egy fényes koronát köldett,

És vele dicsőséget és szörzett.” I. 3041–3061. sor

³⁴⁸ Symeon Metaphrastes: Vita Sanctorum. In: PG 116. Szerk.: Migne, Jacques-Paul. Athén, 1995. 294. o.

³⁴⁹ A templomban a keresztrefeszítés jelenetei találhatóak még meg. Katalin kínt a kerekékkel és az őt megmentő angyalokat a déli falon ábrázolják, a diadalíven pedig lefejezését és lelkének mennybevitelét lehet látni. I. Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések I.* Budapest, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ – Méry Ratio, 2004. 98–99. o.

³⁵⁰ Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 308. o.

³⁵¹ Weisz Attila: Szászfenes középkori temploma. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szörvény emlékei.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 245–247

³⁵² Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 300. o.

³⁵³ Jelenetek: (hiányzik az első néhány: a pogány áldozat visszautasítása, Katalin Maxentius előtt és a disputa) 1. a bölcsek kivégzése, 2. Katalint Maxentius előtt ostorral kínozzák, 3–4. Katalint ostorral kínozzák, 5. Katalin megerősítése a tömlőben, 6. kerécsoda, 7. Katalin lefejezése, 8. lélekvitel, 9. Katalin temetése. I. Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 300. o.

³⁵⁴ Gaylhoffer-Kovács, Alexandriai Szent Katalin..., 315. o.

legendaváltozatában van utalás, a többi verzió szerint Katalin testét az angyalok a Sínai-hegyre szállították.³⁵⁵

Katalin legendaciklusa falfestményen – jelenlegi ismereteink szerint – Bántornyán kívül (ma Szlovénia) csak Erdélyben maradt fenn, míg táblaképeken inkább a Felvidéken. A falfestmények legendaciklusaira jellemző, hogy mellettük szinte mindig megtalálható Szent László legendája, vagy *imagoja*, Máramarosszigeten pedig egy másik lovagszentet, Szent Györgyöt ábrázolták. László és György a falusi templomokban a férfiaknak szolgálhattak példaképül. A mellettük ábrázolt vértanú szüzek, így Katalin is, a nők számára mutathattak példát. A férfi és a női példakép párhuzamos ábrázolásának az lehetett a célja, hogy mindkét nem kapjon követendő mintát. Jézus *passiójának* és az Utolsó Ítéletnek az ábrázolása pedig arra hívhatta fel a figyelmet, hogy Katalin szenvedése mennyire hasonlított Krisztuséhoz, illetve az erényes élet fontosságát hangsúlyozta.

³⁵⁵ Erre a képi ábrázolásra két itáliai párhuzam van l. Uo., 320. o.

Katalin kultuszának a terjedése és a támogatói

Korai patrociniumok

A legelső Szent Katalin patrocinium az esztergomi domonkosok kolostora 1231-ből,³⁵⁶ – azonban a férfikolostor valószínűleg elpusztult a tatárjáráskor.³⁵⁷

Veszprém egyik városrészében – amelyet Szent Katarina asszonyszegének neveznek³⁵⁸ – egy kolostort szenteltek Katalinnak, 1240-ben Bertalan veszprémi püspök (1226-1244) alapította,³⁵⁹ azonban 1240-ben az apácák a tatárjárás elől Nonába és Zágrábba menekültek.³⁶⁰ Szent Ágoston szabályai szerint éltek, 1275-től pedig bizonyíték van arra, hogy a domonkosok igazgatták a kolostort, azonban folyamatos jelenlétük csak 1480-tól mutatható ki.³⁶¹ A zárda lelki és anyagi ügyeit a rend férfitagjai igazgatták, azonban épp 1239-ben tiltotta meg IX. Gergely a domonkosoknak az apácázárdák vezetését – mivel azonban Veszprémben nem volt férfizárda, így kezdetben világi papok végezték el ezt a feladatot.³⁶² Gál perjel 1484-es oklevele pedig arról tájékoztat, hogy a zárda már férfizárdaként is funkcionál,³⁶³ 1566-ig állhatott fenn.³⁶⁴

A kolostor leginkább arról nevezetes, hogy Árpád-házi Szent Margit itt nevelkedett: „Ezek után kevés napok elmúlván, a királyné vivé leányát, Szent Margitot és Olimpiádisz asszonyt és helyezteté a veszprémi Szent Katalin asszonynak klastromába, holott az időben prédikátor szerzetbeli szororok lakoznak vala. Ott hagyá a királyné Szent Margitot, hogy apáca lenne, és ismét ajánlá Olimpiádesz asszonynak.”³⁶⁵ IV. Béla a tatárok elől menekülve ajánlotta

³⁵⁶ Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 80. o.

³⁵⁷ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Budapest, Akadémiai, 1987. 269. o.

³⁵⁸ Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. 166. o.

³⁵⁹ „Bartholomeus Dei gratia Vesprimiensis episcopus ... Nos beatam Catarinam virginem ... volentes nobis esse propitiam, ... in loco Vesprimiensi quendam ecclesiam in honorem eiusdem virginis fabricari fecimus, et in eadem collegium sanctimonialium collocavimus, ad quarum sustentationem sexdecim marcas argenti annuatim, de consensu capituli nostri, de reddituum nostrorum proventibus ordinavimus, in villis Leveld, Meneka, Chytar et Jutos quadringentas capetias et de decimis pertinentibus ad cultellum, id est ad decimas Ker quatuor marcas pro vestibis; item de cultello de Euse centum agnos pro pellitiis et refectioe sororum infirmarum; item in cultello de Kal quinquaginta cubulos vini cum eodem cubulo ... Datum in Ereke quinto Kalendas Julii anno domini MCCXL.” L. Mon. Rom. Ep. Vespr. I. CLXX. Sz. 139. fordítását l. Gutheil, *Az Árpád-kori...*, 166. o.

³⁶⁰ Harsányi, *A domonkos rend...*, 103. o.

³⁶¹ Gutheil, *Az Árpád-kori*, 168. o.

³⁶² A domonkos felügyelet engedélyezéséről a női kolostorok fölött l. Deák, *Árpád-házi Szent Margit...*, 194–214. o.

³⁶³ Gutheil, *Az Árpád-kori*, 170. o.

³⁶⁴ Harsányi, *A domonkos*, 104. o.

³⁶⁵ Szent Margit legendája. In: *Árpádkori legendák és Intelmek*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 110. o.

fel születendő gyermekét Istennek, ha megszabadulnak ők is és az ország is a mongoloktól.³⁶⁶ Érdeemes megjegyezni, hogy Béla volt az első olyan magyar uralkodó tudomásunk szerint, aki leánygyermekét Katalinnak keresztelte, ez a gyermek azonban még 1242 előtt meghalt Dalmáciában, miközben menekültek a mongolok elől.³⁶⁷

Ha közelebbről nézzük, számos hasonlóságot fedezhetünk fel Alexandriai Szent Katalin és Árpád-házi Szent Margit személye között. A gyermek Margit számára példaként szolgálhatott – névadó szentje mellett – Katalin élete, aki szintén királyi családból származott, de Krisztus jegyesévé vált.³⁶⁸ A mártír szüzek hagiográfiájának ez egy tipikus mozzanata: a mártír családja feleségül akarja adni a szépséges keresztény leányt, ám az ellenszegülve a szülői akaratnak Krisztus jegyesének mondja magát.³⁶⁹ Az apácák számára a leginkább követhető példát a vértanú szüzek adhatták, akik közül a legnépszerűbb Katalin volt, részben a királyi származása miatt.³⁷⁰

A mártír szüzek növekvő kultuszát mutatja az is, hogy Béla az egyik lányát Katalinnak, és két másik leányát is Margitnak nevezte. Az első Margit nevű leánya korán meghalt, és a korban szokatlan módon egy másik gyermeke is ugyanazt a nevet kapta.³⁷¹ Szent Margit számára különösen fontos volt az aszkézis, legendájában különféle szerszámok leírása olvasható, amelyekkel kínoztta magát: a 13–14. századi női szentek aszkézisének az egyik oka az lehetett, hogy átéljék mennyei jegyesüknek, Krisztusnak a szenvedését.³⁷² Margit sokat foglalkozott a mártíromság gondolatával,³⁷³ talán gyermekkori monostora védőszentjének, Katalinnak és védőszentjének, Antiochiai Szent Margitnak³⁷⁴ a története is inspirálhatta, amikor így kiáltott fel: *„Istenem, szerettem volna abban az időben élni! És szerettem volna, ha darabokra szaggattak volna Jézus Krisztus szerelméért, úgy, hogy jó sokáig szenvedjek. És hogy levágják a fejemet Jézus Krisztus vére omlásáért.”*³⁷⁵

³⁶⁶ Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Ford.: Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999. 29. o.

³⁶⁷ Thomas Spalatensis: *History of the bishops of Salona and Split*. Ford.: Karbić, Damir. Budapest, CEU Press, 2006. (Central European medieval texts; 4) 303. o.

³⁶⁸ Margitra Krisztus jegyeseként csak a földi kérő elutasításakor utalnak. L. Klaniczay Gábor: A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.) 164. o.

³⁶⁹ Winstead, Karen A.: Introduction. In: Capgrave, John: *The Life of Saint Katherine of Alexandria*. Notre Dame, University of Notre Dame, 2011. 3. o.

³⁷⁰ Winstead, Introduction, 5. o.

³⁷¹ Orbán, „Ecce, iam vici mundum!” 114. o.

³⁷² Klaniczay, A női szentség..., 161. o.

³⁷³ Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Ford.: Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999. 125. o.

³⁷⁴ Jékely, *A bögözi templom*, 29. o.

³⁷⁵ Mon. Rom. Ep. Vespr. 273. ford. I. Klaniczay, A női szentség..., 161. o.

Az Anjouk és Zsigmond alatti kultusza

A szakirodalomban régóta szerepel, hogy Katalin kultusza Anjou királyaink idején jelentős mértékben növekedett.³⁷⁶ Ha I. Károly (Róbert) uralkodása alatt megvizsgáljuk a Katalin patrocíniumokat, azt figyelhetjük meg, hogy első Anjou királyunk idején hirtelen megugrik a Katalinnak dedikált templomok száma. A Mező András által összegyűjtött 108 Katalin-patrocíniumnak majdnem a feléről I. Károly korából származik az első adatunk.³⁷⁷ Természetesen ezeknek a patrocíniumoknak egy része rendelkezhetett Árpád-kori előzménnyel, azonban elég magas arányú növekedés figyelhető meg a 13. század végére a Katalin-dedikációk tekintetében. Számolhatunk Katalin kultuszának a növekedésével az 1200-as évek második felétől: már III. András házi oltárán is szerepelt Katalin, Antiochiai Szent Margittal egy képmezőben.³⁷⁸ Így valószínűsíthető, hogy a már meglévő kultuszt az Anjou-házból származó magyar királyok felkarolták.

I. Károly gyermekének³⁷⁹ névválasztása is igazolja Katalin tiszteletét. Bár korábban az Árpád-házban is találunk példát arra, hogy a leánygyermeket Katalinnak nevezték, de I. Károly névadásának az oka valószínűleg nem az elődök mintájának a követése, hanem inkább Alexandriai Szent Katalin növekvő tisztelete volt.³⁸⁰ Első Anjou királyunk uralkodásának kezdete környékéről származik a legkorábbi adatunk Katalin nevét tartalmazó helységről, 1305-ből. A középkorban összesen 12 ilyen helységről tudunk,³⁸¹ melyből 8-ra az első adatunk I. Károly korára keltezhető.³⁸² Lajos idejére már annak is nyoma van, hogy a főpapi réteg is egyre

³⁷⁶ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet...*, I. 212. o.; Szakács, *Palatine Lackfi and his Saints.*, 220. o.; Anda, *Keszthely*. 12. o.

³⁷⁷ Mező, *Patrocíniumok*, 162–169. o.

³⁷⁸ Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 114. o.

³⁷⁹ Noha I. Károly Katalin nevű lányáról igen kétséges adataink vannak. Engel Pál szerint talán a lengyel származású, Mária nevű feleségétől származott s II. Henrik schweidnitzi hercegnek lett a felesége, azonban ez nehezen bizonyítható. Az is lehetséges, hogy az 1321-ben Erzsébettől született Katalin nevű leánya, ezt az elképzelést támogatja a Képes Krónika azon ábrázolása, melyen Erzsébetet öt gyermekkel ábrázolják, ebből három fiú lehet (Lajos, András és István) a két másik, akik a három feltételezett fiúhoz képest teljesen máshogy tartják az arcukat, talán a két leányuk – erre utalhat az eltérő fejdíszük és más ruházatuk I. Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005)/4. 25–26. o. Olyan vélemények is születtek, melyek tagadják, hogy I. Károlynak lettek volna felnőtt kort megélt leányai, illetve azt is lehetségesnek tartják, hogy Katalin I. Károly azon ágyasától született, akitől Kálmán nevű fia is. I. Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. *Turul* 82 (2009.) 1. sz. 18–19. o.

³⁸⁰ Slíz, *Személynévadás...*, 146. o.

³⁸¹ Szentkatalin, Baranya m.; +Szentkatalin, Békés m.; Szentkatalin, Bihar m.; Szentkatalin, Bodrog m.; Szentkatalin, Bodrog m.; +Szentkatalin, Erdélyi Fehér m.; Szentkatalin, Háromszék m.; +Szentkatalin, Liptó m.; +Szentkatalin, Pozsega m.; +Szentkatalin, Pozsega m.; Pósszentkatalin, Vas m.; +Dobrancsentszentkatalin, Zágráb m. I. Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben* (11–15. század) Budapest, 1996. 111–112. o.

³⁸² Mező, *A templomcím...*, 111–112. o.

inkább előnyben részesíti Katalint: alakja megjelenik a főpapi pecséteken, például Garai János, veszprémi püspök (1346–1357), Péter váci püspök (1376–1401), Mihály, Nyitrai püspök (1393–1399) pecsétjén.³⁸³

A Magyar Anjou Legendárium³⁸⁴ feltehetőleg I. Károly nevéhez köthető, a benne szereplő szentek kiválasztását befolyásolhatták a király gyermekeinek védőszentjei, így Katalin is,³⁸⁵ de a királyi pár számára is kedves lehetett a mártír szűz,³⁸⁶ ami természetesen ok-okozati összefüggésben van leánygyermekük névválasztásával. A legendárium a szenteket nem a naptári sorrend szerint adja meg, hanem hieratikus rendben, a Mindenszentek-litániája alapján. A Mindenszentek-litániája területenként eltérő, mivel minden egyes vidék belevette saját szentjeit és patrónusait. A benne szereplő szentéletrajzok lényegében a *Legenda Aurea* alapján készültek.³⁸⁷ A legendáriumban Katalin életének történetéről egyetlen lap számol be, a többi elveszett.³⁸⁸ Ez négy részben mutatja be Katalin történetét.³⁸⁹ Az első képen (l. 1. kép) az látszik, ahogy Alexandriában él szolgálóival, a felirat szerint szent leányokat tanít.³⁹⁰ Erre azonban nincs ikonográfiai párhuzam és a *Legenda Aurea*-ban sem szerepel. Madas Edit szerint ez a legendának azon részét ábrázolja, amely szerint Katalin „tudós volt a szabad művészetek minden ágában”, a miniaturák szövegírója azonban nem értve az elvont gondolatot, a képet kommentálva adhatta ezt a címet.³⁹¹ A második kép (l. 2. kép) azt mutatja, ahogy a bálványok előtt vitába száll Maxentiusszal (a bálványok a legendában említett pogány templomra utalnak), a harmadik képen (l. 3. kép) a tudósokkal való vita található, az, ahogy Katalin bölcsességének nem tudnak ellenállni. A képeken a szereplők érvelő gesztusa a hosszú és skolasztikus vitára utal. A negyedik képen (l. 4. kép) a tudósok tűzhalála látható és az, hogy Katalin könyörgésére sértetlen marad a ruhájuk, így víz helyett a tűz által nyerték el a keresztséget. Ezeket valószínűleg több, Katalin passiójára vonatkozó kép követhette. A képek alapján

³⁸³ Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984. 48., 51., 55. o.

³⁸⁴ Erről részletesen l. Szakács Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest, Balassi, 2006.

³⁸⁵ Levárdy Ferenc: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma. *Művészettörténeti Értesítő* 13. (1964)/4. 175–176. o.

³⁸⁶ Szakács Béla Zsolt: Mű és közönség Károly Róbert korában. In: Kerny Terézia, Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 103. o.

³⁸⁷ Levárdy, A Biblioteca Vaticana..., 164–172. o.

³⁸⁸ D., Dercsényi – Sz., Vajay: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. (1977) 11–12. o.

³⁸⁹ Levárdy Ferenc: *Magyar Anjou legendárium*. Magyar Helikon, 1973. LIX. o.

³⁹⁰ „Katherina uomodo docebat puellas”.

³⁹¹ Szakács, *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. 153. o., és Madas Edit: *Legenda aurea a középkori Magyarországon*. *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 97. o.

megállapítható, hogy a Magyar Anjou Legendárium Katalin hittérítő és vértanú szerepét emelte ki.³⁹²

I. Lajos idején folytatódott Katalin és a vértanú szüzek kultusza, ezt bizonyítja az is, hogy anyjának, Erzsébetnek a házioltáraként³⁹³ ismernek egy értékes, az 1340–50-es években készült triptichont, melynek főalakja Mária a kisdeddal, ezen kívül az oltárt Jézus gyermekkorának jelenetei, a tizenkét apostol és a négy vértanú szűz díszíti.³⁹⁴

Alexandriai Szent Katalin ábrázolása felbukkan a Képes Krónika szövegkezdő iniciáléjában is (l. 5. kép), a képen a királyi pár Katalinhoz imádkozik. Ez alapján datálták az elkészültét I. Lajos lányának, Katalinnak a születése (1370. július) körüli időre.³⁹⁵ Korábban úgy gondolták, hogy a kódex jegyajándékként készülhetett mikor Lajos lányát eljegyezték a francia király fiával, Lajos orléans-i herceggel, és ezért ábrázolták benne a királylány védőszentjét. Jakubovich a kódex elkészültét 1374 és 1376 közé rakja,³⁹⁶ azonban ezt az időpontot Berkovits Ilona elvetette, mivel ha a kódex eljegyzésre készült reprezentatív ajándék lett volna, akkor szerepelt volna a címlapon a lengyel királyi címer is, ez alapján 1370-re keltezte a krónika elkészültét.³⁹⁷ Csapodiné szerint nem eljegyzési ajándéknak készült a krónika, mivel 1372-ben született meg a vőlegény, de 1370 novembere után nem hagyták volna le a Képes Krónika címlapjáról a lengyel címert. Szerinte Katalin ábrázolásának az lehetett az oka, hogy az ő segítségét kérték a gyermekáldás elősegítéséhez és fogadalomból nevezték a gyermeküket így, s Katalint különösen tisztelték.³⁹⁸ Valamint azért is kaphatott a kép helyet a krónikában, mert I. Lajos feleségének, Kotromanić Erzsébetnek az özanyja V. István lánya, Katalin volt, s Erzsébet Árpád-házi rokonságából szeretett volna politikai tőkét kovácsolni magának,³⁹⁹ azonban ez a nézet nem megalapozott, tekintve, hogy Szent Katalin népszerű volt az Anjouk között.

³⁹² Szakács, *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei.*, 153–154. o.

³⁹³ Jelenleg a New York-i Metropolitan Museumban található. l. Marosi – Beke, *Magyarországi művészet...*, I. 230. o.

³⁹⁴ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet...*, I. 230. o.; ábrázolása Uo. II. 131. o. 350–351.

³⁹⁵ Jakubovich Emil: Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. *Magyar Könyvszemle* 37. (1930) 389. o.

³⁹⁶ Toldy Ferenc szerint Máriát jegyezték el, de Dékány Kálmán rámutatott, hogy Katalin lett a herceg jegyese. l. Jakubovich, Nagy Lajos..., 388. o.

³⁹⁷ Berkovits Ilona: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatűrűi. *Magyar Könyvszemle* 62. (1938) 5–6. o.

³⁹⁸ Csapodiné Gárdonyi Klára: Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1. (1973 [1976]) 184–185. o.

³⁹⁹ D. Dercsényi – Sz. Vajay: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. (1977) 12. o.

Dercsényi szerint nem valószínű, hogy az iniciálén gyermekáldásért könyörgött volna a királyi pár, mivel szerinte Katalin ilyen irányú közbenjárása akkor még nem volt ismert,⁴⁰⁰ Csapodiné szerint azonban „a képen a királyi pár gyermekáldásért fohászkodik Alexandriai Szent Katalinhoz, amire legendájában is utalnak bizonyos vonások”.⁴⁰¹ Holler érvelése szerint a Képes Krónika készülte idején már ismert volt Katalin legendájának egy olyan bővebb verziója, mely alapján a királyi pár fohászkodhatott a mártír szűzhez gyermekáldásért, ennek bizonyítására a gelencei templom Katalin misztikus eljegyzését ábrázoló falképeit hozta fel, illetve a *nativitas*ra vonatkozó 13. század végi szövegeket (l. fentebb).⁴⁰² Azonban a gelencei templom ábrázolásait gyakran Margit legendájaként azonosították, mivel kínzásának a jelentét úgy festették meg, ahogy csak Margitét szokták ábrázolni – ez azért lehetséges, mert néha különböző szűz vértanúk legendaelemei keverednek egy cikluson belül. Így még erősebb bizonyíték a bővebb legendaváltozat ismeretére Vásári Miklós 1343-ban, Padovában készült kódexe.⁴⁰³ Ennek a címlapján Szent Katalin életéből található meg négy jelenet,⁴⁰⁴ az első kettő a megtérését ábrázolja – a remeténél tett látogatást is, ez viszont nem szerepel a *Legenda Aurea*-ban. A második két jelenet a keréketörést és a lefejezést ábrázolja.⁴⁰⁵

I. Lajos leánya, Katalin 1376-ban meghalt, de az ő (és védőszentje) nevét viseli⁴⁰⁶ a székesfehérvári királyi bazilika oldalába épített kápolna, ahova később maga a király is temetkezett.⁴⁰⁷ Marosi Ernő szerint a Képes Krónika talán a kápolna használatára készülhetett.⁴⁰⁸ A kápolna alapítása 1370 körülre, tehát a Lajos lánya születésének időszakára tehető.⁴⁰⁹ A kápolna kivitelezésén érezhetőek a Rajna-menti művészeti hatások, szoros kapcsolatot mutat a strasbourgi székesegyház Szent Katalin kápolnájával.⁴¹⁰

⁴⁰⁰ Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora. In: *Képes Krónika*. Budapest, 1986. 403. o.

⁴⁰¹ Idézi: Holler, A Képes Krónika

⁴⁰² Holler, Alexandriai Szent Katalin...

⁴⁰³ Padova, Biblioteca Capitolare, A 25, f. 1r.

⁴⁰⁴ Marosi – Beke: *Magyarországi művészet...*, I. 11. kép

⁴⁰⁵ Szakács, *A Magyar Anjou Legendárium...*, 153. o.

⁴⁰⁶ „rector capelle Ludovici regis ad honorem Sancte Katherine virginis et martyris ad latus eiusdem ecclesie Albensis fundate” 1458-as oklevél, l. Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magánlevéltárában, 1193–1542. In: *Fejér megyei Történeti Évkönyv* 5. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1971. 230. o.

⁴⁰⁷ Lövei Pál: Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 84. o.

⁴⁰⁸ Marosi Ernő: Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 46–47 (1993–1994) 363. o.

⁴⁰⁹ XI. Benedek 1371-es oklevelében engedélyezett számára búcsút. l. Kralovánszky Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382*. Székesfehérvár, 1982. 172. o. 1. l.

⁴¹⁰ Buzás Gergely: A déli oldalkápolna rekonstrukciója. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 90. o.

Tehát az Anjou királyok idejére kimutatható Magyarországon egy erős Szent Katalin kultusz, melynek gyökerei az Árpád-korig vezethetőek vissza, azonban I. Károly és Nagy Lajos idejére egy erős udvari támogatás is megjelenik, a kultusz bizonyítéka többek között a királylányok elnevezése.

Zsigmond idején folytatódott a mártír szűzek kultusza, Katalin tisztelete nem meglepő abból a tényből kiindulva, hogy Zsigmond apjának, IV. Károly német-római császárnak Katalin volt a kedvenc szentje, miután a szent ünnepnapján, 1332. november 25-én csatát nyert San Felice-ben, később leányát is a mártír szűzről nevezte el.⁴¹¹ Valamint IV. Károly építtetett Prágában egy templomot Szent Katalin tiszteletére (1356) és egy kápolnát Karlsteinben.⁴¹² Nagy a valószínűsége annak, hogy a cseh Katalin-legenda szerzője Károlynak és családjának udvari gyóntatója, a domonkos egyetemi tanár, Moravec János volt, aki a legendát az udvar köréhez tartozó férfiaknak és nőknek írta spirituális oktatásuk céljából – Katalin a lovagság számára példát mutatott bátorságával és vitakészségével, az apácák szüzessége miatt tisztelték, a feleségek pedig a tejsoda kapcsán imádkoztak hozzá egészséges fiú utódokért.⁴¹³

Zsigmond koronázása környékére keltezhető⁴¹⁴ a bádoki plébániatemplom északi hajója falán található Szent Katalin ábrázolás,⁴¹⁵ ahol Katalin Szent Zsigmond (a király személyes és a csehek nemzeti patrónusa)⁴¹⁶ és (valószínűleg) Szent Ilona társaságában van. Közös ábrázolásuk meglehetősen ritka, ebben az esetben talán az lehetett az oka együttes jelenlétüknek, hogy mindhárom szent királyi származású. Szent Ilona a Sínai-hegyi Szent Katalin monostorhoz is köthető, illetve bizonyos legendaváltozatok összekapcsolták Katalin és Ilona származását. Ilona Constantinus Chlorus (305–306) ágyasa, Nagy Konstantin (306–337) édesanyja volt, ám például a 15. századi angol prózai Katalin-legendában már azt találjuk, hogy

⁴¹¹ Nagy Balázs: Saints, Names, and Identities. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 172–173. o.

⁴¹² Thomas, Alfred: *Imitatio Christi: Female Sanctity and Dominican Piety in the Czech Life of Saint Catherine*. In: Emery, Kent – Wawrykow, Joseph (szerk.): *Christ Among the Medieval Dominicans*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. 294. o.

⁴¹³ Thomas, *Imitatio Christi*..., 293–296. o.

⁴¹⁴ Marosi Ernő: Saints at Home and Abroad. Some Observations on the Creation of Iconographic Types in Hungary in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 196. o.

⁴¹⁵ Hosszú ruhában, koronával, balkezeiben kis kerékkel ábrázolják, SC.....ERINA felirattal. L. Jékely Zsombor, Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Budapest, Teleki László alapítvány, 2008. 8. o.

⁴¹⁶ Szent Zsigmondot Zsigmond király apja felettébb kedvelte, az ereklyéit Prágába hozatta. I. Klaniczay, *Uralkodók szentsége*..., 273. o.

Costus – Katalin apja – Constantinus Chlorus gyermeke volt egy örmény asszonytól, majd annak halála után újra megnősült, a britanniai király lányát, Ilonát vette el, akitől megszületett Konstantin.⁴¹⁷

A római Szent Kelemen bazilika (Basilica di San Clemente) Oltáriszentség-kápolnájában található Masolino da Panicale Szent Katalin freskóciklusa. Itt a bálványimádás jelenetében ábrázolt Maxentiusban Zsigmondra ismerhetünk rá, valamint a hitvita és a kerécsoda jelenet császárának vonásaiban is megtalálhatjuk a Zsigmond-ikonográfia számos vonását. Masolino Maxentiusban a „*késő-középkori uralkodói eszmény reprezentatív típusává vált nagy kortársat örökítette meg.*”⁴¹⁸ Zsigmondot láthatta a művész közelebbről, hiszen 1427–1429 között Ozorai Pipó (Filippo Scolari) kastélyát díszítette.⁴¹⁹

Itt érdemes megemlíteni Katalin népszerűségét a különböző uralkodóházak tagjai között. Egyáltalán nem egyedülálló, hogy Katalin kultuszát egy-egy uralkodó kifejezetten támogatta. Magyarországon ez igaz volt az Anjoukra, IV. Károly révén minden bizonnyal Zsigmond számára is fontos volt Szent Katalin. Angliában is az egyik legkedveltebb szent volt a királyi családban és ezáltal az udvari körökben is. Kötődhetett hozzá Hitvalló Eduárd, Matilda királyné, III. Henrik és felesége Eleonóra vagy Katherine Swynford. Valois Katalin koronázási szertartásán rituális kontextusban szerepelt Katalin is: a névadó szent használata az udvari szertartásokon nem egyedi dolog, Anjou Margit és Aragóniai Katalin esetében is belefoglalták a védőszentjüket az őket köszöntő szertartásokba. A 15. századtól egyre jelentősebb szerepet kapott Katalin misztikus házassága a róla szóló legendákban, illetve elkezdtek rá egyfajta „házasságközvetítőként” nézni, aki segíti nyélbe ütni a megfelelő házasságot, ez megnyilvánult az Aragóniai Katalint üdvözlő szertartásban is.⁴²⁰ Katalin különös tiszteletének az uralkodóházak tagjai között az lehetett az egyik oka, hogy Katalint is királyi származásúnak tartották. Noha a vértanú szüzek hagiográfiájának egy toposza a nemes származás, de Katalin kifejezetten királyi származású, valamint már egész korai ábrázolásain is császárnőként jelenik meg.⁴²¹

Jól mutatja Katalin és a mártír szüzek növekvő tiszteletét, hogy Zsigmond udvari káplánja, Lépes György erdélyi püspöksége (1427-1442) alatt oltárt alapítottak Katalinnak (1431-ben említik először), Borbálának (1431) és Dorottyának (1411) gyulafehérvári Szent

⁴¹⁷ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 10. o.

⁴¹⁸ Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962. 132–133, 138–139, 156–157. o.

⁴¹⁹ Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában. Magyarok emlékei Rómából*. Budapest, Romanika, 2010. (A Szent Korona Öröksége XVI.) 26. o.

⁴²⁰ Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 63–79. o.

⁴²¹ Walsh, *The cult of St Katherine...*, 29. o.

Mihály templomban. A kultusz terjedésében pedig mindenképpen része volt Lépesnek, aki pedig a bécsi egyetemen tanult.⁴²²

Nemesi alapítások

Az első adatunk nemesi alapításra 1268-ból van: Kakaslomnic Szent Katalin patrociniuma a Hunsdorf Mindenszentek-egyházának filiáléja.⁴²³ A templomban Szent Miklós legendáját örökíti meg freskóciklus, ami igen különös abból a szempontból, hogy miért nem a védőszentet ábrázolják. Ez Ján Endrödy szerint azért volt, mert nem a Lomniciak vezették be Szent Katalin kultuszát. Ők csak 1209-ben jutottak ehhez a területhez, ahol ekkor már állt egy Katalinnak szentelt templom, és ők inkább Miklós kultuszát honosították meg és részesítették előnyben.⁴²⁴ Endrödy szerint a Lomnici család birtokain lévő Katalin titulusok 1209 előttiak – ez azonban nem bizonyítható, Magyarországon a legkorábbi adatunk Szent Katalin patrociniumára az esztergomi dominikánusoké 1231-ből.⁴²⁵ Valamint a Katalinnak és Erzsébetnek szentelt egyházak csak a 13. század második felében terjedtek el Magyarországon.⁴²⁶ Valószínűbb inkább, hogy a német származású⁴²⁷ Lomniciak hozták magukkal Katalin kultuszát, tekintve, hogy a közeli Kislomnic Katalin patrociniumára is található adat 1298-ból, ahol a négy mártír szűz faszobra is megtalálható.⁴²⁸ Sőt Hollólmomnic templomának a védőszentje is ez a mártír volt, ám erre a legkorábbi adat a 18. századból van.⁴²⁹ A Szepesség területén és a közeli vármegyében a szűz mártírok kultusza egyébként is erős volt, ez valószínűleg annak köszönhető, hogy II. András a szentföldi hadjárata során megszerezte Antiochiai Margit fejereklyéjét, amit aztán a szepesi prépostságban helyezett el. A templomdedikációkon kívül ezt bizonyítja a Maldurban található dombormű Katalinról, Ágnesről és Margitról (1360–1380),⁴³⁰ illetve a számos nekik szentelt oltár. A mártír szűzek kultuszát Margit ereklyéjén kívül a jelentős német hatás is befolyásolhatta a Felvidéken.

⁴²² Florea, *The Cult of the Saints...*, 108–109. o.

⁴²³ Mező, *Patrociniatok*, 164. o.

⁴²⁴ Endrödy, Ján: Mikulášska legenda na mal'bach v Chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. *Annales Historici Presovienses* 8 (2008). 49. o. Szent László legendáját is megörökítették az 1300-as évek elejéről származó falképek. l. Prokopp Mária – Méry Gábor: *Középkori falképek a Szepességben*. Samorín, Méry Ratio, 2009. 28. o.

⁴²⁵ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 559. o.

⁴²⁶ Hudák, Ján: *Patrociniatok na Slovensku. Súpis a historický vývin*. Bratislava, Umenovedný ústav SAV, 1984. 57–59. o.

⁴²⁷ Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, 1934. 210–211. o.

⁴²⁸ Marosi – Beke: *Magyarországi művészet...*, II. 387. o., 1248.

⁴²⁹ Mező, *Patrociniatok...*, 164. o.

⁴³⁰ Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*”, 112–113. o.

Zsigmond uralkodása idejére Katalin tisztelete egyre inkább elterjedt a magyar származású világi nemesek között is, míg korábban a kultuszt inkább német jövevények, klerikusok és az uralkodó család tagjai között lehetett kimutatni, Zsigmond uralkodásának idejére a magyar arisztokrácia körében is elterjedt Katalin tisztelete. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a királyi származású vértanút szívesen választották az udvari körökhöz tartozó nemesek patrónusul.

A bántornyai templom hajójának a Katalin-legendát ábrázoló freskóját Aquilai János készítette, az alsólendvai Bánfi család megrendelésére az 1380as években.⁴³¹ A család tagjai mindenképpen tisztelhatték Katalint, hiszen az arisztokrácia templomépítéseinak és díszítéseinek célja az üdvözülésük biztosítása és a védőszentekre való emlékezés volt.⁴³² A megrendelőt, Bánfi I. László ábrázolták is a freskókon, amint Szűz Máriához könyörög.

Csáktornyai Lackfi István⁴³³ felettébb tisztelhetette Katalint, mivel azért, hogy meglátogathassa sírját, módosította szentföldi zarándoklatának útvonalát. Pedig a bárói zarándoklatoknak van egy olyan hátránya, hogy a hosszú távollét alatt kiszorulhatnak a politikából, ezért a fő tisztségviselők nem szívesen szakították meg hivatalukat utazással (azonban családtagjaik gyakran indultak zarándoklatra).⁴³⁴ Lackfi erdélyi vajda 1376. július 30.-i levelében arra kérte Velencét, hogy biztosítson számára egy gályát szentföldi utazásához, amit amit Velence teljesítené is, de ebben az esetben augusztus 15-ig a városba kellett volna érnie Lackfinak, majd a gálya Bejrútba visszaszállította volna. Viszont Lackfi úgy döntött, hogy más úton megy, mivel Alexandriai Szent Katalin sírját is meg akarja látogatni. Velence igény szerint vállalta is, hogy elviszik akár Bejrútba, vagy Alexandriába is úgy, hogy hazafelé Bejrútban veszi fel a hajó.⁴³⁵ Lackfi zarándoklata kapcsolatban lehetett Lajos 1375. évi havasalföldi hadjáratával és a súlyos véráldozat árán elért győzelmével.⁴³⁶ Lackfi talán azért ragaszkodott Szent Katalin ereklyéinek a meglátogatásához, mert Magyarországot a pogány törökök fenyegették, és Katalin közbenjárását remélhette az ország érdekében Istennél. A korai bizánci

⁴³¹ Jékely Zsombor: Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437) *Imaging Dogma, Picturing Belief – Late-Medieval Mural Painting in Parish Churches across Europe*. London, The Courtauld Institute of Art, November 6–7, 2009. 44. o.

⁴³² Jékely, Painted Chancels..., 42. o.

⁴³³ Dalmát-horvát bán, erdélyi vajda, nádor (1387–1392), lovászmester (1368–1387) I. Mátyusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, Gondolat, 1984. passim.

⁴³⁴ Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003. 151–153. o.

⁴³⁵ Csukovits, *Középkori magyar zarándokok*, 112–113. o.

⁴³⁶ Uo., 152. o.

példák bizonyítják, hogy Katalin győzelme a filozófusok felett a kereszténység védelmét szimbolizálhatta a pogányok ellen.

Emellett Lackfi volt a keszthelyi ferences templom donátora, ahova 1367/68-ban telepítette le a ferenceseket.⁴³⁷ A templomban kivételesen gazdag művészettörténeti emlékek maradtak fenn, ami egy koldulórendi templomban ritkaságnak számított, így valószínűleg Lackfi reprezentációs célból építtethette.⁴³⁸ A freskók témái Jézus életéből vett képek, püspökszentek, szent királyok; a déli és keleti falon női szentek képei találhatók: Szent Ilonát kereszttel, Mária Magdolna mennybevitelét, Antiochiai Szent Margitot, Szent Dorottyát, Alexandriai Szent Katalint (kerékkel, koronával és hosszú, szőke hajjal jelenítenek meg.), Szent Borbálát Szent Klárát és Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázolták.⁴³⁹ Bár 1368-ban a város még Zsigmond uralma alatt volt, Lackfi kezébe 1376 körül kerülhetett, az azonban bizonyos, hogy Lackfi rendelte meg a templom dekorációját és még az 1397-es meggyilkolása⁴⁴⁰ előtt befejezték a templomot.⁴⁴¹

A vöröskői vár Szent Katalin kápolnája is nemesi alapítású lehet, a kápolnát megemlítő oklevél 1415-ből van,⁴⁴² valószínűleg Wolfurti Ulrik – aki 1410-től a vár tulajdonosa volt – emeltethette második felesége, Hédervári Katalin névadó szentjének a tiszteletére. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy Ulrik a végrendeletében felesége számára lakhelyül a vöröskői felső várat jelölte meg.⁴⁴³

A városi vallásosság

⁴³⁷ Szakács Béla Zsolt: *Mária születése a keszthelyi ferences templomban*. In: Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans: Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 123. o.

⁴³⁸ Anda Judit: *Keszthely, Fő téri plébániatemplom*. 1988. (Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 225.)

⁴³⁹ Szakács Béla Zsolt: *Palatine Lackfi and his Saints. Frescos in the Franciscan Church of Keszthely*. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 210. o.

⁴⁴⁰ Mályusz, *Zsigmond király...*, 37. o.

⁴⁴¹ Tóth Sándor: *Keszthely, egykori ferences templom*. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387-1437*. Budapest – Luxemburg, 2006. 420. o.

⁴⁴² *A Hédervár-család oklevéltára*. Szerk.: Radvánszky Béla – Závodszy Levente. Budapest, MTA, 1909–1922. I. 148. o.

⁴⁴³ Horváth Richárd: *Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről*. In: Neumann Tibor – Rácz György: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete, PPKE Bölcsészettudományi Kara, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40., Analecta Mediaevalia III.) 88–89. o.

A középkori magyarországi polgárság Szent Katalin tiszteletére az adatok elszórtak, leginkább a neki szentelt vallásos társulatok, ispotályok, templomok, oltárok alapján lehet következtetni kultuszára.

Kezdetben a klerikusok és a nemesek tisztelték inkább, a laikus és polgári vallásgyakorlásban a klerikus közvetítés játszott jelentős szerepet, a 15. századtól jelent meg jelentősebben Katalin kultusza a városi lakosság körében, de csak a 16. század elejére terjedt el. Jól látszik ez Pozsony példáján, ahol 1311-ben a Heiligenkreuz-i ciszterci monostor szerzetese, Ferenc Szent Katalin tiszteletére kápolnát alapított.⁴⁴⁴ Ezt 1325-ben szentelték fel, azonban csak a 15. században alakult át a polgárok nyilvános kápolnájává a monasztikus közösség magánkápolnájából,⁴⁴⁵ és csak az 1520-as évektől lett a város vallásos életének szerves része: 1521-ből található az első végrendeleti alapítvány, Hans Schmiczeltől. 1525-től a városi feljegyzések adatokat tartalmaznak Katalin napjának megünnepléséről, ilyenkor a polgárok adományokat adtak, gyakran húsrá, borra és kenyérre.⁴⁴⁶ 1528-ban a város egy új oltárkép készítésére is megbízást adott, igazi jelentőséget csak 1529-től kapott, mikor lerombolták a külvárosi plébániákat és az ispotályt.⁴⁴⁷

Sopronban a Szent Katalin-oltárról az első adatunk 1421-ből van, mikor Arbartter János soproni polgár és felesége a soproni Szent Mihály-plébániatemplom Szent Katalin-oltáránál misealapítványt tettek.⁴⁴⁸ A következő évekből is⁴⁴⁹ van adatunk a misealapítványra, ami mutatja a mártír szűz növekvő tiszteletét a középkori magyar városokban.

Katalin volt a védelmezője a bányászoknak is, ez magyarázhatja számos magyarországi bányaváros Katalin titulusú templomát és a neki szentelt oltárokat, így Selmecebánya, Nyitrabánya, Telkibánya (l. lentebb), Szomolnok, Körmöcbánya, Nagybánya patrocíniumait.⁴⁵⁰ Besztercebányáról fennmaradtak 15. századi kályhacsempék, melyeken az apostolok mellett

⁴⁴⁴ Štefánik, Martin –Lukačka, Ján: *Lexikon Stredovekých Miest na Slovensku*. Bratislava, Prodama, 2010. 137. o., AOkl. III. 119. sz. 59. o., Ortway Tivadar: *Pozsony város története III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez*. Pozsony, 1894. 79. o.

⁴⁴⁵ Majorossy Judit: *Church in Town*. Urban religious life in late medieval Pressburg in the mirror of last wills. Budapest, CEU, Budapest College, 2006. [doktori disszertáció] 375. o.

⁴⁴⁶ 1525–1526 „Éppen a Katalin napon Szent Katalin kápolnájában az áldozatból és erszényből 21 dénár és schilling gyűlt össze.” „Katalin napon amikor a Szent Katalin kápolnájában a templom felszenteléséről emlékeznek meg a papok a kápolnában prédikáltak és misét tartottak, reggeliztek Sigmundt Golner úrnál, más urakkal együtt” „Szent Katalin napján, a templomszentelés ünnepén a papoknak enni és innivalót adnak” 1528–29 „Éppen vasárnap, a kereszt felemelkedése előtt elment Szent Katalinhoz a templomszentelésre a papoknak és írnokoknak [...] kenyérre és borra, húsrá és másra 1 talentumot, 5 schillinget és 23 dénárt adtak.” „Éppen Katalin napon adjanak a 2 papnak, akik a misét tartották Szent Katalin kápolnájában 2 schillinget és 12 dénárt.” L. Majorossy, *Church in Town*, 379. o., 109. lj.

⁴⁴⁷ Majorossy, *Church in Town*, 379. o.

⁴⁴⁸ ZsOkl VIII. 65. sz. 44. o.

⁴⁴⁹ 1422, ZsOkl IX. 1079. sz. 345. o.; 1423, ZsOkl. X. 432. sz. 200. o.

⁴⁵⁰ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 559. o.

bányászok két védőszentjét, Katalint és Borbálát is ábrázolják.⁴⁵¹ Katalint a csempéken attribútumaival, a kerékkel, a karddal és esetleg könyvvel illusztrálják, a középkori Magyarország területéről összesen 13 ilyen kályhacserép maradt fenn.⁴⁵²

Körmöcbánya Szent Andrásról elnevezett kápolnáját 1431-ben szentelték fel a benne lévő három oltárral együtt: Szent András apostol tiszteletére és a Szentháromság, Szent Péter és Pál apostolok Szent Borbála, Katalin és Márton tiszteletére is. A második oltárt Szent István vértanú, Szent Lőrinc vértanú, a 10000 vitéz és 11000 szűz és Szent Veronika tiszteletére. A harmadik oltár patrónusa Canterbury Szent Tamás érsek, Mihály arkangyal Szent György vértanú, Szent Miklós püspök és vértanú Szent Erhard püspök és vértanú voltak. Katalinnak szentelt templomról Körmöcbányán adatot csak a század második feléből találunk, 1485-ből.⁴⁵³ Katalin jelentős városi tiszteletét mutatja, hogy amikor 1880-ban talajsüppedés miatt le kellett bontani a templomot a helyi legendák szerint éjjel a templom körül egy kibontott hajú, fehérruhás nő (Katalin) járkált, aki keservesen sírt, mert el kell onnan költöznie.⁴⁵⁴

Lőcse városában is tetten érhető Katalin kultusza, a 14. század végétől találhatunk róla közös falfestészeti ábrázolásokat más női szentekkel, illetve 1469-ből fennmaradt az oltára is a Szent Jakab templomban, Katalin szobra mellett Margit és Borbála képe található.⁴⁵⁵ A templom más oltárain – Vir dolorum (1476–1490), Havas Boldogasszony (1494–1500) – is ábrázolják Katalint.⁴⁵⁶

Tiszteletére van adatunk a középkori Szeged városából is, mikor Zsigmond lengyel herceg 1500-ban Szegeden tartózkodott, jutalmat adott a Katalin-napi köszöntőknek.⁴⁵⁷

Katalin kultuszának növekedése összefüggésben volt mind a mártír szűzek, mind pedig a tizennégy segítőszent kultuszának 14–15. századi növekedésével, melynek Magyarországon a 15–16. században volt a csúcspontja.⁴⁵⁸ Ezt bizonyítja az is, hogy egy 14. századi Kassán használt missaléba utólagosan beleillesztették az ő miséjüket is: „*Omnipotens pater, mitissime deus, qui electos tuos Georgium, Blasium, Panthaleonem, Vitum, Cristoforum, Dyonysium, Achacium, Eustachium, Egidium, Erasmus, Ciriacum, Katherinam, Margaretham, et Barbaram specialibus priuilegjs pre cunctis alijs sanctis decorasti: ut qui in necessitatibus*

⁴⁵¹ S. Cserey Éva: Adatok a besztercebányai (Banská Bystrica) kályhacsempékhez. *Folia Archeologica* XXV. (1974) 213–214. o. Parádi Nándor: A besztercebányai kályhacsempék lelőhelyéről. *Folia Archeologica* XXXV. (1984) 182. o.

⁴⁵² Gruia, Ana Maria: *Religious representations on stove tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*. Budapest, 2009. [doktori disszertáció] 34. o.

⁴⁵³ Krizkó Pál: *A körmöcbányai katolikus egyházközség története*. Budapest, Rudnyánszky, 1887. 20–21. o.

⁴⁵⁴ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 559. o.

⁴⁵⁵ Radocsay, *Táblaképei...*, 377. o.

⁴⁵⁶ Potuckova, *Virginity...*, 62. o.

⁴⁵⁷ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 558. o.

⁴⁵⁸ Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 121. o.

eorum implorant auxilium secundum tue promissionis gratiam petitionis sue salutarem consequantur effectum, da nobis quesumus veniam peccatorum et ipsorum intercedentibus meritis ab omnibus adversitatibus nos libera et deprecationes nostras benignus exaudi.”⁴⁵⁹

Garamszentbenedek 1510-es táblaképén (l. 8. kép) együtt szerepelnek, de más, főként német lakta területen is megtalálható közös oltáruk, például Sopronban, Kassán, Lőcsén, Besztercebányán, Bártfán, stb.⁴⁶⁰

Vallásos társulatok

Fontos adalékokat nyújthat a vallásos társulatok vizsgálata Katalin kultuszára nézve, mivel tagjaik a miséken, a zsolozsmákon, a körmenteken közösen vettek részt, az oltárhoz gyertyát illetve viaszt kellett adniuk. Általában kántorböjtkor összejöttek és ilyenkor gyakran együtt vettek részt a vigílián és a szentmisén. A társaságnak az is a feladata volt, hogy megünnepeljék védőszentjük ünnepét, több alkalommal örökmise alapítványt is létesítettek.⁴⁶¹ A közös ünnepek gyakorisága azonban eltérő volt.⁴⁶² A vallásos társulatok általában plébánosok vagy kanonokok kezdeményezésére alakultak, oltárjaik főként a parókia templomában álltak.⁴⁶³ A céhek és a testvérületek sok szempontból hasonlítottak egymásra, ám a szakirodalom mégis különválasztja őket, mivel a céhek, bár rendelkeztek vallásos szereppel, a városban érdekvédelmi, politikai funkciót játszottak, azonban a vallásos testületek is nyomást gyakorolhattak a város politikai életére. Míg a céheket a városi hatóság vagy a földesúr erősítette meg, addig a vallásos társulatokat az egyházi hatóság hagyta jóvá. További különbség

⁴⁵⁹Radó Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Budapest, MNM Országos Széchényi Könyvtára, 1944. 29. o., fordítása: „Mindenható Atyánk, legkegyesebb Isten, aki Györgyöt, Balázst, Pantaleont, Vitust, Kristófot, Dénest, Ákost, Eusztákot, Egyedet, Erazmust, Cirjeket, Katalint, Margitot, Borbálát, a te választottaidat minden más szentek előtt különleges kiváltságokkal ékesítetted, hogy akik szükségük idején az ő segítségüket kérik, ígéreteidnek a kegyessége szerint elnyerjék kéréseiknek üdvös teljesülését, add nekünk, kérünk, bűneink bocsánatát és az ő közbejáró érdemeik folytán szabadíts meg minket minden bajtól, és jóságosan hallgasd meg könyörgéseinket.” l. Orbán, „Ecce, iam vici mundum!” 121. o.

⁴⁶⁰ Orbán, „Ecce, iam vici mundum!” 122. o.

⁴⁶¹ Kubinyi András: Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András (szerk.): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 348.

⁴⁶² De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő középkori magyar városokban*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 141. o.

⁴⁶³ Sz. Jónás Ilona: A XV. századi konfraternitások. In: *Ministerio. Nemzetközi Történész Konferencia előadásai, 1995. május 24-26.* Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom: Esztergom–Budapesti Érsekség, 1998. 229. o.

még, hogy a céhekbe csak a mesterség gyakorlói léphettek be, addig a vallásos társulatokba bárki, akit a tagok elfogadnak,⁴⁶⁴ így a városi lakosság különféle rétegei részt vettek benne.⁴⁶⁵

Magyarországon a testvérületek a 15. század előtt igen csekély számban léteztek, nagyarányú fejlődésük csak 1490 után következett be, ami talán összefüggésben van a német telepések beáramlásával.⁴⁶⁶

Kubinyi András 27 település 78 céhét illetve testvérületét gyűjtötte össze, ezek közül 53 esetben van adat a patrocíniumra, ebből hat esetben a testület Szent Katalin tiszteletére szentelt oltárt tartott fenn, ebből kettő volt érdekvédelmi céh, négy pedig vallásos társulat.⁴⁶⁷ Kubinyi a tanulmányában nem rendelte a patrocíniumokhoz a városokat; kutatásom során hét helyen találtam Katalin-testvérületet: Eperjesen a szűcsök, Sopronban a halászok céhének volt a védelmezője,⁴⁶⁸ illetve vallásos társulatot szenteltek neki Kolozsváron, Budán (kettőt), Besztercén és Nagydemeteren.

A reformáció előtt még nem volt kialakult szokása annak, hogy az egyes céhek mely szenteket tisztelték a legjobban. A céhek csak ritka esetben kezelték saját védőszentjüknek az oltárát, a patrocínium kiválasztását a helyi szokások befolyásolták.⁴⁶⁹ Így volt ez a Katalinnak szentelt céhek esetében is: védőszentje volt a diákoknak, a tudósoknak, az egyetemeknek (bölcssége miatt), a fuvarosoknak, a bognároknak, a kerékgyártóknak, a molnároknak, a fazekasoknak, a szövőlányoknak (a kerék miatt) és a bányászoknak,⁴⁷⁰ de a halászok és a szűcsök céhét dedikálták neki.

A legkorábbi adatunk Katalinnak szentelt vallásos társulatra Kolozsváron van. 1368-ban van az első nyoma a Szent Mihály plébániatemplom Szent Katalin oltár-társulatának (*confraternitas altaris beatae Katharinae virginis et martiris*).⁴⁷¹ Katalin kultusza Kolozsváron valószínűleg egy 1349-es búcsúnak köszönhető, melyben a látogatókat bizonyos vallásos gyakorlatok elvégzésére kérték, úgymint a körmenetkor és a betegek kenetekor a felebaráti szeretet megjelenítésére.⁴⁷² A kolozsvári társulat *fraternitas exulum* volt, vagyis a száműzöttek testvérülete, így segítettek a raboknak és a halálraítélteknek, ügyeltek a szegények és az átutazók temetésére és imádkoztak lelki üdvükért.⁴⁷³ A testvérület háza Kolozsvár piacán volt.⁴⁷⁴

⁴⁶⁴ Kubinyi: Vallásos társulatok..., 343–345. o.

⁴⁶⁵ Sz. Jónás, A XV. századi..., 230. o.

⁴⁶⁶ Cevins, *Az Egyház...*, 131. o.

⁴⁶⁷ Kubinyi, Vallásos társulatok..., 346. o.

⁴⁶⁸ Sajnos a soproni Szent Katalin céhről nem találtam több adatot. l. Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 560. o.

⁴⁶⁹ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 44. o.

⁴⁷⁰ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 558–559. o.

⁴⁷¹ Lindner Gusztáv: A kolozsvári kalandos-társulatok. *Erdélyi Múzeum* 11. (1894.) 74. o.

⁴⁷² Florea, *The Cult of the Saints...*, 119. o.

⁴⁷³ De Cevins, *Az Egyház...*, 145. o.

⁴⁷⁴ 1531-ben említik, l. KolJK II. 4364. sz. 534. o.

1408-ban Jacobus Bulkescher, Nicholas Mün és Christian Baumann adományát erősítette meg István erdélyi püspök,⁴⁷⁵ egy szőlő és két mészárszék jövedelmeit kapta a plébánia, cserébe azért, hogy egyik káplánját a konfraternitás oltárának szolgálatára rendelje és imádkozzanak minden hétfőn a halottak lelki üdvéért, részt vegyenek a temetéseken és a körmeneteken.⁴⁷⁶ A kultusz növekedése kapcsolatban lehetett Kolozsvár társadalmi-gazdasági változásaival, 1405-ben kapott szabad királyi városi rangot Mátyás királytól: ez a városi elitet is érintette, számos tagja távozásra kényszerült, így a konfraternitás alapítói is: Bulkescher Jakab, aki az egyik esküdt volt, Mün Miklós bíró, Baumann Keresztély plébános volt, így még érdekesebb az, hogy pont ők alapítottak társaságot az elűzötteknek.⁴⁷⁷ A kultusz terjedését az is elősegítette, hogy Jacobus Bulkescher és Christian Baumann is Bécsben tanult,⁴⁷⁸ az ottani egyetem patrónusa pedig Szent Katalin volt.

A 15. század folyamán Katalin kultusza tovább növekedett Kolozsváron, fennmaradt a püspöki szabályzat, mely tartalmazza a helyi bíróság által meghatározott vallásos kötelezettségeket, mint a minden hétfőn tartandó misét az elhunytak lelki üdvéért a Szent Katalin oltárnál. A vértanú szüzek kultuszának növekedését mutatja az is, hogy a Szent Mihály templom déli mellékhajójának a déli falán Mária mellett őket – köztük Katalint is – ábrázolták,⁴⁷⁹ Később pedig a szentélyben is megfestették alakjukat.⁴⁸⁰ Egy 1492-es adományban, Jakab kolozsvári ötvös felesége, egy házat fél hold szőlőt, egy bekötött misekönyvet és 50 aranyforintot hagyományozott a Szent Katalin társulatra, hogy heti két misét mondjanak – kedden az ő, szerdán férje lelki üdvéért.⁴⁸¹ Valószínűleg az aranyművesek céhével kapcsolatban lehetett a társulat, mivel az özvegy valószínűleg annak a fraternitásnak tett adományt, amelyhez férje is tartozott.⁴⁸² Ez a gazdag adomány is mutatja a társulat

⁴⁷⁵ Florea, *The Cult of the Saints...*, 118. o.

⁴⁷⁶ Jakab, *Oklevéltár...*, LXXXV. sz., 147–148. o.: „Qui unam Missam in Altari b. Katherine Virginis in dicta ecclesia beati Michaelis fundato, singulis secundis feriis, ob defunctorum Salutem, Missam scilicet pro defunctis cum certis suis Capellanis post sermonem populo Dei, in dicta ecclesia fieri consuetum cantando, Septimanatim quoque singulis diebus et perpetue infra summam Missam legendo celebrare, ac processioni cuiuslibet funeris exulis per dictos fratres debite sepulture tradendi ad Ecclesiam cum Cantu conducendo iuxta ipsorum fratrum requisicionem tocians quociens opportunum fuerit, perpetuis temporibus, interesse debeat et teneatur.”

⁴⁷⁷ Florea, *The Cult of the Saints...*, 120. o.

⁴⁷⁸ 1392-ben iratkoztak be, l. Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, Kriterion Könykiadó, 1979. 219–220. o., 242. o. és Florea, *The Cult of the Saints...*, 120. o.

⁴⁷⁹ Radocsay Dénes: *Falképek...*, 142. o.

⁴⁸⁰ Marosi – Beke: *Magyarországi Művészet...*, I. 212. o.

⁴⁸¹ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 86. o. Jakab, *Oklevéltár*, CLXXXIV. sz., 300–302. o. „Quod ipsi fratres Confraternitatis predictae presentes et futuri, ac universi eorum Suecessores, qui pro tempore constituti fuerint duas missas singulis hebdomadis semper et perpetuis temporibus et futuris duraturis hebdomatim [?] modo et forma infra specificatis per Plebanum aut suum Capellanum in altari Sancte Katherine Virginis in prefata Sancti Michaelis Ecclesia, eo quod amplius et frequencius ipsum altare a Christi fidelibus Veneretur Feria tertia unam pro Anima prefati Magistri Jacobi mariti sui, Sabbatho aliam pro anima ipsius domine Anne lagere uel celebrare faciant et teneantur Et non per alium Sacerdotem, ne loco predictarum missarum alie misse celebrentur.”

⁴⁸² Lindner, *A kolozsvári...*, 74–75. o.

fontosságának a növekedését. Kolozsvár környékén három Katalin-oltárra is hagyományoztak az elhunytak, a már említett Szent Mihály plébániatemplom oltárára, a kolozsvári Szent Erzsébet ispotály oltárára és a közeli Kolozsmonostor bencéseinek oltárára.⁴⁸³ Balázs plébános 1508-as végrendelete említ Kolozsban is egy Szent Katalin kápolnát,⁴⁸⁴ melyet a plébános testvére, néhai Domonkos pap, Zeek-i plébános alapított, s a Szentmihálykő vára alatti Szűz Mária-kolostorra hagyja, más javadalmakkal együtt, hogy a barátok hetenként a monostor egy papjáért, valamint egyik héten érte, másik héten a testvére lelki üdvéért imádkozzanak.⁴⁸⁵ Valószínűleg Kolozsvárról terjedhetett el Katalin kultusza a közeli településekre, mivel Kolozsváron mutatható ki leghamarabb a kultusza, illetve mivel Kolozsvár főesperesség volt, ezért meghatározó szerepe volt a környező települések egyházi életében.

Egy 1513-as végrendeletben fennmaradt, hogy Heem Antal a mártír szüzeknek szentelt vallásos társaságokra hagyományozott, ezekből kettőt szenteltek Katalinnak, egyet pedig Szent Borbálának. A három társaságból kettő Besztercén működött, egy pedig a közeli Nagydemeteren, azonban a források hiánya miatt kevés adatot lehet elmondani róluk. A besztercei Szent Miklós plébániatemplomban lévő Szent Katalin konfraternitás az első adat 1504-ből van, amikor Beszterce magisztrátusa meghatározta az egyházközségi kúria feladatait. Ebben szerepelt az, hogy hetente egyszer Katalinnak is misét kell szentelni.⁴⁸⁶ Nagydemeter vallásos társulata azért érdekes, mert ez az egyetlen vidéki konfraternitás a középkori Erdélyben, kialakulása valószínűleg a Mátyás által 1472-ben Besztercének adott városi védnökséggel van összefüggésben. Katalin kultusza Beszterce közvetítésével érkezett Nagydemeterre.⁴⁸⁷

Budán két Szent Katalin társulat is létezett, az egyik a Szentháromság, a másik a Nagyboldogasszony templomban volt.⁴⁸⁸ Katalinnak szentelt oltár már a 14. század végén volt a városban.⁴⁸⁹ Apari Gergely, budai kanonok 1511-es végrendelete számol be arról, hogy mivel

⁴⁸³ Florea, *The Cult of the Saints...*, 119., Jakab, *Oklevéltár...*, XXXV., 62–63. o.: „*super facto censum annualium singulorum sex florenorum communiter pokreych nominatorum, quos, dudum pie memorie condam Circumspectus Kwnch Jaz dictus ciuis dicte Ciuitatis Koloswariensis, de domo sua Ciuitate in eadem habita, quam nunc idem Georgius Sartor Jure hereditario possidere dinoscitur, prescriptis Altaribus scilicet Beate Katherine, et hospitalensis ac Monasterio, pro obervandis Luminaribus olei vel sepi perpetuis temporibus proueniendos pro Salute anime sue testamentaliter legando constituerat, contendentibus*”

⁴⁸⁴ „*Capellam beate Katherine virginis et martiris in possessione Kolos fundatam*” I. KolJK II. 3463. sz. 279. o.

⁴⁸⁵ KolJK 3463. sz. 279. o.

⁴⁸⁶ „*quod in beatarum Annae et Katherinae altaribus singulis diebus festiuis et feriatis (!) annuatim unam missam legibilem fieri faciat*” I. Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelische Kirche in Siebenbürgen*, Band I (1150–1699). Hermannstadt, 1921, 150. o. idézi: Florea, *The Cult of the Saints...*, 116, o.

⁴⁸⁷ Florea, *The Cult of the Saints...*, 117. o.

⁴⁸⁸ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 32. o.

⁴⁸⁹ Kumorovitz L. Bernát: *Budapest történetének okleveles emlékei*. III. (1382–1439). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987. 58. o. 125.

Szent Katalint felettébb tiszteli, ezért a Szentháromság templomra hagy „100 ar. Frt., egy házat, ezüstserleget, kelyhet, miseruhát, misekönyvet és hordozható oltárt, 2–2 corporalet, ezüst feszületet és ólom kannácskát” cserébe a lelki üdvéért minden szerdán misét mondtak.⁴⁹⁰ Nürnberg város tanácsának 1504. augusztus 6-i levele számol be a néhai Forster György a budai Boldogasszony templomban fennálló Szent Katalin testvérület számára tett alapítványáról.⁴⁹¹ A testvérület kapcsolata Nürnberggel hozzájárulhatott a Katalin iránti tisztelet növekedéséhez, mivel Nürnbergben igen nagy tiszteletnek örvendett.⁴⁹²

Az eperjesi végrendelkezők gyakran hagyományoztak a szűcsök Szent Katalin testvérületére (*fraternitas pellificium alias beatae Katherinae*), az adományozók jó része nem szűcs, ami azt mutatja, hogy az oltárra hagyományoztak,⁴⁹³ mert Katalint tisztelték. A céh szabályzata 1451-ből van, oltárát először 1462-ben említik, annak kapcsán, hogy egy adományozó férje, a feleség első férjének örökségéből, az oltárra hagyott 7,5 forintot. A testvériség legtöbbször pénzádományt kapott a misék tartására és miseruhákra.⁴⁹⁴ Esetenként a város is támogatta az oltárt, 1500-ban és 1501-ben például 2 forintot adott a felszentelésére.⁴⁹⁵ 1504-ben Harenbocken Orsolya asszony végrendeletében fél forintot hagyományozott az oltárra.⁴⁹⁶ 1514-ben Jorg Cromer özvegye, Orsolya 1-1 forintot hagyott a Szent Katalin társulatra és a Szent Anna oltárra, mise tartására.⁴⁹⁷ 1517-ben Mathien Katalin egy forintot hagyott az oltárra.⁴⁹⁸ 1526-ban a testvérület kincse két kehelyből és a hozzájuk tartozó kehelytányérok, egy pár ampullából és egy ezüst *pacificale*-ből állt ami együtt 7 márkát ért. A tárgyakra a város szenátorai vigyáztak, a városi szekrénybe helyezték el.⁴⁹⁹ Az adományozók nevéből látszik, hogy főleg német származásúak voltak, illetve az adatok arra utalnak, hogy a 15. század második felétől vált jelentősebbé Katalin kultusza, főként a nők körében.

Bártfán az Irgalmasság Anyja vallásos társulatot 1449-ben alapította az esperesi kerület papsága.⁵⁰⁰ Hédervári Lőrinc egri püspök erősítette meg az alapszabályait illetve ekkor 40 napos

⁴⁹⁰ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 32. o. 6. lj.

⁴⁹¹ Uo., 32. o.

⁴⁹² Erről l. bővebben Simon, *The Cult of Saint Katherine...*

⁴⁹³ Kubinyi: *Vallásos társulatok...*, 344. o.

⁴⁹⁴ Fixelné Klára asszony 1506-ban zöld köpenyt hagyományozott a Szent Katalin testvérületre („*Postremo suum viridum pallium legavit ad fraterinitatem sancte Katherine.*”) l. *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526.* Szerk.: Iványi Béla. Szeged, Ferencz József-Tudományegyetem Baráti Egyes., 1932. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio iuridico-politica. Tom. 2.), 921. sz. 350. o.

⁴⁹⁵ Domenová, Marcela: *Cirkev a prešovske bratstva (fraternity) v obdobi stredoveku. Annales Historici Presovienses* 9. (2009). 58. o.

⁴⁹⁶ „*Ad fraterinitatem sancte Katherine, flor. 1/2.*” l. Iványi, *Eperjes*, 895. sz., 341. o.

⁴⁹⁷ Domenová, Marcela: *A polgári háztartások felszereltsége és tulajdona Eperjesen a középkor végén. Aetas* 22. (2007.) 3. szám, 131. o.

⁴⁹⁸ „*Ad aram sancte Katherine virginis legavit fl.*” l. Iványi, *Eperjes*, 1201. sz., 460. o.

⁴⁹⁹ Domenová, *Cirkev a prešovske bratstva (fraternity) v obdobi stredoveku*, 58. o.

⁵⁰⁰ Kubinyi: *Vallásos társulatok...*, 342. o.

búcsúban részesítette azokat, akik bűneiket őszintén megbánták, meggyóntak és az oltár és a társulat számára adakoztak vagy elzarándokolnak karácsony, újév stb. napján, köztük Katalin napján is.⁵⁰¹ 1487-ben imaközösségbe léptek a Sínai-hegyi Szent Katalin társulattal,⁵⁰² a Sínai-hegyi baziliták Szent Katalin monostorának priorja Bártfán tartózkodott és a bártfai plébánost és a társulat tagjait a Szent Katalin konfraternitás tagjaivá fogadta, ő pedig a bártfai társulat tagja lett, ekkor is búcsút nyerhettek.⁵⁰³ Bár Bártfán nem Katalinnak szentelték a testvérületet, de ebből az adatból látható az igen erős kötődés hozzá. Ezen felül a bártfai Vir Dolorum oltáron szerepel Katalin legendaciklusa, a Szent Egyed templom Mettercia-oltárának oromzatában pedig egy szobor is található róla és Borbála oltárán is maradt fenn ábrázolása.⁵⁰⁴

A fenti adatokból és végrendeletekből is látszik, hogy a 15. századra egyre jelentősebb lett Katalin kultusza, erre utalnak az oltárának tett gazdag adományok. Az adományozók jelentős része nő volt, ami azt mutatja, hogy a középkor végén leginkább ők részesíthették tiszteletben a vértanú szüzet. Ennek talán az lehetett az oka, hogy a 15–16. században már differenciálódott a szentek segítő szerepe, Katalin pedig kifejezetten a nőkhöz köthető problémákban segített, mint például a szülésben vagy megfelelő férj szerzésében.⁵⁰⁵

Ispotályok

Magyarországon már Szent István korától kezdve léteztek ispotályok, azonban a 13–14. századtól kezdve emelkedett meg a számuk, főleg szegényházként funkcionáltak, nem kórházként.⁵⁰⁶ A 15. századra kétszereződött meg a városi karitatív intézmények száma, ami azt jelenti, hogy Nyugat-Európához képest legalább másfél évszázados késéssel lehet számolni.⁵⁰⁷ Általában városi vagy földesúri alapításúak voltak, és a legnagyobb részük sosem függött

⁵⁰¹ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 29. o.

⁵⁰² Uo. 22. o.

⁵⁰³ Uo. 29. o. és Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1526*. Budapest, 1910. I, 2582. sz. 382. o. Források hiányában a bártfai konfraternitás kapcsolata a Sínai-hegyi bazilitákkal nem lehetséges.

⁵⁰⁴ Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 561. o.

⁵⁰⁵ Ezt bizonyítja a Gömör-kódex (1516) imája: „Ó kegyes szent Katerina asszony, ez világnak gyengye, királi nemből származott! Idvezlég szüzeknek rózsája, idvezlég az mennyei királynak szerelmes jegyese és Szűz Máriának nemes menyee. Idvezlég eleven lilium, örök lakodalmat kívánságodban kérél és meg nem tagadtaték. Engedelmes szűz, Szent Katerina asszony, Krisztusnak szerető szüze, mindenben dicséretös, bölcs, szép, nemes, kegyes és együgyű. Kérlek, hallgass meg engemet, tebenned bizodalmost. Szentséges szent szűz, Tégedet anyyali kéz Sínának tetején eltemete. Ki ennyi méltóságra valál méltó, kérlek légy énnem könyöröletös, bünesnek. Amen.” I. Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 496. o.

⁵⁰⁶ Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András (szerk.): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 260. o.

⁵⁰⁷ Cevins: *Az Egyház...* 47. o.

szerzetesrendtől, azonban tartozott hozzájuk templom vagy kápolna is, a szegények lelki szükségletei kielégítése végett. Minden ispotálynak volt egy papja, néhány esetben még káplánok is működhettek mellettük.⁵⁰⁸ Gyakran a város szélén helyezkedtek el. Fontos megjegyezni, hogy Magyarország az ispotályok tekintetében elmaradott volt Nyugat-Európához képest, mind a számukat és méretüket tekintve is, hiszen a magyar ispotályok általában nem tudtak 20 embernél többet befogadni, ezzel szemben a franciaországi kórházak akár több száz férőhelyesek is voltak.⁵⁰⁹ A Szent Katalinnak dedikált ispotályok vizsgálatakor is meg lehet figyelni azt a tendenciát, mely a magyarországi kultuszának a terjedésére jellemző. Az első neki szentelt ispotályt Telkibánya német származású, bányászattal foglalkozó polgárainál találjuk, akik már az ispotály alapítása előtt tiszteletben részesíthették Katalint, hiszen a közeli Göncön kolostora épült.

Telkibánya ispotályának alapításáról⁵¹⁰ I. Lajos 1367. július 16.-i oklevele tanúskodik, ebben engedélyezi a király a polgárok és a bányászok kérésére, hogy a városi déli szélén,⁵¹¹ egy korábbi fából készült kápolna helyén Szent Katalinról elnevezett ispotály létesüljön,⁵¹² amennyiben az ispotályt a megyéspüspök engedélyével megfelelő javakkal látják el. Mihály egri püspök ehhez hozzájárulását adta a következő feltételekkel:⁵¹³ Kuprer György bíró és testvére Konth bányaispánok és örököseik az ispotály kegyurai, akik vállalásuk szerint az ispotályt megfelelő javakkal látják el, alkalmas papot választanak rektorává, akit a megyéspüspök erősít meg. Plébánosok, keresztesek vagy bárki más az ispotály felett semmilyen jogot sem követelhet magának.

Az ispotály népszerűsítésére a látogatóknak – akik meggyóntak és a felszentelés ünnepnapján és más ünnepnapokon⁵¹⁴ felkeresik az ispotályt és segítséget nyújtanak az ott élő

⁵⁰⁸ Kubinyi, Orvoslás, gyógyszerészek..., 260–262. o.

⁵⁰⁹ Cevins: *Az Egyház...*, 48. o.

⁵¹⁰ Északkelet-magyarországi pálos kolostor oklevelei. Ford.: Bándi Zsuzsanna. *Borsodi Levéltári Évkönyvek* (1985). 582–583. o. Csánki Dezsőnél még 1371-es alapítás található (Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest, MTA, 1890. 198. o., melyet Mező András is átvett (Mező, *Patrociniumok...*, 164. o.)

⁵¹¹ Romjai 1997-ben kerültek elő, a mai település központjánál I. Pusztai Tamás: A Telkibányai Szent Katalin ispotály. In: Kovács Gyöngyi (szerk.): *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE Régészettudományi Intézet, 2004. 429. o.

⁵¹² F. Romhányi Beatrixnél 1438k.-i alapítási dátum szerepel. L. F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Pytheas, 2000. 28. o. és Gönc. In: F. Romhányi Beatrix – Laszlovszky József – Szakács Béla Zsolt (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Arcanum, 2008. CD-ROM.

⁵¹³ 1369. április 9.

⁵¹⁴ Karácsony (dec. 25), újév (jan. 1.), vízkereszt (jan. 6.), zöldsütörtök, nagypéntek, húsvét, áldozósütörtök, Úrnap, Gyümölcslő Boldogasszony (márc. 25.), Nagyboldogasszony (aug. 15.), Kisasszony nap (szept. 8.), Szűz Mária fogantatása (dec. 8.), apostolok oszlása ünnep (júl. 15.), Keresztelő Szent János (jún. 24.), János evangélista (dec. 27.), Szent István (dec. 26.), Szent Lőrinc (aug. 10.), Szent Márton (nov. 11.), Szent Miklós (dec. 6.), Szent Mihály arkangyal (szept. 29), Szent Katalin (nov. 25.), Szent Dorottya (febr. 6.), Szent Margit (júl. 13), Mária Magdolna (júl. 22.), Mindenszentek (nov. 1.).

szegények fenntartásához – 40-40 nap búcsút engedélyezett Mihály püspök segédpüspökeivel (Waltherus nikápolyi és Ewardus harranai püspökkel).

Azonban azt látjuk, hogy 1450-re lehanyatlott az ispotály, az idők során a kegyurak gondatlanságából tönkrement, ezért kegyuraságával és az összes tartozékával együtt Mátyás pap – úgy, ahogy Kuprer György végrendeletileg rá hagyta⁵¹⁵ – a pálosok Gönc melletti Szűz Mária kolostorára hagyja az ispotályt, azzal a kikötéssel, hogy a szerzetesek mind az alapítók, mind Mátyás pap és szülei lelki üdvéért hetente a Szent Katalin egyházban két misét mondanak. Abban az esetben, ha ott nem tudják megtartani a misét, akkor a Szűz Mária kolostorban kell. Valamint négy évente megemlékezést kell tartaniuk vigíliákkal együtt és egy köből gabonát ki kell osztaniuk a szegények között. Szent Katalin és Szent Klára (aug. 12.) napján megemlékezést kell tartaniuk vigíliákkal és misékkal együtt.⁵¹⁶ Fontos megjegyezni, hogy a Szent Katalin ispotály közelében, néhány kilométerrel arrébb, Göncruszán létezett egy pálos Szent Katalin titulusú kolostor is, melyet 1338-ban alapítottak Ruszkai Domonkos és testvérei.⁵¹⁷

Győr ispotályáról egy 1420-as oklevél tájékoztat, melyben említik mesterének, Istvánnak is a nevét.⁵¹⁸ Ezen felül Veszprém egyik ispotályát, Szent Katalin tiszteletére szentelték,⁵¹⁹ azonban elég kevés adat maradt fenn róla.⁵²⁰ Katalin 15. századi veszprémi tiszteletét bizonyítja az is, hogy említik őt a Veszprémi Pontifikáléban.⁵²¹ Csanád városában ugyan Szent Erzsébet ispotály volt, de a kápolnája Katalin, Erzsébet és Dorottya tiszteletére volt szentelve.⁵²²

Az ispotályok vizsgálatakor is az látható, hogy az első az Anjouk idején jelent meg, a német bányász lakosság igénye miatt Telkibányán, a 15. századra pedig már több városban is megtalálható Katalinnak szentelt karitatív intézmény.

⁵¹⁵ Kuprer György, a Szent Katalin ispotály kegyura minden javait, házait, rétjeit, szántóit, szőlőit, malmát és malomhelyeit Czegws pusztával együtt a Szent Katalin egyházra, ezáltal mostohafiára, Mátyás papra hagyja. Meghagyja, hogy ügyeljenek rá, hogy az egyház ne tönkre menjen, és amit Istennek szenteltek ne világi célokra fordítsák. I. Bándi, Északkelet-magyarországi pálos..., 590. o. 1444. nov. 22.

⁵¹⁶ 1450. július 29., I. Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos... 590–591. o.

⁵¹⁷ Guzsik Tamás: *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Budapest, Mikes, 2003. 100. o.

⁵¹⁸ ZsOkl. VII. 2018. sz. 461. o.

⁵¹⁹ Pásztor, *A magyarság vallásos...* 76. o., Somogyi Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, Stephaneum, 1941. 103. o., Kubinyi: *Orvoslás, gyógyszerészek...* 264. o.

⁵²⁰ Mon. Rom. Ep. Veszpr. III/ CCCLXXIV. *Supplicatio Alberti, epi. Veszpr., oratoris regis Ungarie, de indulgentia pro capella hospitalis S. Catherine in civitate Veszpr. in festiv. ss. Trinitatis et assumptionis B. Marie V. (5 a.) ac dedicationis ipsius cap. necnon S. Catherine (7 a.)*. RP. III. non. Mart. a. IV. – (S. 708, fol. 132.) 1475. márc. 5.

⁵²¹ Szaszovszky Ágnes: A Veszprémi Pontifikálé. *Magyar Zene* LI/1. (2013). 96. o.

⁵²² Kubinyi, *Orvoslás, gyógyszerészek...*, 264. o.

Zarándokok

A magyarországi zarándokok céljai között szerepelt a Szentföld is, egy ilyen távoli utazás esetén pedig Katalin sírját is gyakran meglátogatták az utazók. A zarándoklatok úti céljára a fennmaradt végrendeletekből lehet következtetni.⁵²³ Nem sok adatunk maradt fenn, amelyben kifejezetten említik Katalin sírját is. Magyarországról a Szentföldre indulók általában tengeri utat választottak céljuk eléréséhez. Csáktornyai Lackfi István zarándoklatát már fentebb említettem.

Felix Faber domonkos szerzetes leírásából kiderül, hogy a szentföldi zarándoklat időtartama lehet akár csak néhány nap, ám arra is akad példa, hogy egy évnél hosszabb időt is töltenek ott, de a magyarországi utazók valószínűleg inkább a rövidebb, szervezett útra mentek. Azok, akik a hosszabb utat választották és felkeresték Egyiptomot és Palesztinát is, a legtöbb esetben meglátogatták a nehezen megközelíthető Szent Katalin monostort is.⁵²⁴ A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy azok a magyarok, akik szentföldi zarándoklatra mentek, nem kifejezetten Katalin sírjához zarándokoltak, de ha már ilyen hosszú útra mentek, nem hagyták ki ezt az ereklét sem.

Faber leírásában fennmaradt, hogy útitársául szegődött egy magyar, név szerint Lászlai János.⁵²⁵ Az erdélyi származású Lászlai János 1448-ban született, valószínűleg tanulhatott Pozsonyban és Bolognában, 1476-ban rokona, Geréb László erdélyi püspök hívhatta vissza Gyulafehérvárra kanonoknak.⁵²⁶ 1483. június elején ment szentföldi zarándoklatra, Velencéből indult hajóval, itt találkozott Faberrel is,⁵²⁷ majd Ciprus és Rhodosz érintésével érkezett meg. A szokásos célpontokon (Jeruzsálem, Betlehem) kívül meglátogatták Hebront és Gázát valamint felkeresték Szent Katalin sírját is a Sínai-hegynél,⁵²⁸ azonban erre csak 18-an vállalkoztak, mivel nehéz, küzdelmes sivatagi úton kell haladni ahhoz, hogy elérjék a Sínai-hegyet, és az út majdnem egy hónapig tartott. Felix Faber egyszer le is esett a nyergéből, Ahmed hajcsárnak kellett helyreraknia a csontjait.⁵²⁹ Szeptember 22.-én érték el a monostort, ahol néhány napot

⁵²³ Csukovits, *Középkori magyar zarándokok*, 34. o.

⁵²⁴ Uo., 115. o.

⁵²⁵ Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. Budapest, Akadémiai, 1971. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11.) 66. o.

⁵²⁶ Sárközy Péter: „*Roma est patria omnium fuitque*” Lászlai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 22. o.

⁵²⁷ „*Közöttük a magyar király udvari káplánja, Lázinus János Úr, egy rendkívül művelt férfiú, aki társam maradt akkor is, amikor Szent Katalin sírját felkerestem.*” Idézi: Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások...* 67. o.

⁵²⁸ A Jeruzsálem – Betlehem – Hebron – Gáza – Sínai lehetett a megszokott útvonal. L. Jacoby, David: Christian Pilgrimage to Sinai until the Late Fifteenth Century. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 87. o.

⁵²⁹ Tardy Lajos, *Régi magyar követjárások...* 68. o.

pihentek ott, majd 27.-én indultak tovább Kairó felé,⁵³⁰ azonban az út további veszélyeket rejtett, a vízhiány és a nagy hőingadozás miatt türelmüket veszítették, és rövidebb úton akartak célba érni, így a szomjhaláltól csak az mentette meg őket, hogy meghallottak egy közeli oázisból hangzó tevébőgést.⁵³¹ A templomban táblák őrizték az arra járó zarándokok megemlékezéseit, Lászaik még egy költeményt is rögtönzött:

*„Suscipe virgineae decus immortale coronae
Martyr et insignis te Catherina preeor.
Sume tui causa susceptos diva labores,
et licet indignis propitiare tuis.
Pannonius primum tibi fert obsequia libens
Julia Johannes urbe Levita procul.
Quem sequitur Felix, Ulmensis gloria terrae,
Assuetus Domino dupla talenta dare.
His Schombergensem Heinricum et Casparem una,
Ceum videas Nisum Euryalumque pares.
Marspach Sigismundus Franconae gentis alumnus
atque Argentina Vllseh Peter urbe potens.
Hi pariter prodiere tuum venerabile corpus
Visuri, pariter et redituri domos.
Per maris immensi terraeque pericula poscunt,
Ut valeant patrios tui videre Lares.”*

Lászaik 1500 májusában kapott engedélyt, hogy második szentföldi zarándoklatára,⁵³² azonban nem ismerjük az útját, mivel nem maradt fenn róla beszámoló. Az utitársai Pannóniai Ferenc pécsi kanonok és Pesti Mátyás váci klerikus volt.⁵³³ Lászaik 1517-ben Rómába ment, ott halt meg 1523-ban.

Pécsváradi Gábort és Pásztai Jánost a ferences rendtartomány 1514-ben küldte ki a Szentföldre.⁵³⁴ Pécsváradi visszaemlékezése fennmaradt,⁵³⁵ ebben írt a Szent Katalin monostor

⁵³⁰ Csukovits, *Középkori magyar zarándokok*, 116. o.

⁵³¹ Uo., 125. o.

⁵³² Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. 1460–1541. Kolozsvár, 1943. 189. o.

⁵³³ Sárközy, „*Roma est patria...*” 22. o.

⁵³⁴ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 115. o.

⁵³⁵ Pécsváradi, *Jeruzsálemi utazás*.

meglátogatásáról is, melyből 1516-ban úzték el a görög szerzeteseket, így a szent sírja elhagyatva állt. Pécsváradi arról is beszámol, hogy Katalin ereklyéi az elűzött szerzetesek révén szétszóródtak a világban.⁵³⁶ Valamint Pécsváradi megemlékezik a Sínai-hegy csúcsáról is, ahova elvitték Katalin testét az angyalok Alexandriából, ott őrizték 300 esztendőn át. Még Pécsváradi idején is lehetett látni azt a helyet, ahova benyomódott a teste. Később az egyik apát kinyilatkoztatást kapott, hogy vigye át a szent földi maradványait a monostorba.⁵³⁷

Tamásfi Albert zárandok neve is fennmaradt, aki a szentföldi Szent Katalin monostort megjárván igyekezett Szent Katalin-temploma számára ereklyét szerezni,⁵³⁸ többet azonban nem tudunk róla.

⁵³⁶ Uo., 168. o.

⁵³⁷ Uo., 171. o.

⁵³⁸ Pásztor, *A magyarság vallásos...*, 95. o.

Összegzés

Alexandriai Szent Katalin kultusza Európában a 11. századtól kezdve terjedt el. Tiszteletének a kontinensen Rouen volt az egyik központja, mivel a hiedelmek szerint oda vitték Katalin egyik ereklyéjét, amelynél csodák történtek. Ezen kívül Európában nem találhatunk elsődleges ereklyét, így nehéz megállapítani egy-egy központi kultushelyet a különböző országokban. Magyarországi kultuszát ezért a korai angliával és a bizáncival lehet összehasonlítani, mivel ezekben az országokban is a liturgiában illetve a képzőművészeti ábrázolásokon jelent meg először Katalin tisztelete. A kultusz eredetéről és támogatóiról a képi és a liturgikus források alapján lehet következtetéseket levonni. Magyarországon az első nyomunk Katalin tiszteletére az európai kultusz fellendülésének kezdete (vagyis az első keresztes hadjárat ideje) után nagyjából egy évszázaddal jelenik meg, a Pray-kódexben. Majd a 13. század folyamán számos kolostort dedikáltak Katalinnak. A kezdeti alapításokban nagy szerepe lehetett a koldulórendeknek, akik felkarolták a vallásos nőmozgalmakat és támogatták a női szentek kultuszát. II. András idején került Magyarországra Antiochiai Szent Margit egyik ereklyéje, ami mindenképpen elősegíthette a többi vértanú szűz kultuszát, így Katalinét is. Emellett a német származású nemesekhez és polgárokhoz köthetőek az első Katalin-patrociniumok, mivel a főként német-lakta településeken mutatható ki Katalin tisztelete. Párhuzamul szolgál a tizennégy segítő szent kultuszának a terjedése is, hiszen a késő középkorban az is német közvetítéssel érkezett az országba.

A 14. század elejétől kezdve növekszik meg forrásaink mennyisége, ekkorra már számos helyen dedikáltak Szent Katalinnak templomot, kápolnát vagy oltárt. Ebben jelentős szerepe lehetett a két Anjou-dinasztiából származó királynak, I. Károlynak és Nagy Lajosnak, akik személyesen is kötődhetek Szent Katalinhoz. Bár az egyház alapítások jó része Árpád-kori előzménnyel rendelkezhetett, mindenképpen megfigyelhető egy jelentős növekedés a vértanú szűz tiszteletének a mértékében. Az európai párhuzamok azt bizonyítják, hogy a királyok szívesen választották Katalint védőszentül, részben királyi származása miatt. A két Anjou király esetében talán azért számolhatunk a mártír szűz jelentősebb tiszteletével, mert a korban már ismert lehetett Katalinnak az a szerepe, miszerint segít a gyermekáldásban, és mint az köztudomású, mind I. Károlynak, mind Nagy Lajosnak későn született örököse.

A középkor folyamán minden társadalmi rétegben elterjedt Katalin kultusza, mivel legendájában mindenki talált magának tetsző elemet: királyi származása miatt népszerű volt az udvari körökben, műveltsége és vitakészsége miatt a képzett klerikusok, a humanisták, a

tudósok és az egyetemisták, szüzessége miatt az apácák, tejesodája kapcsán a gyermekre vágyó és szülő nők részesítették tiszteletben.

Katalin általános népszerűsége a 15. században növekedett meg, ami kapcsolatban állhatott a tizennégy segítő szent és a vértanú szüzek általános európai tiszteletének növekedésével. A középkor végére differenciálódott teljesen a szentek patrónusi szerepköre, így minden egyes probléma kapcsán megvolt az szent, akinek a segítségét kérték. Katalint egy olyan élethelyzet támogatójának tartották – a szülés és a gyermekáldás segítése révén –, amely a legtöbb ember számára fontos volt, így a középkor egyik legnépszerűbb női szentjévé vált.

Mellékletek

1. kép A Magyar Anjou Legendarium

I. Katherine quomodo docebat puellas

2. kép A Magyar Anjou Legendarium

II. quomodo disputat cum rege ante ydol

3. kép A Magyar Anjou Legendarium

III. quomodo disputat cum magistris ante regem et postea fuerunt conuersi.

4. kép A Magyar Anjou Legendarium

IIII. quomodo idem fuerunt cremati. et uestibus ipsorum ignis non nocuit

5. kép I. Lajos és felesége, Erzsébet Alexandriai Szent Katalinhoz imádkozik. A Képes Krónika szövegkezdő iniciáléja.

6. kép A bái táblák: Két jelenet Alexandriai Szent Katalin életéből. 1430k.

7. kép Táblakép Katalinnal, Berethalom templomának oltárképe 1483, 1515

8. kép Garamszentbenedeki festő: A tizennégy segítő szent, 1510.

Bibliográfia

Források

A Héderváry-család oklevéltára. I. Szerk.: Radvánszky Béla – Závodszy Levente. Budapest, MTA, 1909–1922.

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. II. 1485–1556. szerk.: Jakó Zsigmond. Budapest, 1990. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 17.)

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. Pest, MDCCCLV.

Analecta Hymnica medii aevii I. szerk.: Dreves, Guido Maria. Leipzig, 1907.

Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Főszerk.: Kristó Gyula – Almási Tibor. Szerk.: Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó – B. Halász Éva. Budapest – Szeged, 1990–2013.

Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Ford.: Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999.

Bártfa szabad királyi város levéltára. Szerk.: Iványi Béla 1319–1526. Budapest, 1910.

Budapest történetének okleveles emlékei. III. (1382–1439). Szerk.: Kumorovitz L. Bernát. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987.

Debreceni Kódex 1519. Szerk.: Abaffy Csilla – Reményi Andrea – Madas Edit. Budapest, Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997. (Régi Magyar Kódexek 21)

Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból. Ford.: Ivancsó István. Budapest, Jel, 2009.

Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. Szerk.: Iványi Béla. Szeged, Ferencz József-Tudományegyetem Baráti Egyes., 1932. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio iuridico-politica. Tom. 2.)

Érdy-kódex (1526–1527). Közzéteszi Volf György. Nyelvemléktár 4–5. Budapest, 1876.

Érsekújvári kódex 1529–1531. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, valamint digitalizált változata CD-mellékletként. Szerk.: Madas Edit – Haader Lea – Rozsonдай Marianne – Wehli Tünde. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, Tinta Kiadó, 2012.

Északkelet-magyarországi pálos kolostor oklevelei. Ford.: Bándi Zsuzsanna. *Borsodi Levéltári Évkönyvek* (1985).

Euszebiosz egyháztörténete. Ford.: Baán István. Budapest, Szent István Társulat, 1983.

Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magánlevéltárában, 1193–1542. szerk: Érszegi Géza: *Fejér megyei Történeti Évkönyv 5*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1971.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. I–II. Szerk.: Maggioni, Giovanni Paolo. Firenze, Edizioni del Galluzzo, 1998.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Szerk.: Madas Edit. Budapest, Neumann Kht., 2004.

Kálti Márk: *A Képes Krónika*. (facsimile). Budapest, Helikon, 1991.

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis / A veszprémi püspökség római oklevéltára. Veszprém, 1896–1907. Szerk.: Fraknói Vilmos – Lukcsics József. (CD-ROM: Veszprém, 2007)

Pécsváradi Gábor: *Jeruzsálemi utazás*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. (Magyar Ritkaságok)

Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie. Szerk.: Petrovich, Eduardus – Ladislaus, Paulus. Budapest, Timkovics, 1993. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum)

Symeon Metaphrastes: *Vita Sanctorum*. In: *Patrologia Graeca*, 116. szerk.: Migne, Jacques-Paul. Athén, 1995. (Patrologia Graeca)

Szent Margit legendája. In: *Árpádkori legendák és Intelmek*. Budapest, Szépirodalmi, 1983.

Temesvári Pelbárt: *Pomerium de sanctis, Pars aestivalis*, Augsburg, 1502.

The Hungarian Angevin Legendary on CD-Rom. An ORBIS Database Project for Educational Purpose. Szerk.: Szakács, Béla Zsolt – Sajó, Tamás – Dósa, Dénes. Budapest, CEU, Medieval Studies – Research Program: Visual Resources of Medieval Central Europe, 1996–1998.

Thomas Spalatensis: *History of the bishops of Salona and Split.* Ford.: Karbić, Damir. Budapest, CEU Press, 2006. (Central European medieval texts; 4)

Vitae Sanctae Katharinae. I–II. Szerk.: Orbán, A. P. Turnhout, Brepols, 1992. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; 119–119a.)

Vitruvius: *Tíz könyv az építészetről.* ford. Gulyás Dénes. Budapest, 1988.

Zsigmondkori Oklevéltár. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor, Budapest, 1951–2013.

Szakirodalom

Anda Judit: *Keszthely, Fő téri plébániatemplom.* 1988. (Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 225.)

Andrić, Stanko: *The Miracles of St. John Capistran.* Budapest, CEU Press, 2000.

Andrić, Stanko: *Kapisztrán Szent János csodái.* Budapest, METEM, 2009.

D’Avray, David L.: Katharine of Alexandria and Mass Communication in Germany: Woman as Intellectual. In: D’Avray, David L. – Bériou, Nicole: *Modern Questions about Medieval Sermons. Essays on Marriage, Death, History and Sanctity.* Spoleto, Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo. 1994. (Biblioteca di medioevo latino; 11) 401–408.

Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium* I–II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, Szent István Társulat, 1977.

Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance.* I. 1460-1541. Kolozsvár, 1943.

Bárczi Ildikó: A tematika sokszínűsége Temesvári Pelbárt prédikációiban. In: Berhidai Piusz – Kedves Ilona (szerk.): *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából. 1504–2004*. Esztergom, 2006. 65–97. o.

Beatie, B.: Saint Katherine of Alexandria: Traditional Themes and the Development of a Medieval German Hagiographic Narrative. *Speculum* 52 (1977). 785–800.

Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi, 2000.

Békefi Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, MTA, 1910.

Berkovits Ilona: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái. *Magyar Könyvszemle*, 62. (1938) 1–20.

Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984.

Brown, Peter: *The Body and Society. Men, Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York, Columbia University Press, 1988.

Bunyitay Vincze: *A Váradi Püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1883.

Buzás Gergely: A déli oldalkápolna rekonstrukciója. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 86–90.

Buzwell, Greg: *Saints in Medieval Manuscripts*. London, British Library, 2005.

Cazelles, Brigitte: *The Lady as a Saint. A Collection of French Hagiographic Romances of the Thirteenth Century*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1991. (Middle Ages series [University of Pennsylvania Press])

de Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő középkori magyar városokban*. Budapest, Szent István Társulat, 2003.

Chatterjee, Paroma: Saint Catherine and Scenes from Her Life. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 265.

Chlumská, Štěpánka (szerk.): *Obrazy z legendy o Sv. Kateřině Alexandrijské : Mistr Litoměřického oltáře a jeho dílna = Master of Litoměřice Altarpiece and his workshop : Master of Litoměřice Altarpiece and his workshop: Vystava*. Praha, Národní galerie v Praze, 1999.

Collins, Kristen M.: Visual Piety and Institutional Identity at Sinai. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 95–119.

Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–IV. Budapest, MTA, 1890.

Csapodiné Gárdonyi Klára: Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1., (1973 [1976]) 183–189.

Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003.

Csukovits Enikő – Majorossy Judit: Pozsonyi peregrinusok (Végrendeleti zarándoklatok a középkori városi gyakorlatban) in: Neumann Tibor (szerk.): *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest – Piliscsaba, Argumentum – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2004. 29–70.

Jenei, Dana: *The Church of Virgin Mary in Mălâncrav* = <http://www.mihaieminescutrust.org/images/content/Virgin%20Mary%20Church%20Malancrav.pdf> 2014-02-27

Deák Viktória Hedvig: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomán*. Budapest, Kairosz, 2005.

Dercsényi, D. – Vajay, Sz.: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. (1977)

Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora. *Képes Krónia*. Budapest, 1986. 383–457.

Domenová, Marcela: A polgári háztartások felszereltsége és tulajdona Eperjesen a középkor végén. *Aetas* 22. (2007.) 3. szám. 101-134

Domenová, Marcela: Cirkev a prešovske bratstva (fraternity) v období stredoveku. *Annales Historici Presovienses* 9. (2009).

Endrödy, Ján: Mikulášska legenda na maľbách v Chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. *Annales Historici Presovienses* 8 (2008). 39–50.

F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Pytheas, 2000.

F. Romhányi Beatrix – Laszlovszky József – Szakács Béla Zsolt (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Arcanum, 2008. CD-ROM.

Farmer, David Hugh: *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford, Oxford University Press, 1997.

Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, 1934.

Florea, Carmen: *The Cult of the Saints in Medieval Transylvania (14th–16th Centuries)*. Cluj, 2013. [doktori disszertáció]

Galdi, Amalia: La fortuna del culto di Caterina d'Alessandria agiografie e dediche. In: Enrico Menestó (szerk.): *Agiografia e iconografia nelle aree della civiltà rupestre*. Atti del V Convegno internazionale sulla civiltà rupestre Savelletri di Fasano (BR), 17-19 novembre 2011. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, 2013. 149–166.

Gaylhoffer-Kovács Gábor: Alexandriai Szent Katalin legendája három szászföldi freskón. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 286–322.

Geary, Patrick J.: *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

Gerát, Ivan: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. Bratislava, VEDA, 2001.

Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979.

Guzsik Tamás: *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Budapest, Mikes, 2003.

Gruia, Ana Maria: *Religious representations on stove tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*. Budapest, 2009. [doktori disszertáció]

Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938.

Holler László: A Képes Krónika első három iniciaisjáról. *Magyar Könyvszemle* 120 (2004) 4. sz. = <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00043/Ksz2004-4-02.htm> 2014-03-09

Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformációig*. Budapest, 1891.

Horváth Cyrill: *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1899.

Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Neumann Tibor – Ráczy György: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete, PPKE Bölcsészettudományi Kara, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40., *Analecta Mediaevalia* III.) 63–104.

Horváth Zoltán György: *Székelyföldi freskók. A teljesség igényével*. I. Budapest, Masszi, 2001.

Hudák, Ján: *Patrocinia na Slovensku. Súpis a historický vývin*. Bratislava, Umenovedný ústav SAV, 1984.

Jacoby, David: Christian Pilgrimage to Sinai until the Late Fifteenth Century. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 79–93.

Jakó Zsigmond: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. In: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, Kriterion, 1977. <http://mek.niif.hu/03200/03227/html/jako20.htm> 2014-02-20

Jánó Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémiai Könyvkiadó, 2008.

Jakubovich Emil: Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. *Magyar Könyvszemle* 37. (1930)

Jékely Zsombor: Saint Margaret or Catherine? Iconographical Problems of Transylvanian Wall-paintings from the 14th Century. In: Alicija Karłowska-Kamzowa (szerk.): *Women in the Culture of the Middle Ages*. Poznań, 1995. 181–187.

Jékely Zsombor: *A bögözi templom*. Sepsiszentgyörgy, BAÁSZ, 1996.

Jékely Zsombor: Máramarossziget elpusztult falképei és a legkorábbi magyarországi falképmásolatok. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 324–339.

Jékely Zsombor: Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437) *Imaging Dogma, Picturing Belief – Late-Medieval Mural Painting in Parish Churches across Europe*. London, The Courtauld Institute of Art, November 6–7, 2009.

Jékely Zsombor – Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2008.

Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009.

Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. *Turul* 82 (2009.) 13–23.

Kaftal, George: *Iconography of the Saints in the Painting of North East Italy*. Firenze, Le Lettre, 1978.

Kaftal, George: *Iconography of Saints in the Painting of North West Italy*. Firenze, Le Lettre, 1985.

Kaftal, George: *Iconography of the Saints in Central and South Italian Painting*. Firenze, Le Lettre, 1986.

Kardos Gyula: *Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya*. Kassa, 1907.

Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*. Budapest, Mundus, 2006.

Katona Lajos: *Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban*. Budapest, 1903.

Kazdhan, Alexander P., (szerk.): *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York, Oxford University Press, 1991. III.

Kertész Balázs: Two Hungarian Friars Minor in the Late Middle Ages: Pelbart de Temesvár and Oswald de Lasko. In: E. Kovács Péter – Szovák Kornél (szerk.): *Infima Aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*. Budapest, Corvina, 2009. 60–78.

Kirschbaum, Engelbert – Braunfeld, Wolfgang (szerk.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*. I–VIII. Roma–Freiburg–Basel–Wien, 1974.

Klaniczay Gábor: A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.) 93–244.

Klaniczay Gábor: Előszó. In: *Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről*. Budapest, Balassi, 1999. 5–23.

Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, Balassi, 2000.

Klaniczay Gábor: Nemzeti szentek a késő középkori egyetemeken. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum – ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia XIV.) 237–250.

Kollányi Ferenc: Visitatio capituli e. m. Strigoniensis anno 1397. *Történelmi Tár* 24 (1901). 71–106., 239–272,

Kölnei Livia: A tizennégy segítőszent kultusza a középkori Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* 1997–1998. 101–137.

Kölnei Livia – Balázs Erzsébet: *In Omni Hora. Minden órában. A tizennégy segítőszent kultusza Magyarországon*. Budapest, Kairosz, 2002.

Kővári Krisztina: *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* = http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/01.htm 2013-12-06

Kubinyi András: A középkori Vác 1526-ig. In: Sági Vilmos (szerk.): *Vác története*. I. Szentendre, 1983. (Studia Comitatus 13.) 49–76.

Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András (szerk.): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 253–268.

Kubinyi András: Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András (szerk.): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 341–352.

Kralovánszky Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382*. Székesfehérvár, 1982. 165–174.

Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005)/4. 14–28.

Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai, 1994.

Krizsó Pál: A körmöcbányai katolikus egyházközség története. Budapest, Rudnyánszky, 1887.

Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések I.* Budapest, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ – Méry Ratio, 2004.

Levárdy Ferenc: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma. *Művészettörténeti Értesítő* 13. (1964)/4. 161–214.

Levárdy Ferenc: *Magyar Anjou legendárium*. Magyar Helikon, 1973.

Lewis, Katherine J.: *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*. Woodbridge, Boydell, 2000.

Lindner Gusztáv: A kolozsvári kalandos társulatok. *Erdélyi Múzeum* 11 (1894) 2. sz., 65–83.

Lővei Pál: Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 72–85.

Madas Edit: Legenda aurea a középkori Magyarországon. *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 93–99.

Madas Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek”. In: *A könyv- és könyvkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, 2000. 19–28.

Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből: a kezdetektől a XIV. század elejéig*. Debrecen, Kossuth, 2002. (Csokonai Könyvtár)

Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*. Budapest, Romanika, 2008.

Majorossy Judit: *Church in Town. Urban religious life in late medieval Pressburg in the mirror of last wills*. Budapest, CEU, Budapest College, 2006. [doktori disszertáció]

Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, Gondolat, 1984.

Marosi Ernő – Beke László: *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. I–II. Budapest, Akadémiai, 1987.

Marosi Ernő: Saints at Home and Abroad. Some Observations on the Creation of Iconographic Types in Hungary in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 175–206.

Marosi Ernő: Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 46–47 (1993–1994) 357–471.

Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)* Budapest, 1996.

Mező András: *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 2003.

Mikó Árpád: Alexandriai Szent Katalin vitája a tudósokkal. In: G Szende Katalin (szerk.) *A magyar iskola első évszázadai (996-1526): az "1000 éves a magyar iskola" országos program győri kiállítása*: Xántus János Múzeum ..., Győr, 1996. 163.

Molnár Péter: Az ún. Pécsi egyetemi beszédek egyik forrásáról (Az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon a 13. század második felében) [megjelenés alatt]

Nagy Balázs: Saints, Names, and Identities. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 165–174.

Orbán, A. P.: *Vitae Sanctae Katharinae*. I–II.. Turnhout, Brepols, 1992. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis ; 119–119a.)

Orbán Imre: “*Ecce, iam vici mundum!*” *Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*. Budapest, METEM, 2001.

Ortvay Tivadar: *Pozsony város története* III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez. Pozsony, 1894.

Parádi Nándor: A besztercebányai kályhacsempék lelőhelyéről. *Folia Archeologica* XXXV. (1984) 175–184.

Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1940.

Poszler Györgyi: Két jelenet Alexandriai Szent Katalin legendájából. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Budapest – Luxemburg, 2006.

Potuckova, Kristina: *Virginity, Sanctity, and Image: The Virgines Capitaes in Upper Hungarian Altarpieces of the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Budapest, CEU, Budapest College, 2007. [szakdolgozat]

Prokopp Mária – Méry Gábor: *Középkori falképek a Szepességben*. Samorín, Méry Ratio, 2009.

Pusztai Tamás: A telkibányai Szent-Katalin ispotály. In: Kovács Gyöngyi (szerk.): *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE Régészettudományi Intézet, 2004. 429–436.

Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Budapestini, sumptibus Musei Nationalis Hungarici, 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; 26.)

Radó Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Budapest, MNM Országos Széchényi Könyvtára, 1944.

Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Budapest, 1955.

Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország faszobrai*. Budapest, 1967.

Radocsay Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1977.

Rados Jenő: *Magyar oltárok*. Budapest, 1938.

Rajhona Flóra: Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora 2013-12-06

Reames, Sherry L.: St. Katherine and the Late Medieval Clergy: Evidence from English Breviaries. In: Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.); *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Thurnout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8) 201–220.

Réau, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. III. Paris, Presses Universitaires de France, 1958.

Rescher, Nicholas: Al-Fārābī on Logical Tradition. *Journal of the History of Ideas* 24, (1963)/1. 127–132.

Riches, Samantha: St. George as a Male Virgin Martyr. In: Riches, Samantha – Salih, Sarah (szerk.): *Gender and Holiness: Men, Women, and Saints in Late Medieval Europe*. London, Routledge, 2002. (Routledge studies in medieval religion and culture 1) 65–67. o.

Roth Viktor: Az almakeréki templom és műkincsei. In: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. 1912. 128–73.

S. Cserey Éva: Adatok a besztercebányai (Banská Bystrica) kályhacsempékhez. *Folia Archeologica* XXV. (1974) 205–217.

Sarkadi Nagy, Emese: *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania*. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2011. (Studia Jagellonica Lipsiensia, 9.)

Sárközy Péter: „*Roma est patria omnium fuitque*” Lászlai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban. Budapest, Szent István Társulat, 2001.

Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában. Magyarok emlékei Rómából.* Budapest, Romanika, 2010. (A Szent Korona Öröksége XVI.)

Schill, Peter: *Ikongraphie und Kult der heiligen Katharina von Alexandrien im Mittelalter, Studien zu den szenischen Darstellungen aus der Katharinenlegende.* München, 2005. A 2002-es disszertáció: http://edoc.ub.unimuenchen.de/4091/1/Schill_Peter.pdf 2014-02-19.

Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona.* Budapest, 1986.

Ševčenko, Nancy Patterson: *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion.* Chicago–London, The University of Chicago Press, 1990.

Simon, Anne: *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City.* Farnham Ashgate, 2012.

Slíz Mariann: *Személynevek a középkori Magyarországon.* Máriabesenyő, Attraktor, 2011.

Slíz Mariann: *Személynévadás az Anjou-korban.* Budapest, Históriaantik, 2011.

Somogyi Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye.* Budapest, Stephaneum, 1941.

Štefánik, Martin – Lukačka, Ján: *Lexikon Stredovekých Miest na Slovensku.* Bratislava, Prodama, 2010.

Sz. Jónás Ilona: A XV. századi konfraternitások. In: *Ministerio. Nemzetközi Történész Konferencia előadásai, 1995. május 24-26.* Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom: Esztergom-Budapesti Érsekség, 1998. 229–235.

Szaszovszky Ágnes: A Veszprémi Pontifikálé. *Magyar Zene* LI/1. (2013) 93–112.

Szatmáriné Mihucz Ildikó: *Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* Nyíregyháza, Kelet Press, 2000.

Szakács Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei.* Budapest, Balassi, 2006.

Szakács Béla Zsolt: *Mária születése a keszthelyi ferences templomban*. In: Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans: Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 123–128.

Szakács Béla Zsolt: *Palatine Lackfi and his Saints. Frescos in the Franciscan Church of Keszthely*. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 207–225.

Szakács Béla Zsolt: *Mű és közönség Károly Róbert korában*. In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 101–110.

Szénássy Árpád: *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I*. Komárno, KT, 2005.

Szende László: *Piast Erzsébet és udvara (1320–1380)*. 2007. [doktori disszertáció]

Szendrei, Janka (szerk.): *Graduale Strigoniensis (s. XV/XVI)*. Budapest, MTA, Zenetudományi Intézet. (Musicalia Danubiana 12.)

Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. Budapest, Akadémiai, 1971. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11.)

Tarnai Andor: „*A magyar nyelvet írni kezdik*.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és kritika)

Thomas, Alfred: *Imitatio Christi: Female Sanctity and Dominican Piety in the Czech Life of Saint Catherine*. In: Emery, Kent – Wawrykow, Joseph (szerk.): *Christ Among the Medieval Dominicans*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. 293–314.

Török Gyöngyi: *Szent Katalin-oltár táblái: Katalin megidézése, Szent Katalin vitája a tudósokkal, A Katalin által megtérített bölcsek a máglyán, egykor hátoldalán a Keresztrefeszítés, Szent Katalin vértanúsága*. In: Mikó Árpád – Verő Mária (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 3.)

Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Művészettörténeti Füzetek 9.)

Tóth Sándor: Keszthely, egykori ferences templom. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Budapest – Luxemburg, 2006.

Valter Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok a Nyugat-Dunántúlon*. Budapest, METEM, 2005.

Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962.

Végh János: Ismeretlen Szent Katalin sorozat a Szepességből. *Művészettörténeti Értesítő* (1964). 79–88.

Walsh, Christine: *The cult of St Katherine of Alexandria in early Medieval Europe*. Aldershot, Ashgate, 2007. (Church, faith, and culture in the Medieval West)

Walsh, Christine: The Role of the Normans in the Development of the Cult of St Katherine. In: Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Turnhout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8) 19–35. o.

Weisz Attila: Szászfenes középkori temploma. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 232–258.

Winstead, Karen A.: St. Katherine's Hair. In: Jenkins, Jacqueline; Lewis, Katherine J. (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe* Turnhout, Brepols, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8) 171–199.

Winstead, Karen A.: Introduction. In: Capgrave, John: *The Life of Saint Katherine of Alexandria*. Notre Dame, University of Notre Dame, 2011. 1–18.

A képek forrásai

1–4. kép: *The Hungarian Angevin Legendary on CD-Rom. An ORBIS Database Project for Educational Purpose*. Szerk.: Szakács, Béla Zsolt – Sajó, Tamás – Dósa, Dénes. Budapest, CEU, Medieval Studies – Research Program: Visual Resources of Medieval Central Europe, 1996–1998.

5. kép: Kálti Márk: *A Képes Krónika*. (facsimile). Budapest, Helikon, 1991. 1. o.

6. kép:

<http://www.keresztenymuzeum.hu/collections.php?mode=work&wid=12&page=0&vt=> 2014-04-02

7. kép: <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7016004.JPG> 2014-04-02 Digital Archive of the Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit der Akademie der Wissenschaften (IMAREAL), Krems an der Donau, Austria

8. kép:

<http://www.keresztenymuzeum.hu/collections.php?mode=work&wid=17&page=1&vt=> 2014-04-02